

MEGATREND REVIJA

MEGATREND REVIEW

3 | 2024

MEGATREND REVIJA MEGATREND REVIEW

3/2024

Megatrend univerzitet, Beograd
Megatrend University, Belgrade

MEGATREND REVIJA • MEGATREND REVIEW

№ 3/2024

Izdavački savet / Publishing Council:

Predsednik izdavačnog saveta / President of the Publishing Council:

Professor Mića JOVANOVIĆ, PhD

Članovi iz inostranstva / International Members:

Professor Jean-Jacques CHANARON, PhD, Grenoble Ecole de Management, France Academician

Professor Vlado KAMBOVSKI, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, North Macedonia

Professor Žarko LAZAREVIĆ, PhD, Institute for Contemporary History, Ljubljana, Slovenia

Professor Norbert PAP, PhD, University of Pécs, Hungary

Professor Sung Jo PARK, PhD, Free University, Berlin, Germany

Professor Budimir STAKIĆ, emeritus Slobomir P Univerzitet, Republika Srpska

Professor Srdjan LALIĆ, Ekonomski fakultet Brčko, Univerzitet Istočno Sarajevo,

Professor Maria POPOVIĆ, Univerzitet Adriatik, Crna Gora

Professor Jovica VASILJEVIĆ, Internacionalni univerzitet Brčko, BiH

Članovi iz Srbije / Members from Serbia:

Professor Milojko BAZIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Dragan NIKODIJEVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Milivoje PAVLOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Jelena LUTOVAC, Megatrend Univerzitet, Srbija,

Professor Milan STAMATOVIĆ, PhD – Metropolitan University, Belgrade

Professor MILOŠ LUTOVAC, Beogradska akademija poslovnih i umetničkih strukovnih studija, Srbija

Dr Marijana ZIMONJIĆ, Megatrend University, Belgrade

Professor Nenad KAPOR, Megatrend University, Belgrade

Izdaje / Published by:

Megatrend univerzitet, Beograd / Megatrend University, Belgrade

Štampa / Printed by:

Tercija DOO, Bor

ISSN 1820-3159

UDK / UDC 33

Svi članci su recenzirani od strane dva recenzenta.

All papers have been reviewed by two reviewers.

Adresa redakcije / Editorial Address:

Megatrend revija / Megatrend Review

Bulevar maršala Tolbuhina 8

11070 Novi Beograd, Srbija

Tel.: (381 11) 220 31 50

Fax: (381 11) 220 30 47

E-mail: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

<http://megatrendreview.megatrend.edu.rs>

Redakcija / Editorial Board:

Glavni urednik / Editor-in-chief:

Professor Vesna BALTEZAREVIĆ, PhD

Gostujući urednik / Guest Editor:

Asst. Professor Vojislav TODOROVIĆ, PhD

Pomoćnik glavnog urednika/ Assitant to the Editor in Chief:

Mirjana TOPIĆ

Članovi iz inostranstva / International Members:

Professor Zijad BEĆIROVIĆ, IFIMES, Ljubljana, Slovenia

Professor Vladimir DAVIDOV, PhD – Institute for Latin America, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Dr. Christophe de JAEGER, Institute de Jaeger, France

Researcher Yury V. KULINTSEV, PhD – North-East Asian Strategic Issues and SCO Center, Institute of Far Eastern Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Professor Jana LENGHARTDOVÁ, PhD – The University of Economics, Bratislava, Slovakia Professor Maria de MONSERRAT LLAIRÓ, PhD – Faculty of Economic Sciences, Buenos Aires University, Argentina

Research Professor Domenico MORRONE, PhD – LUM Jean Monnet University, Bari – Casamassima, Italy

Professor Kevin V. OZGERCIN, PhD, Department of Politics, Economics & Law, The State University of New York, USA Senior Fellow & the Head of the Stockholm Center for South Asian and Indo-Pacific Affairs (SCSA-IPA), PhD, New Delhi, India

Professor Tatjana BURZANOVIĆ, Fakultet za dizajn i multimediju, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Montenegro

Asst. Professor Natasha SARAFOVA, Faculty of Philology, Goce Delcev University, Štip, North Macedonia

Članovi iz Srbije: / Members from Serbia:

Professor Tatjana CVETKOVSKI, PhD, Faculty of Business Studies, Megatrend University, Belgrade

Professor Vladan PAVLOVIĆ, PhD, Faculty of Economics, Kosovska Mitrovica, University of Priština

Professor Vladimir RISTANOVIĆ, PhD, Research associate, Institute for European Studies, Belgrade

Professor Olja MUNTILAK IVANOVIĆ, PhD, Faculty of Sciences, The Department of Geography, Tourism and Hotel Management, University of Novi Sad, Novi Sad

Professor Slobodan POPOVIĆ, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Univerzitet Privredna akademija, Srbija

Professor Svetislav LUTOVAC, Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade

Professor Nada TORLAK, Faculty of Culture and Media, Megatrend University, Belgrade

Professor Zorana MIHAJLOVIĆ, Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade

“Megatrend review” is the leading scholarly journal of national importance,
according to the classification M51 clasiffied by CEON, and M52 classified
by the Ministry of Science of the Republic of Serbia

* * *

“Megatrend Review” is registered
in The International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
produced by the London School of Economics and Political Science
– Pro Quest Michigan USA.

* * *

“Megatrend Review” is registered and published
in EBSCO's (EBSCO Publishing Inc.) Database "Business Source Complete":
<http://www.ebscohost.com/titleLists/bth-journals.xls>

* * *

“Megatrend Review” is registered
in GESIS "Knowledge Base SSEE", Leibniz Institute for the Social Science:
<http://www.cee-socialscience.net/journals/>

The Library of Congress Catalog

Megatrend review: the international review of applied economics.

LC Control No.: 2007201331

Type of Material: Serial (Periodical)

Uniform Title: Megatrend Revija. English.

Main Title: Megatrend review : the international review of applied economics.

Published/Created: Belgrade : ill. ; 24 cm.

Description: v. : Megatrend University of Applied Sciences, [2004]-
Year 1, no. 1 ('04)-

ISSN: 1820-4570

CALL NUMBER: HB1 .M44

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

33

MEGATREND revija = Megatrend Review / glavni urednik Vesna Baltezarević.

- God. 1, br. 1 (2004)- . - Beograd : Megatrend univerzitet, 2004- (Bor : Tercija). - 24 cm

Tekst na srp. i engl. jeziku. - Preuzeo je: Megatrend review = ISSN 1820-4570. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Megatrend revija (Online) = ISSN 2560-3329. - Ima izdanje na drugom jeziku: Megatrend review = ISSN 1820-4570

ISSN 1820-3159 = Megatrend revija

COBISS.SR-ID 116780812

Sadržaj – Contents

KULTURA

BUDIMIR ALEKSIĆ

HRISTOLOŠKO OSVJETLJAVANJE NJEGOŠEVOG DJELA
(RADOVI O NJEGOŠU MITROPOLITA AMFILOHIJA)

1–10

IVAN (IGUMAN JUSTIN) STOJANOVIĆ

PROSVETITELJSKA SHVATANJA KULTURE I NJIHOV UTICAJ
NA ŽIVOT I DELO DOSITEJA OBRADOVIĆA
(POVODOM 210 GODINA OD NJEGOVE SMRTI)

11–30

ALEKSANDRA PAVIĆEVIĆ

DEČJE MANIFESTACIJE U PERIODU 1958-2019. GODINE:
ANALIZA SADRŽAJA PROGRAMA MANIFESTACIJA
I SAGLEDAVANJA NJIHOVOG DRUŠTVENOG ZNAČAJA

31–42

MILICA TOŠIĆ

ANALIZA KNJIGE ŽAN MARI ŠEFER „ZAŠTO FIKCIJA?“

43–52

MEDIJI

BOJAN PAVIĆ; VOJISLAV TODOROVIĆ

UTICAJ PROMOTIVNIH AKTIVNOSTI MINISTARSTVA ODBRANE NA UPIS KADETA

53–68

MILIVOJE PAVLOVIĆ

SPOMEN NA MILOŠA ŠOBAJIĆA

69–70

MATEJA ALEKSIĆ

NOVA MUZEOLŠKA NAČELA I DELATNOST MUZEJA AFRIČKE UMETNOSTI U BEOGRADU

71–80

MINJA VLAJKOVIĆ

DIGITALNA PISMENOST KAO NOVI SOCIOKULTURNI IZAZOV

81–116

VOJISLAV TODOROVIĆ; MOMČILO JOKIĆ

PROMOCIJA KULTURNOG NASLEĐA HERCEG NOVOG (MEDITERANSKE INTEGRACIJE)

117–126

SPISAK RECENZENATA / LIST OF REVIEWERS

127–128

OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU I UPUTSTVO ZA AUTORE

129–138

GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL AND THE INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

139–148

HRISTOLOŠKO OSVJETLJAVANJE NJEGOŠEVOG DJELA (Radovi o Njegošu mitropolita Amfilohija)

Sažetak: Rad se bavi tekstovima mitropolita crnogorsko-primorskog prof. dr Amfilohija Radovića, objavljivanim u periodu 1963-2014, a objedinjenim u knjigu *Sveti Petar II Cetinjski pustinjač i Lovčenski tajnoviđac*, koju je priredila Ivana Jovanović. Riječ je o tekstovima u kojima mitropolit dr Amfilohije osvjetljava religijsku dimenziju Njegoševog djela pokazujući da Njegoš stoji u hrišćanskom predanju: jevanđelskom, apostolskom i svetootačkom, te da je Hristos centralna ličnost Njegoševog pjevanja i mišljenja. Ti mitropolitovi tekstovi donose bitnu novinu u pogledu tumačenja i razumijevanja Njegoševog djela. Njegov pristup Njegošu je eminentno biblijski i hristološki. On tvrdi i dokazuje da je svetost najbitnija dimenzija Njegoševе ličnosti. Kao dokaz Njegoševе svetosti, mitropolit Amfilohije opširno iznosi i tumači svojstva Njegoševog bogoslovlja koje je, po njemu, biblijsko, jevanđeljsko i svetootačko.

Ključne riječi: Petar II Petrović Njegoš, mitropolit Amfilohije Radović, Isus Hristos, hrišćanstvo, hrišćanski motivi, „Luča mikrokozma”, „Gorski vijenac”.

* Bogoslovija „Sveti Petar Cetinjski”, Cetinje, Crna Gora
E-mail: b.aleksic@t-com.me

U nauci je već konstatovano da je ostalo nedovoljno proučeno i zapaženo prisustvo hrišćanskih motiva u Njegoševim djelima, i da je hrišćanska komponenta Njegoševog stvaralaštva kontinuirano zapostavljana. To se, prije svega, može objasniti činjenicom da je srpska misao o književnosti u dugom vremenskom intervalu ispoljavala sa Zapada preuzeti otpor prema namjeri da se za osnovom literarnog izraza traga u naslagama hrišćanski definisane tradicije (Miličević, 2013: 22). Davor Miličević s pravom doslovno tvrdi da je „nepovjerenje poetike prema teologiji u posljednjih nekoliko vijekova (je) postepeno raslo i postalo je gotovo univerzalna činjenica na svim prostorima čiji je prethodni duhovni razvoj bio definisan hrišćanskim okvirom” (Miličević, 2013: 22). Tako je istorija srpske književnosti prema hrišćanskom nasleđu imala predrasude, pa je prema piscima koji su u svojim djelima tematizovali svoje religijske nazore učinila ne mali grijeh. Tako je bilo i sa tumačenjem Njegoševog djela. Iako je hrišćanski uticaj na Njegoševo književno stvaralaštvo toliko očigledan da ga nijedan ozbiljan interpretator ne može zaobići, u proteklom decenijama nastala je obimna literatura koja je nastojala da Njegoša po svaku cijenu sekularizuje. Tako smo čitali radove u kojima je „dokazivano” da je Njegoš agnostik, skeptik, pa i marksist; u njegovom stvaralaštvu su „otkrivani” elementi gnosticizma, novoplatonizma, manihejstva, bogumilstva, a neki interpretatori i tumači su ga čak proglašavali pretečom dijalektičkog materijalizma i socijalističkog samoupravljanja¹. Jednostavno – mnogi autori su nastojali da Njegoša uključe „u tekuće ideološke trendove, posmatrajući ga kao baštinika racionalističkog, evolucionističkog, materijalističkog i uopšte humanističkog pogleda na svijet” (Knežević, 2016: 4).

Dakle, dugo se previđao hrišćanski duh Njegoševog književnog stvaralaštva, a naglašavali su se i domišljali najrazličitiji nehrišćanski uticaji i motivi u njegovom stvaralaštvu². Kad sve ovo imamo u vidu, jasno ćemo sagledati značaj radova mitropolita Amfilohija posvećenih Njegoševoj ličnosti i njegovom djelu. Radovi su objedinjeni u knjizi *Sveti Petar II Cetinjski pustinjač i Lovčenski tajnovodac*, objavljenoj 2017. godine (Radović, 2017). Knjigu, najvećim dijelom, čine prigodni tekstovi, predavanja i besjede, koje je autor izgovorio ili napisao u godinama obilježavanja dvjestogodišnjice Njegoševog rođenja. U radovima objavljenim u toj knjizi nalazimo obilje saznanja i uvida važnih za razumijevanje Njegoševog književnoumjetničkog djela

¹ Kao reprezentanta takvog pristupa Njegošu mitropolit Amfilohije izdvaja marksističkog filozofa – dr Dušana Nedeljkovića: „Treba se ovdje samo sjetiti somnabulizma Dušana Nedeljkovića i njemu sličnih <revolucionarnih> ideologa i tumača Njegoševog djela, kao i onih koji, naročito u posljednje vrijeme, sa svojih ideoloških razloga poistovjećuju kod Njegoša njegovo srpstvo, vjeru i Pravoslavlje, pa da se vidi kakav može biti Njegoš stvaran po slici ideoloških predrasuda i zabluda pojedinaca ili grupa ljudi” (Radović, 2017: 419-420).

² Prvi vrijedan rad koji ukazuje na Njegoševo izvorno hrišćansko, jevanđeljsko, apostolsko-svetoatačko viđenje i shvatanje svijeta i čovjeka bilo je saopštenje dr Atanasija Jevtića izloženo na 18. Međunarodnom skupu slavista, posvećenom Njegošu a održanom 11. 9. 1988. u Beogradu (Jevtić, 1989: 41-52).

i njegove ličnosti. Ona predstavlja, najkraće rečeno, hristološko osvjetljavanje Njegoševog stvaralaštva, koje je uistinu vjerodostojno. Mitropolit Amfilohije stručno i kompetentno govori o Njegoševoj vjeri, njegovom ličnom iskustvu Boga, kao i o liturgijskom iskustvu jednog arhijereja. Već u prvom tekstu knjige – *Sveti Petar II Petrović Njegoš, svjedok Hrista raspjetoga i vaskrslog* (koji je zapravo arhipastirska poslanica objavljena o Vaskrsu 2013.) mitropolit Amfilohije pokazuje da je Njegoševo viđenje tajne ljudskog života, smisla ljudskog života i sudbine čovjekove na zemlji „u znaku Hristovog krsta i vaskrsenja” (Radović, 2017: 13). Autor ukazuje na Njegoševo eminentno hrišćansko viđenje svijeta i čovjeka u njemu. On ističe da „Svetitelj lovcenski” sve svoje poglede i stavove temelji na „Predvječnom Slovu Boga višnjega” (Radović, 2017: 10), i – poput svetog apostola Pavla – „sveobasjava svjetlošću Hristove smrti i vaskrsenja” (Radović, 2017: 10). Mitropolit Amfilohije s pravom govori o Njegoševom apostolskom svjedočenju Hrista vaskrsloga koje će posebno biti posvjedočeno „i vaskrsenjem njegovog sveštenog čivota na Lovćenu, obnovom crkve Sv. Petra Cetinskog i pokojem njegovih moštiju u njemu, saglasno njegovoj poslednjoj volji” (Radović, 2017: 13). Autor izričito tvrdi i dokazuje da je Isus Hristos centralna ličnost Njegoševog pjevanja i mišljenja. On ističe da je Njegoš Hrista postavio kao konačni kriterijum i mjeru svega, tako da je „taj logosno-hristološki (...) momenat osnovna crta njegovom bogoslovlja, koje tek treba da bude proučavano i osaznavano na pravi način” (Radović, 2017: 364).

Polemišući sa stavovima nekih kritičara koji su tvrdili da je Njegoš bio „crkveni prelat koji je najmanje rekao i zapisao nešto o Hristu” (Radović, 2017: 236), mitropolit kaže da je to „jedna potpuno pogrešna predstava o Njegošu, koju je zapisao neko ko suštinski nije prodro u ta najdublja tkanja Njegoševe misli” (Radović, 2017: 236). Svoje stanovište o Njegoševoj hristologiji mitropolit argumentuje citatima iz njegovih djela: „Tu je i Hristovo Vaskrsenje – Slovo iz koga je sve nastalo, koje je <obučeno u čelovječestvo> Vaskrsenjem je smrt porazilo; tu je i Njegovo Rođenje, Božić kao najčudesniji praznik – *Slavio sam Božić u Vitlejem, slavio ga u Atonsku goru, i: Nema dana bez očnoga vida, niti prave slave bez Božića!* Toliko je prisutan Logos, vječni Jovanov Logos u Njegošu” (Radović, 2017: 236). Mitropolit Amfilohije uočava i da je cjelokupno Njegoševo djelo, počevši od njegove pjesme *Crnogorac k svemogućem Bogu* pa do njegovog testamenta, prožeto slavoslovljem Tvorca, te da je to blagodarenje, slavoslovlje „suština hrišćanskog, jevanđelskog, biblijskog, svetootačkog doživljaja Boga, a upravo je to i suština doživljaja Boga, svijeta i čovjeka Petra II Petrovića Njegoša” (Radović, 2017: 231). Sve su to, podsjeća mitropolit, „liturgijski izrazi kod njega, jer upravo je blagodarnost, blagodarenje osnovni stav pravoslavne Liturgije i kroz to pravoslavnog života” (Radović, 2017: 231).

Seriozno razmatrajući Njegoševe poetske tvorevine, prije svih *Luču mikrokozma* i *Gorski vijenac*, mitropolit Amfilohije zaključuje: „On je zaista bogoslov, po

preimućstvu je bogoslov, ne samo u svojoj 'Luči mikrokozma' i 'Gorskom vijencu', nego i u ostalim svojim pjesmama" (Radović, 2017: 355). Prema njegovom mišljenju, Njegoš je bogoslov velikog formata, „kao Sveti otac Crkve Hristove, jedan od najznačajnijih bogoslova koji je pisao na ovom srpskom jeziku, bogoslov, na stranu i to što je pjesnik" (Radović, 2017: 363). Već samim naslovom rada *Bogoslovlje i etika mitropolita Petra II Petrovića Njegoša* mitropolit Amfilohije određuje okvir u kojem se kreće njegova analiza Njegoševih etičkih ishodišta. Za njega nema sumnje da je Njegošev pogled na svijet biblijski – i starozavjetni i novozavjetni. On tvrdi: „Petar II Petrović Njegoš se uzdigao na nivo biblijske etike, starozavjetno-novozavjetne. U tom smislu je Stari Zavjet i Izabrani Božiji narod starozavjetni, i Mojsije kao zakonodavac i prorok, nadahnitelj ovog i ovakvog Petra II Petrovića Njegoša" (Radović, 2017: 362-363). Mitropolit uočava i Njegoševu proročku komponentu, i naglašava da je Lovćen-ski tajnovidac „nesumnjivo prorok: ima taj proročki, mojsijevski i jeremijski, doživljaj čovjek, svijeta, tajne. Prorok Jeremija i Mojsije su mu najbližiji i najsrodniji" (Radović, 2017: 363). Razmatrajući Njegoševu religioznost i važnost religijskih izvora za njegovo stvaralaštvo, mitropolit Amfilohije posebno insistira na tome „koliko je Biblija preko bogoslužjenja prisutna u sveukupnom njegovom viđenju tajne" (Radović, 2017: 358).

Mitropolit posebno ukazuje na značaj Njegoševog liturgijskog iskustva kao arhijereja: „Liturgija nije za njega prosto nešto što se događa u vremenu i prostoru, kao što mi obično mislimo, u nekom hramu. Liturgija je za Njegoša, za njegov doživljaj (...) funkcija bića sveukupne tvorevine. To je sakriveno u njegovoj 'Luči mikrokozma'. Treba polako ulaziti u njen unutarnji ritam da bi mogao to da otkriješ, i onda da se to poveže sa drugim njegovim viđenjima, u zapisima u njegovoj 'Bilježnici', i u nekim od njegovih pjesama, u djelovima 'Gorskog vijenca' i ponegdje u 'Lažnom caru Šćepanu Malom'" (Radović, 2017: 357). U radu *Bogoslovsko-molitveni lik Petra II Petrovića Njegoša* mitropolit obrazlaže tvrdnju da je liturgija „pojam koji je veoma prisutan u sveukupnom viđenju svijeta i čovjeka kod Njegoša" (Radović, 2017: 222), te da je to naročito evidentno u *Gorskom vijencu*: „Treba imati u vidu da se sva suštin-ska događanja u 'Gorskom vijencu' događaju u okvirima Liturgije, na saborima – na saborima o Trojičinu-dne, na saborima o Gospođinu-dne... Dakle, Sav život njegovog plemena, život njegovog naroda, njegove Crne Gore, Cetinja, Lovćena, sav je ukomponovan upravo u tu Liturgiju, u taj svešteni ritam postojanja" (Radović, 2017: 222).

Njegošev bogoslovski stav iz *Luče mikrokozma* da se Slovo Božije, Riječ Božija, tj. Isus Hristos, „obuklo u čelovječestvo", mitropolit uzima kao jednu od osnovnih istina Njegoševog bogoslovlja, i smatra da je Njegoš Slovo Božije, odnosno Sina Božijeg, otkrio i pronašao u bogoslužjenju Crkve – u svetoj liturgiji³. Pažljivi analitički uvid u *Luču mikrokozma*, kao i u Njegoševo liturgijsko iskustvo, upućuje ga

³ Filozof i teolog Žarko Vidović je cjelokupno Njegoševo pjesništvo sagledavao iz perspektive liturgijskog doživljaja kao njegovog duhovnog središta (o tome u: Vidović, 1989).

na zaključak: „Ako pažljivo pročitamo njegova djela vidjećemo da je Njegoš – u sveukupnom svom doživljaju – po preimućstvu liturgijsko biće. Samo što njegova Liturgija nije prosto samo ono što se događa u hramu i što se događa u čovjeku kao ‘hramu ništavome’ (...) nego je njegova Liturgija – liturgija koja obuima sobom sveukupno biće. Nema bića, nema stvorenja, nema ničega od iskoni što se događa a da nije dotaknuto, da nije uključeno u ono što on naziva *sveštena Liturgija svesvetija* – izraz, koliko je meni poznato, koji je jedini i prvi upotrijebio na srpskom jeziku Petar II Petrović Njegoš. U toj jednoj rečenici njegovoj, u stvari sadržano je sve ono što je on govorio i što je zapisao” (Radović, 2017: 221). Mitropolit naglašava da je, sagledavajući Njegoševo pjesmotvoraštvo u kontekstu liturgije i u kontekstu „one najdublje istine života Crkve i bogoslovlja Crkve» (Radović, 2017: 244), došao do spoznaje da Njegoš „ovakvim bogoslovsko-molitvenim liturgijskim viđenjem *svesvetija* i *Ognjišta svesvetija* nesumnjivo spada ne samo među najveće bogoslove, mudrace i proroke srpskoga naroda, nego uopšte među najveće evropske i svjetske mudrace, tajnoznalce i pjesnike» (Radović, 2017: 243).

Zbog pjesme *Noć skuplja vijeka*, koja se i formom i sadržinom izdvaja iz Njegoševog bogatog stvaralačkog opusa, neki autori su pokušavali da dovedu u pitanje njegovu religioznost (Kalezić, 2009: 133-141). Govoreći o Njegoševom bogoslovlju, mitropolit Amfilohije se osvrće i na te prigovore, i pronicljivo zapaža: „Ova njegova pjesma, kad je čovjek ozbiljnije protumači, u kontekstu sveukupnog njegovog djela i njegove ličnosti, to je Pjesma nad pjesmama Solomonova. Ako je Pjesma nad pjesmama Solomonova mogla da postane kanonska knjiga u Bibliji, onda zašto na osnovu jedne pjesme neko njega može proglasiti za nešto što on apsolutno nije. Njegova ličnost, sve što je zapisao, naročito ovo pismo⁴ posvjedočuje koliko je Njegoš dublji od svega toga i koliko je taj njegov monaški identitet kome se posvetio, pa i na silu Boga, ispunio sve njegovo biće i njegovo poimanje života i ljudskih odnosa, a i odnosa muškoga i ženskoga” (Radović, 2017: 361-362).

Mitropolit izričito tvrdi da se, i bez ulaska u detaljnije izlaganje i analizu Njegoševog bogoslovlja, sa sigurnošću može reći da su osnovne istine hrišćanstva – „istina i učenje o Svetoj Trojici, koja se provlači na posredan i neposredan način kroz njegova djela i kojoj on na samrtnom odru predaje na amanet Crnu Goru; istina o vječnom Slovu Božjem, koje je sve iz ničega stvorilo (...); vjera u besmrtnost ljudske duše i pobjedu života nad smrću; shvatanje da su oni koji poriču čovjekov vječni život i besmrtnost duše ‘zli tirjani duše besamrtne’ (...); vjera u Hrista kao Spasitelja svijeta i ispovijedanje Bogorodice koja ga je rodila; priznavanje hrišćanskih vrлина i posta kao načina postojanja, - osnovne premise Njegoševog mišljenja i življenja, njegovo životno Vjeruju” (Radović, 2017: 82-83).

⁴ Misli se na Njegoševo pismo upućeno sa Cetinja doktoru Petru Marinkoviću avgusta 1850. godine.

Njegoš je, ističe mitropolit Amfilohije, prozreo u tajnu svih postojećih svjetova, i to na način koji je „zaista otkrivenjski” i koji se susreće u Jovanovom jevanđelju (Radović, 2017: 220). Mitropolit prihvata ukazivanje episkopa Nikolaja Velimirovića na dubinsku srodnost Njegoševog viđenja „tajne svesvetija” sa Jevanđeljem po Jovanu: „Bilo bi veoma zanimljivo da neko uzme Jovanovo Jevanđelje, njegov početak, a posebno Jovanovo Otkrivenje, pa da uporedi viđenje, otkrivenje Njegoševo sa otkrivenjem Jovana Bogoslova. Uradi li to vidjeće koliko ima između njih dubinske srodnosti” (Radović, 2017: 220). Mitropolit kaže i da je Njegoš nepojmljiv bez onih riječi jevanđelista Jovana, zapisanih u njegovom jevanđelju, a koje glase: Ja sam svjetlost (Jn 8, 12). „Svjetlost je ono što prožima sveukupno otkrivenje Njegoševo, i koliko ja znam niko nije kod nas toliko duboko doživio tajnu svjetlosti, kao osnovnu tajnu i božanskog bića i sveukupnog bića koje se kupu upravo u toj svjetlosti božanskoga lika, kao što su to uradili Njegoš i Nikola Tesla” (Radović, 2017: 236-237), smatra mitropolit.

Mitropolit naglašava da je na formiranje Njegoševog bogoslovsko-molitvenog lika presudno uticao njegov stric – Sveti Petar Cetinjski: „On je još kao dijete došao u Cetinjski manastir, i nesumnjivo da je Sveti Petar Cetinjski ostavio najdublji trag na njemu – i kao njegov stric i kao Svetitelj Božiji, kao jedna izuzetna ličnost, pored koje je stasao i koji mu je bio duhovni otac, u pravom smislu riječi” (Radović, 2017: 218-219). Nema sumnje da je u Njegošu živio duh njegovog svetog strica. Nadahnjivao se poukama i porukama njegovih poslanica i epskih pjesama; čitao je knjige iz njegove bogate biblioteke, najviše ruska djela. Iz bogatog stvaralačkog opusa Petra Prvog, Njegoš je preuzeo znatan broj tema, motiva i ideja koje je stvaralački razvio i oblikovao u svojim djelima. Mitropolit Amfilohije je svjestan da bez sagledavanja snažnog uticaja starog mitropolita na mladog Njegoša – nema potpunog shvatanja Njegoševe ličnosti i njegovog stvaralaštva.

Mitropolit Amfilohije je snagom svoga duha uspio da prepozna i sagleda najbitniju dimenziju Njegoševe ličnosti, a to je svetost. On je, zahvaljujući svom duhovnom čulu za prepoznavanje i poštovanje svetog čovjeka, u Njegošu prepoznao svetitelja Božijeg i pokrenuo je pitanje njegove svetosti. Tako je dva dana prije početka zasijedanja Svetog arhijerejskog sabora SPC – 19. maja 2013. godine, u hram Cetinjskog manastira unio ikonu, a u toku liturgije, pjevanjem tropara i besjedom, objavio je da će se tog dana, na nivou Mitropolije crnogorsko-primorske, kao sveti slaviti mitropolit Petar II Petrović Njegoš. Mitropolit je tada rekao da će na predstojećem Saboru biti pokrenuto pitanje kanonizacije i unošenja u Driptih Svetih mitropolita Petra II Petrovića Njegoša i na svepravoslavnom nivou. Opširnija najava ovakvog čina objavljena je u *Vaskršnjoj poslanici* mitropolita Amfilohija, u kojoj on Njegoša naziva svetim pustinjačom, prorokom, tajnovidcem i bogovidcem, izjednačavajući njegovo duhovno opštenje sa Bogom sa duhovnim

iskustvom svetih apostola: „Povukavši se u keliju Cetinjskog manastira, u toku četrdesetodnevnog Vaskršnjeg posta, Njegoš je očevidno doživio molitveno viđenje najdublje istine i tajne života, zapisavši to viđenje u «Luči mikrokozma». To njegovo viđenje je sve u znaku svjetlosti Hristovog vaskrsenja i besmrtnosti postojanja «svih svjetova» i čovjeka. U onome što je suštinsko njegovo viđenje, i iz njega rođeno znanje, istovjetno je sa viđenjem tajnovidca Jovana Bogoslova i bogovidca Apostola Pavla. Jovan Bogoslov, svjedoči «ono što je vidio, čuo i opipao, o Slovu (Logosu) života (sr. 1Jn. 1, 1), da «Sve kroz njega postade, i bez njega ništa ne postade što je postalo», kao i to «da Slovo postade tijelo i nastani se među nama, i vidjesmo slavu Njegovu» (Jn. 1. 3. 14). Istovjetno je sa tim i svjedočenje Njegoševo, sažeto u njegovom Zavještanju: «Tvoje je Slovo sve iz ništa stvorilo, Tvome je Zakonu sve pokorno» (Radović, 2017: 8-9).

Epiteti „tajnovidac” i „bogovidac” koriste se i u troparu i kondaku, ispjevanim u Njegoševu čast: „Petre novi, Lovčenski tajnovidče” (Radović, 2017: 47) i „Petre Cetinjski bogovidče” (Radović, 2017: 48). Konačno, kao dodatak *Svetigore* za Duhove 2013. pojavilo se i *Žitije Svetog Mitropolita Petra Drugog* iz pera mitropolita Amfilohija.

Mitropolit Amfilohije, dakle, donosi jednu bitnu novinu u pogledu tumačenja i razumijevanja Njegoševog djela. Njegov pristup Njegošu je eminentno biblijski i hristološki. Kao dokaz Njegoševe svetosti, mitropolit Amfilohije opširno iznosi i tumači svojstva Njegoševog bogoslovlja koje je, po njemu, biblijsko, jevanđeljsko i svetootačko. Na temelju te svoje sveobuhvatne analize, mitropolit Amfilohije zaključuje da se Njegoš „odlikovao u svemu i svagda uzoritom svetinjom života”, da su ga „svagda ukrašavale sve hrišćanske vrline”, odnosno da su „djela njegova bila svagda takva da su pokazivala živu unutrašnju težnju da se približi idealu svetinje”, i da su „svagda služila za uzor u ljubavi i pobožnosti”, odnosno da se ispunjava uslov „da niko na svijetu ne može reći protivu svetinje njegove”.

Literatura

- [1] Vidović, Žarko (1989): *Njegoš i kosovski zavjet u novom vijeku*; Beograd: Filip Višnjić.
- [2] Jevtić, Atanasije (1989): „Njegoš i patristika”, *Teološki pogledi*, godina XXI, broj 1-2, Beograd; 41-52.
- [3] Kalezić, Dimitrije (2009): *Njegoševa «Pjesma nad pjesmama»*, u: *Njegoševe teme*; Beograd: Izdavački fond Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke Srpske pravoslavne crkve, 133-141.
- [4] Knežević, Mikonja (2016): *Njegoš i isihazam*; Beograd – Kosovska Mitrovica: Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu – Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- [5] Miličević, Davor (2013): *Ka definisanju pravoslavne duhovne osnove srpske književnosti dvadesetog vijeka*, u: Davor Miličević i grupa autora, *Rizničari i pamtitelji. Pravoslavna duhovnost srpske književnosti XX vijeka*; Banja Luka: Filološki fakultet, 9-73.
- [6] Mitropolit Amfilohije Radović (2013): *Žitije Svetog Mitropolita Petra Drugog – Cetinjskog Pustinjaka i Lovćenskog Tajnovidca*; Cetinje: Svetigora.
- [7] Mitropolit Amfilohije Radović (2017): *Sveti Petar II Cetinjski pustinjač i Lovćenski tajnovidac*, priredila Ivana Jovanović; Cetinje: Izdanje Mitropolije Crnogorsko-primorske – Eparhije Budimljansko-nikšićke.

CHRISTOLOGICAL LIGHTING OF NJEGOŠ'S WORK (Works on Njegoš by Mitropolitan Amfilohije)

Summary: *The paper deals with the texts of the Metropolitan of Montenegro and the Littoral, Prof. dr. Amfilohije Radović, published in the period 1963-2014, united in the book St. Peter II – Hermit of Cetinje and Lovćen's Secret Seer, prepared by Ivana Jovanović. These are texts in which Metropolitan dr Amfilohije illuminates the religious dimension of Njegoš's work, showing that Njegoš stands in the Christian tradition: evangelical, apostolic and papal, and that Christ is the central figure of Njegoš's singing and thinking. These metropolitan texts bring an important novelty in terms of interpretation and understanding of Njegoš's work. His approach to Njegoš is eminently biblical and Christological. He claims and proves that holiness is the most important dimension of Njegoš's personality. As a proof of Njegoš's holiness, metropolitan Amfilohije extensively presents and interprets the properties of Njegoš's theology, which, according to him, is biblical, evangelical and holy fatherly.*

Keywords: *Petar II Petrović Njegoš, metropolitan Amfilohije Radović, Jesus Christ, christianity, christian motives, „The Ray of Microcosm”, „The Mountain Wreath”*

Ivan (iguman Justin) Stojanović*
<https://orcid.org/0009-0001-0910-8443>

UDK: 821.163.41.09 Обрадовић Д.
37.01:929 Обрадовић Д.
130.2(497.11)

DOI: 10.5937/MegRev2403011S

Originalni naučni rad

Primljen: 22.06.2025.

Odobren: 12.07.2025.

PROSVETITELJSKA SHVATANJA KULTURE I NJIHOV UTICAJ NA ŽIVOT I DELO DOSITEJA OBRADOVIĆA (Povodom 210 godina od njegove smrti)

Sažetak: U radu se razmatraju racionalizam i prosvetiteljstvo kao filozofski pravci (stanovišta) i njihov doprinos razvoju evropske kulture. Kultura po shvatanju prosvetitelja obuhvata složenu vezu privrednih, socijalnih, umetničkih i moralnih dostignuća. Osnovno načelo prosvetiteljske kulture je da su zakoni razuma ujedno i zakoni prirode. Kroz život i delo Dositeja Obradovića (*1739/42†1811) ukazuje se na kontekst vremena i uticaj racionalističkih i prosvetiteljskih stanovišta na razvoj srpske kulture, autentičnost srpskog nacionalnog identiteta i njegove osnove. Dositej je kao idejni vođa i pisac srpskog Prosvetiteljstva (pored drugih znamenitih ličnosti) nastojao da svojim delovanjem uspostavi kulturni obrazac koji je korespondirao sa nacionalnim.

Ključne reči: racionalizam, prosvetiteljstvo, Dositej Obradović, srpska kultura.

* Srpska Pravoslavna Eparhija temišvarska, Temišvar, Rumunija; Fakultet za kulturu i medije, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: justinegarh@yahoo.com

1. Racionalizam

Termin racionalizam (lat. *ratio* - razum) potiče iz XVIII veka, ali uverenje o samodovoljnosti razuma i njegovom prvenstvu nad čulnim iskustvom može se pronaći već kod Elejaca, Pitagorejaca i Platona. Racionalizam je filozofsko stanovište prema kome razum predstavlja glavni ili isključivi izvor znanja. Celokupno znanje se može izvesti iz razuma bez pozivanja na empiriju. Uže shvaćen, racionalizam predstavlja uobičajeni naziv za zajedničko stanovište grupe filozofa iz XVII veka čiji su glavni predstavnici: Rene Dekart (1596-1650), Baruh Spinoza (1632-1677) i Gotfrid Vilhelm Lajbnic (1646-1716). Znanje se, prema njima, zadobija tako što razum (rukovođen metodskom sumnjom-Dekart) intuitivno saznanje samoočigledne istine iz kojih dedukcijom izvodi njihove implikacije, ili putem razumnog osveščivanja urođenih ideja i koncepata (tj. onih koji se ne mogu steći iskustvom, poput ideje o Bogu, besmrtnosti, matematičkim entitetima, etičkim vrednostima itd). Za racionalizam ideal nauke je, zbog njene jasnoće, predstavljala matematika, tako da se racionalizam ponekad dovodi u vezu sa uvođenjem matematičkih metoda u filozofiju. Istorijski gledano, ovo stanovište podrazumeva (samo)svesno oslobađanje individue ili društva od tumačenja stvarnosti zasnovanog na autoritetu.

U teoriji saznanja suprotnost racionalizmu je senzualizam ili empirizam (Džon Lok, Dejvid Hjum), u etici eudemonizam ili sentimentalizam, u ekonomiji i politici klasični liberalizam, a u teologiji fideizam (Tertulijan, Blez Paskal, Seren Kirkegard, Vilijem Džejms, Ludvig Vitgenštajn), prema kome teološke istine ne mogu biti predmet racionalnog znanja, već se kao takve mogu isključivo prihvatiti verom, a vera i razum se razumevaju kao suprotstavljeni organi saznanja. Racionalizam je podstakao i kritička istraživanja Svetog Pisma, naročito u okviru istorijsko-kritičke metode. Spinoza je smatrao da je metod tumačenja Pisma „daleko od toga da bude različit od metoda za tumačenje prirode, nego je sa njim gotovo istovetan” (*Tractat*, VII, 89). Uz pomoć prirodnog razuma koji prirodu istražuje na osnovu nje same, možemo da ovladamo i smislom pisma, koje nas prvenstveno uči vrlini. Smisao Pisma određen je samim Pismom, a ne našim predrasudama ili kakvim spoljnim autoritetom (kakav je na primer rimski papa ili Predanje), a ograničen je njegovom istorijom.

U teologiji racionalizam tvrdi da između razumskih principa i hrišćanskih učenja postoji saglasje, a metod uz pomoć kojeg se ono ustanovljava je prećutno prilagođavanje ovih drugih onim prvim, čime se u ekstremnim slučajevima hrišćanska poruka svodi na racionalna načela (Dekart 1997; Jeftić 2018: 359-360; Nelson 2012; Spinoza 1957: 89-93).

2. Prosvetiteljstvo

Iz racionalizma je nastalo prosvetiteljstvo, tokom kojeg su intelektualne i kulturne snage u Evropi davale naglasak razumu i individualizmu nasuprot tradicionalnim linijama autoriteta. Promoteri ovog pravca (filozofi i naučnici) su isticali da je posle „mračnog srednjeg veka” i neznanja došlo doba znanja i kulturne prosvetljenosti, uz zamisao i mogućnosti da ljudi napreduju učenjem, obrazovanjem i stvaranjem boljeg društva.

Prosvetiteljstvo se javlja kao pokret građanske klase i građanske svesti protiv verovanja, i dogmi srednjeg veka. Prosvetitelji se zalažu za moralnu i socijalnu jednakost svih ljudi. Za njih je čovekov um organon sveta kojim se nadvladavaju sve dogme, verovanja i teološke i religijske zablude. Nastaje u Engleskoj krajem XVII veka, pa se naglo razvija u Francuskoj gde su ga prihvatili i popularisali mislioci: Monteskije (1689-1755), poznat po svojim državno-pravnim idejama koje je izložio u svom glavnom delu *Duh zakona* (1748), Didro, Lametrije, Holbah, Helvecijus, Kondilak, a zenit dostiže sa Rusoom i Volterom. Volter je širio deizam, Lokov empirizam i Njutnovu filozofiju. On svodi i religiju i metafiziku na moral iako kod njega nema nikakve dublje i sistematske moralne filozofije. Energično je napadao i hrišćansku crkvu i ateizam. Biće Božije zasniva poglavito na moralnom dokazu. Čuvena je njegova izreka: „Kad Bog ne bi postojao, valjalo bi ga pronaći.”

Akademija u Dižonu je 1754. raspisala konkurs sa pitanjem: „Koji je uzrok nejednakosti među ljudima i da li je ona opravdana prirodnim zakonom?”. Žan Žak Ruso (1712-1788) na ovo pitanje odgovara kroz svoje delo *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, gde iznosi svoje osnovno načelo je da je čovek po svojoj prirodi slobodan, razuman i dobar i da se tek u društvu pokvario, jer civilizacija nije prirodna. U prvobitnom prirodnom stanju postoji, pored sažaljenja, nevino samoljublje koje je tek pod uticajem razuma postalo egoizmom. Svojina je ljude podelila na bogate i siromašne, a vlast na jake i slabe. Najprirodnije državno uređenje je demokratsko i republikansko, jer je narod suveren, a najveće blago su sloboda i jednakost. Iz toga proizilazi da su svi ljudi jednaki i ravnopravni. Ruso se ovim idejama, s pravom, smatra patrijarhom modernog liberalnog doba. Njegova misao „Čovek se rađa slobodan, a ipak je svagda u okovima” vredi za sva vremena i za sva društvena uređenja. Malo je filozofa imalo na svoje savremenike tako silan uticaj kao što je imao Ruso. Njegov uticaj pokazuju više ili manje i veliki mislioci kao Kant, Fihte, Šiler i drugi.

Imanuel Kant (1724-1804) važi za jednog od ‘otaca’ prosvetiteljstva. Od njegovih mnogobrojnih spisa najvažnija su dela iz poslednjeg tzv. kritičkog perioda njegove filozofije. To je kritika saznanja pod imenom *Kritika čistog uma* (1781). Kant je objavio i niz drugih spisa o istoriji, astronomiji, etici, religiji, pravu i estetici.

Time su obuhvaćeni: *Opšta istorija prirode i teorija neba* (1755), *Kritika praktičnog uma* (1788), *Metafizika morala* (1797), koja se bavi etikom i *Kritika moći sude-nja* (1790), koja je usredsređena na estetiku i teleologiju.

U svom spisu *Odgovor na pitanje šta je prosvetćenost* Kant piše: „Prosvetćenost je izlazak čovekov iz stanja samoskrivljene nezrelosti. Nezrelost je nemoć da se svoj razum upotrebljava bez vođstva drugog”. Odmah se postavlja pitanje šta je to čovekov „izlazak iz nezrelosti”, na kome je bazirana celokupna novovekovna nauka koja se sastoji u postavljanju pitanja i davanju odgovora na neka pitanja koja su bila van dometa ranijih razmišljanja. Svoju definiciju Prosvetćenosti Kant je završio lozinkom te epohe: „Imaj hrabrosti da se poslužiš razumom” (Kant 1974: 43). Prema tome, glavna odlika Prosvetiteljstva je vladavina razuma i mišljenja da je razum u stanju da odgovori na sva pitanja ljudske egzistencije. Prosvetiteljstvo je istaklo veru u neograničeni progres i moć čoveka i u tome pronašlo garanciju za svestrani istorijski napredak. (Pavić 1979: 74; Pejović 1978: 8).

Kantova zasluga je što je jasno postavio sam problem saznanja, pitanje mogućnosti saznanja, njegovog porekla i granica. On odgovara u kojim granicama i šta mi uopšte saznajemo u da li je naš um uopšte sposoban da sazna pravu realnost. Kantova filozofija predstavlja originalan i genijalan pokušaj najviše filozofske sinteze, pokušaj spajanja empirizma i racionalizma, gde on podjednako hoće da bude iznad njihove jednostranosti (Koprivica 2018: 347-348; Kuzmanović 2011: 263-264; Lorenc 1927: 109-126.)

Kao kraj epohe prosvetiteljstva većina naučnika uzima ili Francusku revoluciju 1789. ili početak Napoleonovih ratova (1804-1815). Nakon revolucije usledio je suprotni intelektualni pokret poznat kao romantizam.

2.1. Prosvetiteljska shvatanja kulture

„Reč *svetlost* je ključna reč epohe prosvetćenosti (XVII i XVIII vek). Mislioci prosvetiteljstva su želeli da u tamu (koja je za njih bila srednjovekovna hrišćanska epoha) unesu svetlost. Kultura prosvetćenosti raskida zavisnost kulture od Boga i crkve. Nova misao kulture, nov odnos prema stvarnosti, utemeljen je u stavovima više filozofa, iznetim u njihovim mnogobrojnim delima ovog razdoblja. Novo znanje o čovekovim umnim sposobnostima izloženo je u knjizi Džona Loka *Ogled o ljudskom razumu* (1690) i Kantovoj *Kritici čistog uma* (1781). To znači da razum zadobija slobodu i suverenitet u prosuđivanju stvari.

Kultura po shvatanju prosvetitelja obuhvata složenu vezu privrednih, socijalnih, umetničkih i moralnih dostignuća. Osnovno načelo prosvetiteljske kulture je: zakoni razuma su zakoni prirode, a pojam prirode se koristi kao argument protiv tradicionalnog hrišćanstva. U *Deklaraciji prava čoveka i građanina* (1789), kao

temelju pravne kulture modernog doba, polazi se od neotuđivih prirodnih prava čoveka. Pored razuma i prirode, prosvetiteljska kultura afirmiše optimizam, odnosno veru u progres i kritičko mišljenje, dijalog” (Avramović 2008: 224).

3. Prosvetiteljstvo u srpskom društvu

Srbi koji nakon austrijsko-turskog rata kreću na sever, ka teritorijama buduće Karlovačke mitropolije, pod vođstvom pečkog patrijarha Arsenija Čarnojevića (1633-1706), dolaze u sredinu u kojoj već žive njihovi sunarodnici. Seoba iz 1690. godine predstavlja produžetak velikog procesa migracija u podunavske krajeve, koji je u većoj meri započeo krajem XIV veka. Upravo je taj *etnički kontinuitet* omogućio prirodno urastanje novih izbegličkih masa u život srpskog starosedelačkog stanovništva i njihovo brzo privikavanje na nove životne uslove. Sredina u kojoj su se Srbi našli 1690. godine, predstavljala je složen izazov za njih. Oni se u njoj sreću sa idejama racionalizma i prosvetiteljstva. Ovaj fenomen neposredno se nadovezuje na period prethodnih velikih potresa u hrišćanskom svetu Zapadne Evrope koji su obeležili prethodna dva stoleća. Reformacija je bez svake sumnje najkrupniji i najdalekosežniji događaj koji je obeležio život hrišćanske Evrope u XVI veku. Teško je govoriti o jedinstvenoj reformaciji, jer postoje različiti oblici reformacija i čitava mreža uzroka i posledica koji su doveli do njih. Posle sukoba koji je pocepao rizicu zapadnog Hrišćanstva pred hrišćansku Crkvu stupa novi izazov-prosvetiteljstvo, koji predstavlja apsolutnu novinu u životu naroda i mnogo je složeniji fenomen od puke intelektualne orijentacije ili škole. Prosvetiteljstvo odlikuje borbeni antireligijska kampanja, ne uvek ateistička ali svakako antiklerikalna (Vukašinović 2010: 13-28; Medaković 1980: 7; Janaras 2000: 125-128).

„Seobe su dovele do prvog neposrednog dodira sa tzv. novovekovnom kulturom, koja je prouzrokovala krizu istorijskog narodnog bića, ionako osiromašenog. To je izazvalo i duboko previranje iz koga se rodilo, na kraju, ono što nazivamo našom „modernom” kulturom. Prodorna epoha baroka i prosvećenosti temeljno je potresla i izmenila naše duhovno nasleđe” (Medaković 1975: 322).

U periodu od 1683. do 1699. godine u kojima su se borili protiv Turske i islamskog okruženja, Srbi su se obreli u Evropi. Međutim, evropska i hrišćanska, ali i katolička Austrija u pravoslavnim Srbima nije gledala ništa drugo do hrabru i jeftinu vojsku kojoj u mirnim periodima treba što više umanjiti date i obećane privilegije i pravoslavce koje treba što bezbolnije prevesti pod okrilje jedinospasavajuće katoličke crkve. Stoga je istorija Srba u Austriji, u stvari, istorija borbi za privilegije koje im je monarhija obećala i borbi protiv katoličkog prozelitizma koji je nastupao u formi Unije. Zbog ovakvog položaja u Austriji, proizašla je i činjenica da se prvi kulturni koreni Srba sa Evropom nisu ostvarili u okviru države u kojoj su živeli, već van nje,

i to sa pravoslavnom i istovernom Rusijom. Intenzivni uticaj ruske kulture, koji je doveo do značajne rusifikacije duhovnog i prosvetnog života srpskog naroda, uključujući i rusifikaciju jezika, trajao je više od pola veka. Neregulisano pitanje srpskih škola i štamparija za srpske knjige navelo je mitropolita Mojsija Petrovića da se 1718, kao i 1721. godine obrati za pomoć ruskom imperatru Petru Velikom. Kao rezultat te molbe, 1726. godine u Sremske Karlovce je stigao Maksim Suvorov, noseći sa sobom četiri stotine bukvara Teofana Prokopovića, sedamdeset gramatika i deset trojezičnih rečnika. Time je započela dugotrajna kulturno-prosvetna pomoć koju je Rusija upućivala Srbima u Austriji. Za vreme beogradsko-karlovačkih mitropolita Mojsija Petrovića (1713-1730) i Vikentija Jovanovića (1731-1737) i karlovačkog Pavla Nenadovića (1749-1768), formiran je veći broj škola u kojima su nastavu držali ruski nastavnici, kakvi su bili Suvorov i Kozačinski. Osim dolaska ruskih nastavnika i pošiljki, zatim preštampavanja ruskih knjiga, ruski uticaj je zabeležen i nastojanjem mitropolitâ da što veći broj svojih pitomaca šalju u Rusiju na školovanje. Većina tih pitomaca se školovala na Duhovnoj akademiji u Kijevu, koja je predstavljala glavni izvor teološkog i filozofskog obrazovanja srpskog naroda u prvoj polovini XVIII veka. Na taj način se među srpskom inteligencijom, pretežno duhovnog karaktera, tokom više od pedeset godina formirao crkveno-prosvetiteljski pravac zasnovan na ruskoj sholastici, koja se u Rusiji razvijala pod uticajem zapada.

„Episkop Dionisije Novaković (1705-1765) i arhimandrit Jovan Rajić (1726-1801) su najkarakterističnije i najznačajnije ličnosti ovog pravca nove bogoslovske svesti (srpskog školskog bogoslovlja) koja se kod nas Srba pojavljuje u XVIII veku i, iz Ukrajine i Rusije, prodire u Karlovačku mitropoliju, čime dolazi do začetka jedne nove duhovne orijentacije koje će se u naredna dva stoleća razvijati i imati presudni uticaj na tadašnje i kasnije srpsko bogoslovlje, kao i na uostalom sve druge oblasti narodnog i kulturnog duhovnog života” (Jevtić 1990: 238-243).

Srbi u novoj sredini, verski i kulturološki drugačijoj, nisu ulazili samo u proces evropeizacije nego i rusifikacije. Ta dva fenomena su bila nerazdvojna u istorijskoj sudbini srpskog naroda koji je, kako je to tačno rečeno, više uletao nego ulazio u tadašnju prosečnu zapadnu kulturu kojoj je već bila prilagođena južnoruska sredina (Radojčić 1952: 17).

Gubitak srpske državnosti, kako zapaža Dimitrije Bogdanović, doveo je do raskoraka srpske kulture sa razvojem evropske kulture, do svojevrstnog višestoletnog zastoja. Bogdanović dalje napominje: „Ulazak u svet evropske kulture dopustiće sebi srpska književnost, kao i ostala srpska umetnost, mada i tada sa mnogo specifičnoga pravoslavnog i nacionalnog, tek u osamnaestom veku, u jednoj sasvim novoj i daleko povoljnijoj situaciji” (Bogdanović 1991: 213-214).

Velike seobe Srba u Rusiju 1751. i 1752. godine uznemirile su Austriju, koja je uvidevši opasnosti po interese Monarhije presekla put daljim ruskim uticajima i donela niz

mera za sprečavanje povezivanja Srba iz Austrije sa Rusijom. U drugoj polovini XVIII veka javljaju se i u srpskom društvu prvi znaci prosvetiteljstva. Francuskom terminu *Siècle des Lumières* odnosno nemačkom *Aufklärung* odgovaraju termini u srpskom prosvetiteljstvu: vek »zdravago razuma« (Dositej), »učeni vek« (Rajić) ili termin »pro-sveštati« u Kurbekovom nemačko-srpskom rečniku (1790). Kao i drugde u Evropi, srpsko prosvetiteljstvo nastoji da čoveka uputi da se bez vođstva nekog drugog služi sopstvenim razumom. U srpsku sredinu prosvetiteljstvo dopire pod uticajem prosvেćenog apsolutizma austrijske monarhije i u vezi je sa terezijansko-jozefinskim reformama crkvenog i školskog života podanika austrijske imperije, sprovedenim između 1740. i 1780, i potom, za vlade Josifa II, kada austrijski prosvেćeni apsolutizam dospeva do svog spoljnog vrhunca (1780-1790). Te reforme su obuhvatile: smanjenje broja srpskih manastira u Monarhiji, praznika u srpskom kalendaru i reformu nižeg i srednjeg školstva prema tzv. Felbigerovom sistemu. Njima je regulisano pitanje nastavnog kadra i nadzornika, školovanje ženske dece i isključivanje stranih udžbenika i nastavnika iz škola na teritoriji Austrije. Otvaranje i monopolisanje ilirske dvorske štamparije Josifa Kurbecka u Beču 1770, naročito pomoću državne cenzure njegovih srpskih knjiga, skrenula je u pravcu državne austrijsko-nemačke kulturne orijentacije. Literatura koju je Kurbekova štamparija publikovala za srpski živalj u Monarhiji, odigrala je znatnu ulogu u ovom procesu koji je srpsku inteligenciju podelio na dva dela: na pristalice reformi (jozefiniste) i na njihove protivnike. Sve je to obeleženo imenom Josifa II, između ostalog i zato što je *Patent o verskoj toleranciji*, za koji su Srbi u Monarhiji bili posebno zainteresovani, izdat za vreme njegove vlade (1781) i što je ovaj vladar proslavljen kao oslobodilac Beograda (1789).

Jedan od najvažnijih posledica ove austrijske intervencije na kulturni i prosvetni život Srba u Austriji je bila dugogodišnja preorijentacija: slanje srpskih pitomaca na školovanje u evangelističke gimnazije u Slovačkoj (akademija, gimnazija i licej u Požunu, polulicej u Modri, gimnazija u Trnavi, licej u Kežmarku, licej u Prešovu, akademija u Košicama), Ugarskoj (Đur, Sorpon), na univerzitetima u Beču (gde su bili brojni studenti prava), Pešti, Haleu i Lajpcigu. Ovi centri su postali nezaobilazni deo školovanja svih srpskih intelektualaca u poslednjim decenijama XVIII veka, posle čega su ovi studenti neposredno uključivani u onovremene tokove, bitne za idejna kretanja u Evropi.

U toku prvih godina intenzivnog kontakta Srba sa prosvেćenom Evropom javio se i prvi veliki pobornik racionalizma i Prosvetiteljstva među Srbima Dositej Obradović.¹

Opšte je poznato u istoriji srpske kulture, posebno književnosti i filozofije da epoha Prosvеćenosti za srpski narod počinje Dositejevim delom. Dositej je poput mnogih srpskih intelektualaca (Stevana Vujanovskog, Vikentija Ljuštine, Pavla

¹ Dimitrije (u monaštvu Dositej) Obradović, Čakovo, oko 1740, † Beograd, 28. mart 1811. Dositejeva biografija i bibliografija: Bugarski 2011: 33-34; Matović 1989: 225-229; veb sajt Dositejeve zadužbine: <https://dositejeva-zaduzbina.rs/o-dositeju/> (pristupljeno: 16.1.2022).

Kengelca, Milovana Vidakovića, Dimitrija Davidovića, Sterije Popovića, Pavla Julinca, Jovana Muškatirovića, Joakima Vujića, Atanasija Stojkovića, Save Tekelije i ostalih) prošao kroz evangelističke gimnazije u Modri i Požunu na, doduše, specifičan način, kao staratelj dvojice sinovaca mitropolita Vikentija Jovanovića Vidaka. Takođe je studirao i u Haleu, gde je opet stigao kao staratelj dvojice srpskih studenata. Ukratko, srpsko Prosvetiteljstvo je nastalo nasilnim prekidom rusko-srpskih kulturnih veza zbog čega su Srbi bili upućivani na školovanje u protestantske gimnazije i „prosvećene” univerzitete u Austriji i Nemačkoj gde su se našli u neposrednom dodiru sa najmodernijim idejama poznog XVIII veka (Kovačević 2001: 21-40; Kostić 1952: 59-71; 221-234; Skerlić 1923: 12-34, 109-121, 191-200, 211).

4. Dositej Obradović - idejni vođa srpskog Prosvetiteljstva

Naš poznati srpski srpski istoričar književnosti, akademik i univerzitetski profesor Vojislav Đurić u predgovoru izdanja Dositejevih *Izabranih spisa* kaže: Dositej Obradović je jedan od najznamenitijih Srba svih vremena. ”Dve su epohe u istoriji srpske kulture: stara - od (Svetog) Save do Dositeja i nova - od Dositeja do naših dana. (Sveti) Sava je prvi srpski književnik, Dositej je prvi srpski moderni književnik”. Srbi su ga zvali ”Sokrat naš” i ”narodni mudrac”, neki istoričari književnosti rekli su za njega da je bio Odisej znanosti, a drugi Prometej sa Balkana i Skit Anaharzis. Možda i korifej svoga roda. Jednom rečju - Dositej je besmrtn. Učio je druge - ali i sebe (Đurić 1989: 7).

Govoreći o Dositeju Obradoviću, srpski teolog Radovan Bigović (1956-2012) kaže: „Ne znam ličnost u srpskoj kulturnoj istoriji o kojoj postoje tako oprečna i suprotstavljena mišljenja, kao što je to slučaj sa Dositejem Obradovićem: „I posle dva veka on je još uvek kamen spoticanja. Kuđen je i hvaljen. Precenjivan i podcenjivan, zavisno iz koje je ideološke i duhovne perspektive sagledavan (prozapadne ili antizapadne). Za jedne je on *apostol srpskog prosvetiteljstva* najznačajnija ličnost i utemeljivač modernog školstva i kulture u Srbiji. Za druge je rodonačelnik iskorenjivanja srpskog naroda i njegovog otuđivanja od pravoslavne, svetosavske kulture. Dositej je bio čovek bez države, nacije, jezika, škole, vladara. Bio je *homo universalis* svoga vremena. Putnik. Poliglota. Kosmopolit. Vernik. ”Svrzimentija”. Narodni prosvetitelj. Srbin, a Evropljanin. Primaio je od drugih sve ono što je bilo dostojno da bude primljeno, a ne sve što se nudilo. Poput pčele sakupljao je med sa različitih cvetova. Dositej je otvorena ličnost i prema Istoku i prema Zapadu. Kao mlad čovek je hteo da se u potpunosti posveti Bogu i otišao je u manastir, gde nije uspeo da ostane i da bude monah celog života. Izašao je iz manastira i otišao u svet, tragajući za saznanjem i naukom. Međutim, nije prestao da ceni veru i znanje po veri. Vera bez znanja, za njega je bila praznoverje, a znanje bez vere veliko iskušenje. Bio je nadahnut francuskim i evropskim prosvetiteljstvom

svoga vremena. Možda i preterano oduševljen!? Nije imao sposobnosti da se kritički odnosi prema toj vladajućoj ideologiji-ideologiji racionalizma i pozitivizma koje su nastajale. Poput mnogih savremenika i najvećeg broja evropskih intelektualaca toga vremena, verovao je da je znanje „najveća moć” i dobro, a neznanje uzrok svakog zla. Međutim, ako imamo u vidu činjenicu u kakvom se tada duhovnom i kulturnom stanju nalazio njegov narod, onda nije čudno što je obrazovanje i prosvetećenost svoga naroda smatrao najznačajnijim poduhvatom. Obrazovanje je bilo isto što i povratak vida slepom čoveku. Sam je bio jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena među Srbima. Proputovao je Evropu. Upoznao njene narode i njihove kulture. Ta svoja znanja i iskustva nesebično je davao drugima, svom narodu. Sa Dositejem Obradovićem započinje svojevrsna „evropeizacija” moderne Srbije i prihvatanje zapadnoevropskih obrazovnih i kulturnih modela postojanja. U njegovim delima vera i znanje su komplementarni pojmovi. Njegova dilema nije ili-ili, već: i vera i znanje, bez obzira što je često i sam glorifikovao razum” (Bigović 2010: 43-44).

4.1. Osnovni stavovi „prosvetećenija” kojim je Dositej hteo da prosveti i vaspita svoj narod „Vera je racionalna, a zdrav razum je saglasan prirodi”

Dositejev duhovni razvoj je prema nekim opštim podelama imao pet etapa razvoja:

1. Prva etapa traje od njegovog rođenja (oko 1740) pa do odlaska iz manastira Hopovo (2.11.1760);
2. Druga etapa obuhvata Dositejev život i rad u Dalmaciji, Crnoj Gori, Grčkoj (1761-1771);
3. Treća etapa (1771-1782) obuhvata njegov boravak u Beču (6 godina) gde je učio jezike i filozofiju, Modri (1776-1777) gde je prvi put došao u dodir sa nemačkom filozofijom prosvetećenosti, koja znanja je upotpunjavao u Požunu (1778-1779) usvajanjem racionalističkih, prosvetiteljskih i srodnih ideja;
4. Četvrta etapa (1782-1806) je čvrsto povezana sa prethodnom. Ona je počela dolaskom Dositeja u Hale gde je na Univerzitetu slušao predavanja profesora Eberharda iz filozofije, estetike i «naturalne filozofije». Kasnije, u Lajpcigu je slušao Bornova predavanja iz fizike. U ovom gradu je objavio svoja prva dela. U ovom periodu je radi sticanja novih znanja i štampanja knjiga mnogo putovao. Bio je u Parizu, Londonu, Beču, Trstu, Veneciji.
5. Peta etapa (1807-1811) je vremenski najkraća, ali je po konkretnim učincima za srpski narod najdelotvornija. To je vreme Dositejevog života i rada u Srbiji, gde je radio na: osnovnom zakonu za uređenje nove države, osamostaljivanju Srbije, jačanju prosvete, usavršavanju rada postojećih i otvaranju novih škola, pa i Velike škole u Beogradu (1808). U ovom periodu je pisao pesme, pisma,

prigodne govore i, konačno, testament. Ova etapa se završava njegovom smrću (1811); (Ninković, 2000: 133-138; Skerlić: 1966: 282-301).

Odavno je zapaženo da se kod Dositeja ne može naći skoro nijedna nova ili originalna ideja. Samo je način na koji je on izlagao i širio evropsku prosvetčenost tipično *Dositejevski*. Nadahnut idejama terezijanstva i jozefinizma, potpomognut izuzetnim darom uprošćavanja ideja, upotrebom narodnog jezika, lakoćom stila, prefinjenom ironijom i humorom, koji se na momente graniči sa demagogijom, on je uspeo da mnogim, veoma starim shvatanjima, kojima je samo vreme pogodovalo, da čar novine. Otuda se on stara «da ništa ne piše protiv savjesti svoje i protiv pravila zdravog razuma», i ističe zahtev: «Sledovati pravilo zdravog razuma.»² U ime tog razuma i jestestva on se trudi da iskoreni stare «običaje», i da ih zameni onim što on i njegovo vreme smatraju novim, a što je često puta mnogo zastarelije i od samih tih običaja. Mera savršenstva je ravna meri čovekevog znanja i «prosvetštenija» naukom, tj. poznavanjem jestestva i njegovih zakona. Zato on tvrdi: «Čovek koji je savršeno rasmotrio i saznao prirodna dejstva, kako materije tako i uma, biće umeren i pravičan u svemu što iziskuje od Božijeg promisla.»³ Zakoni jestestva su za Dositeja «sveti zakoni» kroz koje nam Bog daje život na neodređeno vreme i koji determinišu naš život i meru našeg znanja i usavršavanja.⁴ Po njemu su sva znanja i svi «zakoni», tj. sve vere i religije, «osnovati na zakonu jestestva». Držeći se tog načela on u suštini sleduje „jestestvenu” sveobuhvatnu religiju koja odabira iz svakog učenja i shvatanja samo ono što se slaže sa pravilima zdravog razuma i što sleduje zakonima jestestva. Sve što izvire iz jestestva i slaže se sa zdravim razumom-istinito je. Otuda, kaže on, «jestestva ispitatelj i zvezdomudrec pravim razumom vođen jesu istinjeji propovednici i učitelji bogopoznanstva.»⁵ Ovo poverenje Dositeja u zakone jestestva i «sovjete zdravog razuma», ne zasniva se ipak na njima samima. Ono se zasniva na njegovoj veri da je Bog Tvorac prirode i čoveka i da postoji njime podarena saglasnost razuma i stvarnosti. Za njega je zdravi razum «bogodani razum» i slovesnost; um, «bogodane zenice»,⁶ jezik, taj dar govorenja je «predragi nebesni dar;»⁷ priroda je večna knjiga «živa i dejstviteljna, kroz koju se oseća, spoznaje, premudrost, blagost i bogati darovi Tvorca.»⁸

On u svojim spisima pominje «Sladčajšeg Spasitelja Isusa», «Hristovo prišestvije»,⁹ „blagog Spasitelja”, „krotkog Božjeg Agneca,”¹⁰ „preblagoslovenog

² *Dela Dositeja Obradovića*, Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1911, 14.

³ Isto, 272.

⁴ Isto, 440.

⁵ Isto, 429a.

⁶ Isto, 28, 46a, 92b.

⁷ Isto, 529 b.

⁸ Isto, 39 b.

⁹ Isto 36,b.

¹⁰ Isto, 39 a.

Spasitelja našeg.»¹¹ On uz to tvrdi da ne uvodi nikakve novine, nego da čak odbacuje one koji su protiv svetog Evandjelja i «traži čistu evanđelsku i apostolsku nauku,»¹² „čisto Hristovo učenje”.

Pod velikim Đorđem Petrovićem (Karađorđem), srpski narod je otpočeo svoju borbu za slobodu, ali i borbu za obnovu svoje državnosti, kao i za obnovu Srpske crkve, tj. Pečke patrijaršije. Srbima su bili potrebni obrazovani sveštenici, monasi i učitelji radi predstojećeg nacionalnog i duhovnog preobražaja. Prota Mateja Nenadović u svojim *Memoarima* ovako svedoči o školama u vreme Prvog srpskog ustanka: „u Srbiji nigde ni glasa ni traga od škola nije bilo, no svaki đak koji je želeo što učiti, morao je popu ili u manastir poći” (Nenadović: 1947, 48).

Dolazak Dositeja Obradovića u Beograd, iz Trsta gde je primio vest da je izbio Prvi srpski ustanak, preko Zemuna, sa svom svojom bibliotekom i arhivom, pozdravljen od mnogih (sa Kalemegdana je bila topovska paljba) u središte Karađorđeve Srbije, na Preobraženje 1807. godine, označiće prekretnicu u njegovom životu, ali i prekretnicu u prosvetnom radu Karađorđeve Srbije. „Događaji u Srbiji i uspešno ratovanje toliko su probudili u njemu ljubav prema narodu i prema otadžbini da je mislio da mu je dužnost poći u Srbiju i pomoći braći čime god može” (Vukićević, 1911: 90). Karađorđe je beogradsku varoš osvojio 1806, a Beogradsku tvrđavu 1807. godine, kada on postaje prestonica tek oslobođenog dela Srbije i simbol slobodarskih tradicija njenog stanovništva. Po obnovi on postaje i značajan privredni, trgovački i kulturni centar. U njemu je već 1807. godine zasedao Praviteljstvujušći sovjet (srpska vlada), a od 1811. godine tu se nalaze i prva ministarstva. Pristupilo se i otvaranju osnovnih škola (otvoreno je 40) i Velike škole 1808. godine. Karađorđe je naimenovao Dositeja iste 1808. g. za direktora svih škola, zatim za člana Soveta (Vlade) i 18. januara 1811. godine za ministra prosvete. Dositejevim zalaganjem, u Beogradu je 1810. godine, u njegovom domu koji je dobio na korištenje od Popečiteljstva, pod duhovnim rukovodstvom jeromonaha Vikentija Rakića, počela sa radom i prva Bogoslovija, gde je svoje znanje i iskustvo zajedno sa svojim rodoljubljem prelio u svoje učenike-buduće srpske sveštenike (Marković: 2013: 823-828; Ćunković 1970: 6).

4.2. Uticaj i značaj Dositejevog dela

Profesorka Ljubinka Trgovčević-Mitrović u svom stručnom radu¹³ i datom intervjuu dnevnom listu *Politika*¹⁴ iznosi svoje stavove da je za nastanak novovekovne

¹¹ Isto, 91 b.

¹² Isto, 48 a, 49 b.

¹³ Trgovčević, Ljubinka (2007): The Enlightenment and the Beginnings of Modern Serbian Culture, u: *Balkanica, godišnjak Balkanološkog instituta*, XXXVII, Beograd, 103-110.

¹⁴ Trgovčević-Mitrović, Ljubinka, *Počeci moderne srpske kulture*, intervju u dnevnom listu *Politika*, 22.9.2007. <http://www.politika.rs/scc/clanak/4530> (pristupljeno: 18.1.2022)

srpske države posebno važno što su u Srbiju stizale moderne društvene misli koje su je približile evropskim tokovima. Moderna srpska kultura i politička misao nastale su zahvaljujući prosvetiteljskim idejama koje su obrazovani Srbi iz Habzburške monarhije usvajali, a zatim prenosili na tlo Srbije. Autorka u svojim tekstovima pojam prosvetiteljstvo povezuje sa nacionalnom istorijom i kaže da i Srbi krajem 18. i u 19. veku ulaze u korpus evropske kulture kada su prihvatili spektar velikih ideja koje je iznedrilo doba prosvete. Reč je o idejama koje su proizašle iz koncepta prirodnog prava. Ideje prosvetiteljstva podrazumevaju ličnu slobodu, jednakost svih ljudi, pravo svakog čoveka na individualni život i ličnu sreću. Prosvetitelji su insistirali na obrazovanju, jer bez edukacije nema razvoja kulture ni društva.

U vreme nastanka prosvetiteljstva u 18. veku Srbi su uglavnom živeli u dva carstva, Osmanlijskom i Habzburškom, koja nisu podsticala razvoj kulture naroda koji su živeli pod njihovom vlašću. Od Srba u Srbiji je bio pismen tek poneki sveštenik. Presudno je što su Srbi u Austrougarskoj 1770. godine dobili pravo na obrazovanje na svom jeziku i za čuvanje sopstvenih verskih vrednosti. Time je, posle dugog diskontinuiteta sa srednjovekovnom kulturom (kada je kulturni uticaj stizao sa juga, iz Vizantije) počeo dalji razvoj srpske duhovnosti. Čitali su Voltera, Monteskeja, Rusoa i u jednom periodu se stvorila kritična masa, potreban broj obrazovanih ljudi koji su želeli da, za to vreme, moderne političke i društvene ideje prodru na tlo Srbije. Novi naprednjački stavovi su bili rado prihvaćeni u Srbiji zato što su propagirali slobodu, i svaki čovek u Srbiji, bez obzira na to što je bio nepismen, razumeo je značaj i vrednost slobode. Kod nas je prosvetiteljska ideja slobode bila veoma poželjna ne samo u smislu individualne, već i nacionalne slobode, oslobođanju od Turaka i stvaranju sopstvene države. Srbi nisu prihvatili izvorno prosvetiteljstvo od Francuza, već preko Beča i Pešte, dakle austrijsku verziju ovog pravca koja se zvala *jozefinizam* i koja je insistirala na verskoj toleranciji i shvatanju da su sve religije ravnopravne. Dositej Obradović, najznačajnija ličnost prosvetiteljstva u Srbiji, primao je ove ideje na izvoru, putujući po svetu. Delovao je tako što je propovedao individualnu i nacionalnu slobodu, podržavao Prvi srpski ustanak, ali je podjednako naglašavao i značaj obrazovanja zarad stvaranja srpske kulture. Kada je postao ministar obrazovanja za vreme Karađorđeve vladavine, postarao se da edukacija bude briga države. Zalagao se da modernost zameni tradiciju u svemu. Osim njega, najistaknutiju ulogu u razvoju ovih ideja i stvaranju srpske države i kulture odigrali su obrazovani Srbi iz Ugarske koji su iz patriotskih razloga došli u Srbiju. Svesna značaja obrazovanja, srpska država je od 1839. godine, slala mlade pitomce da se obrazuju po Evropi. Bio je to veoma mudar državni potez jer omladina nije odlazila u jedan centar, već u Francusku, Austriju i Rusiju. Tako su u Srbiju stizali uticaji iz tri evropska kruga i ona je mogla da izabere najprihvatljivije ideje tri sile, a da istovremeno ne postane epigon nijedne od njih.

4.3. Dositejevo nasleđe

Akademik Čedomir Popov (1936-2012), u svom obraćanju učesnicima međunarodnog naučnog skupa *Dositej Obradović u srpskoj istoriji i kulturi* (koji je održan od 13. do 15. oktobra 2011. godine u Beogradu, u manastiru Krušedolu i u Matici srpskoj u Novom Sadu) je kazao: „Iako je proteklo više od dva veka od smrti Dositeja Obradovića „prosvetonačalnika srpskog”, njegovo delo i dalje traje u živom sećanju i prisutno je u savremenom životu, u svesti i interesovanjima današnjih naraštaja. Dositejevo delo svojim univerzalnim humanističkim porukama ne samo da nije izgubilo značaj i vrednost u našem vremenu, već sve više dobija na aktuelnosti i opšteljudskim idealima i vidicima, ma koliko oni izgledali daleki i nedostižni. Možda su nam danas više nego ikada potrebne Dositejeve pouke da ne bi potonuli u beznade i da bi sačuvali svoju moralnu i duhovnu suštinu i ravnotežu. Te svoje nauke Dositej je, kao trajna načela, saopštio još 1783. u znamenitom *Pismu Haralampiju*, da bi ih posle toga i razvijao u celom svom delu, od *Basni*, do *Života i priključenija* i najzad veličanstvene himne *O insurekciji Srbije* u vatri Prvog srpskog ustanka.

Čemu ovaj najveći srpski prosvetitelj i mislilac već više od dva veka podučava svoj narod? Prvo, verskoj toleranciji kao osnovici duhovnog života i spokojstva. Drugo, brizi o narodnom jeziku kao obeležju nacije i kao uslovu kulturnog razvitka i svekolikog napretka svakog naroda, a razume se, pre svega srpskog. Treće, pisanju i učenju knjige kao izvoru znanja i moralnog usavršavanja čoveka. Četvrto, negovanju nauke i prosvete (škola) kao najsnažnijih sredstava nacionalnog opstanka srpskog naroda. Peto, prosvećivanju žena i njihovoj ulozi u „prvom položeniju... dobrog vaspitanija” mladeži. Ako sve ovo imamo u vidu lako je ustanoviti preku potrebu da se i savremene generacije nadahnjuju ovim idealima. O Dositeju, njegovom prosvetiteljskom i rodoljubivom radu, njegovoj misiji i mestu u „svetom trojstvu” srpske kulture (sveti Sava- Dositej Obradović- Vuk Stefanović Karadžić), govorili su, pisali i pevali mnogi veliki poštovaoci i poznavaoци njegovog dela, od njegovih savremenika (Lukijana Mušickog ili Pavla Solarića), a posle njih dvesta i više godina - mnogi drugi sve do danas. Dela Dositeja Obradovića štampana su i preštampana bezbroj puta. O njemu postoji ogromna bibliografija, potekla iz pera srpskih i stranih istoričara književnosti, filologa i lingvista, kulturologa i politikologa, filozofa, pedagoga i publicista različitih interesovanja, zahvaljujući kojima život i delo Dositeja Obradovića predstavlja neiscrpnu i uvek aktuelnu temu. Dositejev život i rad je potrebno sagledati kako u istorijskom kontekstu njegovog doba, tako i sa aspekta i iz senzibiliteta našeg vremena. Dositej je srpski narod i njegovu kulturu okrenuo i priključio ka Evropi. On nije bio ni prvi, ni jedini, ali je bio najširi i najprohodniji most između srpskog patrijarhalnog i vizantijskim

tekovinama bogatog duha i novih dostignuća evropskog prosvetiteljstva, postojbine i izvorišta razuma, slobode, demokratije, građanskog morala i solidarnosti među ljudima i narodima.

U današnjem svetu, pa i kod nas Srba, kada su vidno narušene, ugrožene i napadnute sa najrazličitijih strana sve ove vrednosti i vrline prosvetiteljstva, moguće je revitalizacijom ovih vrednosti pružiti otpor obezljudevanju čovečanstva i njegovoj brzom dehumanizaciji. Poziva na takav otpor i uputstva za njegova sredstva i danas je moguće naći u Dositejevom delu” (Popov 2015: 149-151).

Zaključak

U radu je kroz interdisciplinarni pristup i kroz četiri poglavlja (i podpoglavlja) dat opšti prikaz racionalizma i prosvetiteljstva i njihov doprinos razvoju evropske kulture. Dati su najbitniji segmenti iz opusa i dela najznačajnijih filozofa, predstavnika ovih filozofskih stanovišta, koja su nastajala sa svojim osobenostima u različitim istorijskim, društvenim, ekonomskim i političkim prilikama od sredine XVII do početka XIX veka. Kroz primere iz života i dela Dositeja Obradovića-idejnog vođe i pisca srpskog Prosvetiteljstva, prikazan je njegov višestruki značaj i doprinos razvoju srpske kulture.

U izradi rada je korišten izvesan broj knjiga, zbornika, časopisa, studija, članaka (kako u štampanom tako i u elektronskom izdanju), iz kojih smo zahvaljujući mnogim priznatim svetskim i domaćim autorima, iz više naučnih disciplina, mogli da sagledamo (makar one najbitnije segmente) ove posve široke, nedovršene i uvek aktuelne teme.

„Kroz francuski racionalizam i prosvetiteljstvo preovladavaju uverenja da je razum vrhovni sudija u svim pitanjima duhovnog života i pokretačka sila istorije, da se istinita naučna znanja, potkrepljena iskustvenim činjenicama i valjanim razlozima, moraju jasno razlikovati od religioznih verovanja i da na njima treba da počiva celokupan proces vaspitanja koji ima odlučujuću odluku u formiranju novih generacija i jedne istinske ljudske kulture. Mislioci veka prosvetiteljstva su položili temelje filozofije novog vremena i učinili ogromne korake ka kritičkom, antisholastičkom mišljenju, ali su, manje ili više, zadržali formalne veze sa religijom, posredstvom elemenata panteizma i deizma. Francuski prosvetitelji, odlučni materijalisti, povukli su sve konsekvence svojih racionalističkih i prosvetiteljskih premisa i završili u ateizmu i filozofiji socijalne revolucije koja je u Francuskoj bila neposredno pripremljena delom enciklopedista (Marković 2000: 45-46)

„Dositejeve zasluge za intelektualni razvoj našeg naroda i njegov uticaj na srpsku kulturu, koji i danas vrši, nemerljiv je i trajaće koliko bude trajala srpska istorija. Sagledavanje klirikalne karijere i životnog puta Dositeja Obradovića rađa

u nama jednu napregnutu misao. Ili ćemo ga olako osuditi i uzeti na sebe ulogu Onoga koje je rekao „Moja je osveta, ja ću vratiti” (Rim. 12,19). Imajući na umu reči velikog poznavaoца istorije Karlovčke mitropolije, prote i bibliotekara Dimitrija Ruvarca (1842-1931) koji je nakon višedecenijskih i dubinskih istraživanja dokumenata koja su samo njemu bila na raspolaganju zapisao: da nijedna konzistorija Karlovačke mitropolije nije nikada sudila u duhovnim stvarima niti raspravljala o bilo kakvom predmetu vezanom za Dositeja.

U godinama kada nad „*Nebom sveci staše vojevati; I prilike različne metati viš, Srbije po nebu vedrome*” (stihovi iz pesme Početak bune protiv dahija), kada je bilo uputno zbijati i ne rasipati srpsku snagu, kaluđera lutalicu, „begana” iz fruškogorske obitelji Dositeja „evropejskog obraza i podobija” dočekuje u svom rezidencijalnom mestu Sremskim Karlovcima mitropolit Stefan Stratimirović sa velikim počastima, izašavši pred njega sa čiracima i ripidama, uzevši ga pod ruku i tako sa njim ušavši u dvor mitropolije. Da je Dositej ostao u Hopovu, možda bi bio i iguman, arhimandrit, vladika, ali ne bi bio osnivač Beogradske bogoslovije, harizmatični prosvetitelj čije prosvešćenije nije raskrstilo sa hrišćanstvom, niti je bilo sterilisano od duhovnih sadržaja. Svojom ličnošću evropskog formata i iskustva uticao je na Vikentija Rakića i kružok čestitih svetosavskih Srbalja u oslobođenoj „Srbiji”. „Popečitelj prosvešćenija” savesno obavlja svoju dužnost u obnovljenoj modernoj srpskoj državi koja se obnavljala naporima ratnih četa i oružnika stojećih pod barjacima sa ikonom Svetog Simona - Prvovenčanog srpskog kralja.

U sadašnjici u kojoj živimo ne vidimo u Srbiji institucijsko podupiranje Dositejeve uspomene. Malo je učinjeno u tom pravcu. Rastrešeni i razapeti na mnoge strane, u matici se organizuju i ulaže svesno i nesvesno (kao poreski obveznici i konzumenti masmedija) u projekte bez sadržaja, ukorenjenosti i uporišta u vekovnom iskustvu” (Filipović 2012: 30-36).

I u ovim danima Dositej ceo svoj srpski rod poziva kao davne 1804. godine, stihovima svoje pesme: „Vostani Serbie! Davno si zaspala, U mraku ležala, Sada se probudi I Serblje vzbudi!

Kroz interdisciplinarni pristup i grupisanje podataka od značaja za zaključivanje, ovaj prikaz bi trebalo da doprinese boljem razumevanju racionalizma i prosvetiteljstva kao filozofskih stanovišta i njihov doprinos kako svetskoj kulturi, tako i kroz primere iz života i dela Dositeja Obradovića, sagledavanjem konteksta vremena, na njegov višestruki doprinos razvoju srpske kulture.

Literatura

- [1] Avramović, Zoran (2008): *Kultura*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- [2] Biblija (Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta), Srpska pravoslavna crkva. Komisija Svetog arhijerejskog sinoda, Beograd: Štamparija Srpske pravoslavne crkve, 2012.
- [3] Bigović, Radovan (2010): Vera i razum u delima Dositeja Obradovića, u: *Religija i toletancija-časopis Centra za empirijska istraživanja religije*, god. VIII, br. 13, Novi Sad, 43-44.
- [4] Bogdanović, Dimitrije (1991): *Stara srpska književnost, Istorija srpske književnosti 1*, Beograd: SKZ.
- [5] Bugarski, Stevan (2011): *Dositej Obradović*, Temišvar: Savez Srba u Rununiji.
- [6] Vukašinović, Vladimir (2010): Predgovor i Kontekstualizacija epohe, u: *Srpska barokna teologija: biblijsko i svetotajinsko bogoslovlje u Karlovačkoj mitropoliji XVIII veka*, Vrnjci: Bratstvo Svetog Simeona Mirotočivog; Trebinje: Manastir Tvrdoš.
- [7] Vukićević, Milenko (1911): Poslednjih pet godina života i rada Dositeja Obradovića, u: *Spomenica Dositeja Obradovića*, knj. 134, Beograd: SKZ.
- [8] Dekart, Rene (1997): *Pravila za usmjeravanje duha*, Oktoih: Podgorica.
- [9] *Dela Dositeja Obradovića* (1911): Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
- [10] Đurić, Vojislav (1989): predgovor u: *Dositej Obradović, Izabrani spisi*, Novi Sad: Matica srpska.
- [11] Janaras, Hristo (2000): *Filosofija iz novog ugla*, Vrnjačka Banja: Bratstvo Svetog Simeona Mirotočivog.
- [12] Jevtić, Atanasije (1990): Razvoj bogoslovlja kod Srba, u: *Duhovnost pravoslavlja*, Beograd: Hrast.
- [13] Jeftić, Andrej (2018): Racionalizam, u: *Leksikon biblijske egzegeze*, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu, Biblijski institut: Službeni glasnik, 359-360.
- [14] Kovačević, Ivan (2001): Prosvetiteljstvo kod Srba, u: *Istorija srpske etnologije I*, Beograd: Srpski genealoški centar.
- [15] Kostić, Mita (1952): *Dositej Obradović u istorijskoj perspektivi XVIII i XIX veka*, Srpska akademija nauka, Beograd.
- [16] Kant, Imanuel (1974): *Um i sloboda-spisi iz filozofije istorije, prava i države*, Velika edicija ideja, Beograd.
- [17] Koprivica, Časlav (2018): Prosvetiteljstvo, u: *Leksikon biblijske egzegeze*, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu, Biblijski institut: Službeni glasnik, 347-349.
- [18] Kuzmanović, Nebojša (2011): Prosvetiteljstvo i racionalizam kod Srba, u: *Kultura polisa-časopis za negovanje demokratske političke kulture*, godina VIII, br. 15, Kultura-Polis, Novi Sad, 263-264.
- [19] Lorenc, Borislav (1927): *Pregled istorije filozofije od najstarijeg do najnovijeg doba*, Beograd- izdanje knjižarnice Rajkovića i Čukovića.

- [20] Matović, Vesna (1989): Biografska beleška; u: *Dositej Obradović-Život i priključenija*, Beograd: Nolit, 225-229.
- [21] Marković, Ignjatije (2013): Prva srednja škola ustaničke Srbije-Dositejeva i Vikentijeva bogoslovija 1810-1813, u: zborniku radova sa međunarodnog naučnog skupa *Dositej u srpskoj istoriji u kulturi*, Beograd, Manastir Krušedol, Novi Sad, 13-15. oktobar 2011.
- [22] Marković, Mihailo (2000): Racionalizam i prosvetiteljstvo Dositeja Obradovića, u: zbornik radova: *Život i delo Dositeja Obradovića*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 45-46.
- [23] Medaković, Dejan (1975): *Kult kneza Lazara u srpskom baroku*, Beograd: Filozofski fakultet, odeljenje za istoriju umetnosti: Kruševac: Narodni muzej.
- [24] Medaković, Dejan (1980): *Srpska umetnost u XVIII veku*, Beograd: SKZ.
- [25] Nelson, Alan (2012): *A Companion to Rationalism*, Hoboken.
- [26] Nenadović, Matija (1947): *Memoari*, Beograd: Prosveta.
- [27] Ninković, Adam (2000): Filozofska osnova prosvetiteljstva Dositeja Obradovića, u: *Život i delo Dositeja Obradovića*- zbornik radova sa naučnog skupa Srpske akademije nauka i umetnosti održanog 15. i 16. decembra 1999. godine u Beogradu i 17. decembra 1999. godine u Sremskim Karlovcima, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 133-138.
- [28] Pavić, Milorad (1979): Izvori prosvetiteljstva u srpskom društvu, u: *Istorija srpske književnosti klasicizma i predromantizma*, Nolit: Beograd.
- [29] Pejović, Danilo (1978): *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Filozofska hristomatija, VI, Zagreb.
- [30] Popov, Čedomir (2015): Uvodna reč na otvaranju međunarodnog naučnog skupa „Dositej Obradović u srpskoj istoriji i kulturi”, u: *Dositejev vrt, godišnjak Zadružbine „Dositej Obradović”*, godina III, broj 3, Beograd, 149-151.
- [31] Radojčić, Nikola (1952): *Srpski istoričar Jovan Rajić*, Beograd: Naučna knjiga (Posebna izdanja/Srpska akademija nauka: CCIV, Odeljenje društvenih nauka: 7.
- [32] Skerlić, Jovan (1923): *Srpska književnost u XVIII veku*, Novo ispravljeno izdanje u redakciji Vladimira Čorovića, Beograd: Napredak.
- [33] Skerlić, Jovan (1966): *Srpska književnost u XVIII veku*, Beograd: Prosveta.
- [34] Spinoza, Baruh (1957): *Teološko-politički traktat*, Kultura, Beograd.
- [35] Trgovčević, Ljubinka (2007): The Enlightenment and the Beginnings of Modern Serbian Culture, u: *Balkanica*, godišnjak Balkanološkog instituta, XXXVII, Beograd, 103-110.
- [36] Ćunković, Sretko (1970): *Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*, Beograd: Pedagoški muzej.
- [37] Filipović, Radovan (2012): Beseda o Dositeju Obradoviću kao svesrbinu i sveevropejcu, u: *Glasnik-crkveni časopis srpske pravoslavne eparhije temišvarske*, Temišvar, 30-36.

Vebografija

- [1] Sajt Dositejeve zadužbine: <https://dositejeva-zaduzbina.rs/o-dositeju/> (pristupljeno: 16.1.2022)
- [2] Trgovčević-Mitrović, Ljubinka, *Počeci moderne srpske kulture*, intervju u dnevnom listu Politika, 22.9.2007. <http://www.politika.rs/scc/clanak/4530> (pristupljeno: 18.1.2022)

ENLIGHTENMENT UNDERSTANDING OF CULTURE AND THEIR INFLUENCE ON THE LIFE AND WORK OF DOSITEJ OBRADOVIĆ

Summary: *The essay discusses rationalism and the Enlightenment as philosophical directions (standpoints) and their contribution to the development of European culture. Culture by understanding the Enlightenment thinkers encompasses a complex connection of economic, social, artistic and moral achievements. The basic principle of the Enlightenment culture is that the laws of reason are at the same time the laws of nature. Through the life and work of Dositej Obradović (1740-1811), the context of time and the influence of rationalist and Enlightenment standpoints on the development of Serbian culture, the authenticity of the Serbian national identity and its basis are pointed out. As the ideological leader and writer of the Serbian Enlightenment (amongst other renowned people) tried to establish a cultural pattern that corresponded to the national.*

Keywords: *Rationalism, Enlightenment, Dositej Obradović, Serbian culture.*

DEČJE MANIFESTACIJE U PERIODU 1958-2019. GODINE: Analiza sadržaja programa manifestacija i sagledavanja njihovog društvenog značaja

Sažetak: U radu se bavimo dečjim manifestacijama kao važnim društvenim, kulturološkim i socio-kulturnim događajem jedne zemlje. Dečje manifestacije su mesta interkulturalnog dijaloga. One su specifičan vid pedagoške prakse i danas se svrstavaju u red veoma važnih i posećenih umetničkih događaja. Dečje manifestacije sadržajno su vezane za programe kulture i umetnosti, zato kažemo da su one i umetničke manifestacije. Njima se mogu potpuno oživeti ambijentalni prostori, a prirodne atrakcije mogu dobiti novu dimenziju. Dečje manifestacije, koncerti i festivali, kao savremeni vid umetničke komunikacije, privlače specifičnu vrstu posetilaca. Možemo govoriti o različitim vrstama dečjih manifestacija: dečje manifestacije koje imaju za cilj da okupe decu na jednom mestu; dečje manifestacije koje neguju horsko muziciranje; dečje manifestacije koje neguju autorsko muzičko stvaralaštvo dece. Nabrojane dečje manifestacijemoraju imati sadržaje primerene dečjem uzrastu, intereovanju učenika, treba da neguju kreativnost kod dece i da razvijaju motivaciju za rad, za javno izvođenje, te da se odlikuju kvalitetnom reprodukcijom. Sadržaji programa ovih manifestacija obuhvataju: dečje stvaralaštvo, horsko muziciranje i scenski nastup. Aspekti dečjih manifestacija su operacionalizovani kao: obrazovni, kulturološki, socio-kulturni. Na osnovu analize aspekata i sadržaja programa dečjih manifestacija u datom vremenskom periodu, zaključuje se da su dečje manifestacije interkulturalni dijalozi koji doprinose većoj umetničkoj, kulturnoj, društvenoj, političkoj i ekonomskoj snazi zemlje.

Ključne reči: dečje manifestacije, sadržaji programa dečjih manifestacija, aspekti društvenog značaja dečjih manifestacija.

* Osnovna škola „Đorđe Krstić”, Beograd, Srbija.
E-mail: aleksandrapavicevic100@gmail.com

Uvod

U radu se polazim od teze da su dečje manifestacije važan društveni, kulturološki, socio-kulturni događaj jedne zemlje. Dečje priredbe su i mesta interkulturalnog dijaloga. One su specifičan vid muzičke prakse i danas se svrstavaju u red veoma važnih i posećenih umetničkih događaja.

Veliki broj radova tj. njihovi autori, dečjim manifestacijama i festivalima pristupaju s pozicije kulturnog menadžmenta, a s ciljem da ponude savete za efikasniju organizaciju i promociju, te bolju poziciju samih manifestacija na kulturnom tržištu. Imamo brojne sociološke kao i antropološke radove u kojima se dečje manifestacije posmatraju kao mesta gde se reprezentuju i konstruišu kolektivni identiteti, ali su one takođe i mesta gde se oseća uticaj političke moći, što je najočiglednije u medijima i među publikom. Muzikolozi, etnomuzikolozi i kompozitori se dečjim priredbama bave sporadično, prvenstveno u okviru kritika i prikaza, ređe u vidu kraćih analiza repertoara ili istoriografskih studija pojedinačnih manifestacija.

Postoji veza između dečjih manifestacija i koncepta interkulturalnog dijaloga. Može se zaključiti da je koncept interkulturalnog dijaloga nedovoljno precizno određen kao i proizvoljno i nekritički korišćen. Autori nisu objasnili kakve kulture su u međusobnom dijalogu i na koji način se on odvija. Može se uočiti da je konstruisanje koncepta interkulturalnog dijaloga povezano s promenom smera kulturne politike Evropske unije od multikulturalizma ka interkulturalizmu i da se jača „evropski identitet”.

Dečje manifestacije sadržajno su vezane za program kulture i umetnosti. Zato kažemo da su one i umetničke manifestacije. Njima se mogu potpuno oživetiti neki ambijentalni prostori (na primer, predstave u galerijama), a prirodne atrakcije mogu dobiti potpuno novu dimenziju (na primer, koncert na otvorenom, u centru grada, na trgu). Takođe, umetničke dečje manifestacije mogu biti organizovane samostalno ili kao dopuna raznim turističkim priredbama. S druge strane, muzičke manifestacije su koncerti i festivali koji privlače određenu i specifičnu vrstu posetilaca (zavisno od sadržaja koje imaju ti festivali i koncerti). Organizatori ovih manifestacija su često mediji i lokalna samouprava, i one imaju veliku popularnost među narodom, pogotovo u manjim sredinama gde kulturni život nije tako bogat.

Sam pojam manifestacija podrazumeva događaj, festival, sabor, priredbu. U turizmološkoj i etnografskoj teoriji, kao i u praksi, prema istraživanjima onih koji se time bave, najviše se koristi izraz manifestacija.

Opšti pojam manifestacija, od kojeg se polazi u definisanju, potiče od latinske reči „manifestatio” što znači ispoljavanje, pokazivanje, objava, „objavljivanje”, odnosno „javno izražavanje, priređivanje”. Izraz „manifestovati” (lat. manifestare) označava glagole „ispoljiti, objaviti, objavljivati, jasno ispoljavati svoje mišljenje ili

raspoloženje”, odnosno to znači „učestvovati-sudjelovati, javno izraziti, izražavati, pokazati” (Vujaklija, 1980:87).

S. Ožegović definiše manifestacije kao „kreativni i kompleksni kulturni i društveno-ekonomski događaj, koji se sastoji iz različitih kulturnih programskih sadržaja, a ostvaruje turističke efekte i ciljeve i ima društveno-ekonomski značaj za jedno turističko mesto”. (Ožegović, 1977:53). Atraktivnost manifestacija zavisi od njihove vrste i sadržaja.

Prema rečima Ričija (Ritchie, 1984:23), manifestacija predstavlja glavnu, povremenu ili stalnu priredbu, koja se održava na kratak i/ili duži period, sa ograničenim vremenskim trajanjem, a treba da ima veliku privlačnost, tradiciju i rentabilnost na određenoj destinaciji. Sočer (Socher) definiše manifestacije „kao priredbe sa velikim brojem učesnika ili posetilaca i koje treba da imaju svetski publicitet” (Socher, 1987:103).

Dečje manifestacije – pojamovna određenja

Pojam manifestacija odnosi se na događaj, festival, sabor, priredbu. U turizmolškoj i etnografskoj teoriji, kao i u praksi, prema istraživanjima uglavnom se koristi izraz „manifestacija”, mada su i ostali pojmovi u upotrebi. Opšti pojam manifestacija, od kojeg se polazi u definisanju, objasnili smo na početku rada.

Neki autori govore o manifestacijama kao organizacionoj formi kulturnih procesa u regionalnim zajednicama, obraćajući posebnu pažnju na organizaciju i marketing (Getz, 2008:123). Drugi pristup fokusira se na ulogu koju one igraju u promovisanju lokalne zajednice na različitim tržištima, u formiranju kreativnog imidža regiona, kao i u izgradnji sistema događaja koji obezbeđuju „višenamenski” efekat na lokalni i regionalni razvoj (Benckendorff & Pearce, 2003:28). Da bi doprinele promociji mesta, urbane sredine usvajaju marketinške strategije koje promovišu te sredine kao jedinstvena mesta i koriste manifestacije kao projekte za oživljavanje urbanosti. Ovo će uspeti zavisno od toga koliko su priredbe kvalitetne, koliko novoga u sebi imaju i koliko su njihovi akteri kreativni. A to najviše zavisi od onoga ko priprema i osmišljava sam program. Njegova kreativnost odrediće i obeležiti manifestaciju.

U koncepciji manifestacija izražene su i tendencije globalizacije, multikulturalnosti i multietičnosti, ali i etnocentrizam koji je usmeren na to da turisti upoznaju kulturu lokalne zajednice. I Asocijacija Cultural festival group (2003)¹, smatra da su manifestacije (događaji) važne prilike za društvo, porodicu, pojedinca, da izraze svoje identitete, način života, društvene odnose, osećanje pripadnosti, što smo i mi već konstatovali.

¹ Cultural festival group, *Association for Tourism and Leisure Education*, 2003.

Dečje manifestacije i kulturna politika

Reč „politika” označava svesno delovanje usmereno ka postizanju društveno prihvatljivih ciljeva. Kada je reč o sprovođenju društveno prihvatljivih ciljeva u kulturi, susrećemo se sa pojmom kulturne politike. Pošto je izvesno da nema ljudskog društva bez kulture, moglo bi se zaključiti da ne postoji ni društvo koje nema kulturnu politiku. To ne odgovara realnosti, jer samo postojanje kulture ne mora da znači da je pravac njenog razvoja izričito određen u obliku niza ciljeva i zadataka koje treba ostvariti uz pomoć odgovarajućih mera, instrumenata i aktivnosti, a upravo tako je definisan pojam „kulturna politika” (Šešić. 1994:31).

Napori da se definiše kulturna politika, kao i prioritetne oblasti njenog delovanja dobijaju najšire razmere posle Drugog svetskog rata. Pod okriljem UNESCO-a organizovane su četiri međunarodne konferencije, koje su pokušale da definišu kulturnu politiku i polja njenog delovanja. Kulturna politika je definisana kao ukupnost svesnih i promišljenih postupaka i akcija čiji je cilj zadovoljavanje kulturnih potreba uz održivo korišćenje fizičkih i ljudskih resursa kojima u određenom trenutku raspolaže data zajednica.

Pitanje povezanosti manifestacija, festivala i kulturne politike predmet je istraživanja mnogih eksperata, čiju uzajamnost ćemo i mi pokušati da dočaramo.

Analiza dečjih manifestacija

1. „Radost Evrope”

Ova značajna manifestacija koja okuplja decu iz Evrope, proslavlja se na Svetski dan deteta i izražava solidarnost sa decom sveta. Što je najvažnije, najmlađima se pruža mogućnost upoznavanja i druženja kao i razvijanja dugogodišnjeg prijateljstva. Roditelji i učenici beogradskih osnovnih škola postaju domaćini deci iz dvadesetak zemalja Evrope.

Deca koja su došla iz cele Evrope u našu zemlju, svoje slobodno vreme su provodila u porodici domaćina, družeći se i uzimajući učešće u priredbama koje se organizuju. Tu su: karneval, zajednički defile kostimiranih učesnika manifestacije ulicama glavnih gradova, izložba likovnih radova prispelih na međunarodni konkurs, filmski festival, dečji vašar i slično. Kruna svega je velika priredba u kojoj učestvuju svi okupljeni. Pesmom i igrom oni slave detinjstvo, pokazuju svoje umeće, ali i kulturu i specifičnosti sredina iz kojih dolaze.

2. „Fedemus”

Republički festival dečjeg muzičkog stvaralaštva „Deca kompozitori” održava se od 1995. godine. Mladi kompozitori – kantautori i solisti iz raznih gradova Srbije na ovom takmičenju izvođe svoje instrumentalne i vokalne kompozicije. Na ovaj način, Dečji kulturni centar Beograda je izveo generacije mladih kompozitora, koji su pisali tekstove i komponovali svoje autorske kompozicije. U početku, deca su komponovala i na pesme dečjih pesnika: Ršumovića, Andrića, Erića, Zmaja, Raičkovića i drugih, a od 2000. godine sami pišu svoje pesme.

„Fedemus” je propisan nastavnim planom i programom u nastavi Muzičke kulture Ministarstva prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije. To je jedini festival na kome deca učestvuju kao kompozitori, tekstopisci i izvođači.

Pobednici „Fedemusa” godinama predstavljaju našu zemlju na međunarodnim festivalima. Između ostalog, u periodu od 1997. do 2017. oni su nastupali u Makedoniji, Rumuniji, Bugarskoj, Velikoj Britaniji, Albaniji i Turskoj.

U dvadeset dve godine razvoja dečjeg festivala, dečje vokalne kompozicije dobijaju mesto u udžbenicima Muzičke kulture.

3. „Horfest”

Idejni tvorci „Horfesta” su dve dirigentkinje iz muzičke škole „Živojin Grbić” iz Valjeva - Nikolina Ninić i Vanja Urošević, koje se osim pedagoškim radom, aktivno bave dirigentskom delatnošću. Godine 2015, održan je koncert Susreti valjevskih horova, čiji je cilj bio da okupe sve tada aktivne horove u gradu i da inspiriše na osnivanje horova u osnovnim i srednjim školama, kako bi se razvijala ljubav prema horskoj muzici kod mladih. Koncert je bio vrlo zapažen od strane šire javnosti, stoga je predstavljao prekretnicu za osnivanje festivala republičkog nivoa na kom se takmiče horovi različitih kategorija i uzrasta, a koji se održava svake godine u aprilu. „Horfest” podstiče realizaciju novih umetničkih projekata i edukativnih aktivnosti, a ujedno je interesantan za brojnu i raznovrsnu publiku. Cilj Muzičke škole „Živorad Grbić”, kao organizatora festivala, jeste da se ovim festivalom ukaže na kvalitet horskog pevanja, ali i na značaj ovog žanra u savremenom muzičkom životu zemlje.

Repertoari i sadržaji (programi) dečjih manifestacija)

Analizirajući repertoare dečjih manifestacija zaključujemo da su oni u početku bili tematski, što znači da su promovisali aktuelnu temu. Manifestacije su imale za cilj da uključe veliki broj dece, da njihovo slobodno vreme upotpune. Deca su se okupljala na jednom mestu i družila se. Programi manifestacija zatim postaju

šareni, tj. mešaju se i kombinuju. Cilj je bio da program bude atraktivan i aktuelan i da bude izveden na umetnički način.

Repertoar horskih festivala zavisi, pre svega, od propozicija festivala, pošto su oni takmičarskog karaktera. Međutim, ne treba zanemariti da je dirigent taj koji dobro poznaje svoj horski ansambl, njegove sposobnosti, pa tako prilagođava repertoar programu. Festivali nam pokazuju sliku horskog muziciranja u zemlji. Cilj ovih festivala je da neguju i unapređuju horsko muziciranje i kroz „Okrugle stolove”, razgovore sa dirigentima i članovima žirija i kroz masterklas dirigenata koji se angažuje.

Programi dečjih manifestacija koje su okarakterisane i kao muzičko-scenske priredbe 1958-1967. godine	Programi dečjih manifestacija 1967-1993. godine okarakterisani kao okupljanja i druženja dece, koja se na kraju završavaju velikim koncertom	Programi dečjih muzičkih manifestacija 1993-2019. godine
„Radost Evrope” 1. Manifestacija okarakterisana kao priredba, zabavnog karaktera sa ciljem da se deca upoznaju sa poznatim domaćim pesnicima. Program je obuhvatao muzičko-dramsko-scensko nastupanje poznatih 2. Program se kasnije deli na „šareni” i tematski, 1959. godine 3. Program je kombinovan, 1962. godine 4. Program se izvodi i van zemlje, u Šibeniku, 1967. godine	„Radost Evrope” Proizlaze iz susreta dece četvrtkom. Počinje gostovanjem švedskog hora u našoj zemlji 1967. Prvi susret je zabeležen 1969. Program čine napisana Zdravica, „Himna”, „Radosti Evrope”. Od 1989. programi su kolažnog tipa. Tu spadaju i: „Filmski grad” „Kekec” i drugi. Kasnije su se organizovali programi za školsku decu: „Vedra sredi”, „Književno popodne”. Najsveobuhvatniji program je bio „Danas su naši gosti”. U ovoj tradicionalnoj masovnoj akciji učestvovala su deca od petog do osmog razreda, članovi sekcija - horska, dramska, likovna, folklorna. Značajan je period 1984-1994. godine, kada je program uređivala dramaturg Zorica Simović	„Fedemus” „Horfest” Programi ovih festivala u prvi plan stavljaju muzičko stvaralaštvo („Fedemus”) i horsko izvođenje („Horfest”), kao i pedagoški rad nastavnika sa darovitom decom. - Takmičarski, reprezentativni program u cilju afirmacije horskog muziciranja - Takmičarski program, afirmacija muzičkog stvaralaštva

Tabela 1: Aleksandra Pavićević

Analizom repertoara, recepcije, organizacije, marketingom dečjih muzičkih manifestacija, istraživanje bi pokazalo da se na manifestacijama ispoljavaju interkulturalni dijalozi koji doprinose većoj umetničkoj, kulturnoj, društvenoj, političkoj i ekonomskoj ulozi ovakvih manifestacija u zemlji.

Analizirajući repertoare dečjih manifestacija od 1958. godine, kada je njihov program bio veoma raznolik, velika pažnja se posvećivala susrete velikih umetnika različitih profila. i dece. Zaključujemo da se repertoar dečjih manifestacija vremenom razvijao. Smisao manifestacija je bio i da okupe učenike osnovne škole koji treba da upotpune svoje slobodno vreme na jednom mestu (Dom sindikata), a kasnije diferencijacijom i podelom repertoara, programa koji se ponudio da usmeri mlade i da se druže. Težilo se da se dođe do kvalitetnog sadržaja programa za decu, tako da se govorilo da je najbolji program onaj koji je kombinovan. Takav je „najpogodniji da se postigne aktuelnost, savremenost, atraktivnost i dobar kvalitet” (Šešić, 1994:28).

Kada su se osnovne škole uključile u realizaciju okupljanja dece Evrope, program dečjih manifestacijaje dobio i druge segmente, oblik karnevala, vašara. Na osnovu dečjeg likovnog konkursa, koji se prethodno raspisuje, samo najbolji radovi odabrani od strane stručnog žirija, predstavljaju se na festivalu. Završetak festivala je okupljanje dece na velikom završnom koncertu, gde se pesmom i igrom slavi detinjstvo.

Kulturna politika festivala i manifestacija je tokom prve decenije 21. veka pretežno istraživana u okviru Istraživačkog projekta evropskih festivala (European festivals research project - EFRP). EFRP je uspostavljen sa namerom da se kompleksnije istraži „evropska dimenzija i značaj” savremenih umetničkih festivala u Evropi.

Analizirajući programe dečjih manifestacija, zaključujemo da postoje:

- Dečje manifestacije koje imaju za cilj da okupe decu širom Evrope, a razvile su se iz spontanih susreta dece sa velikim umetnicima koji su se javno družili i održavali svakog četvrtka. Takvo druženje se omasovilo i preraslo u zajedničko druženje sa decom Evrope. Programi ovakvih okupljanja i druženja su bili prvo tematski, zatim „šareni”, a onda kombinovani.
- Dečje manifestacije koje neguju horsko muziciranje mogu biti takmičarkog i revijalnog tipa. One u kojima se horovi takmiče u svom repertoaru moraju da uključe obaveznu propisanu kompoziciju koju svi horovi izvode. Revijalne manifestacije izvode slobodan program. U obema se sagledava stručno pedagoški rad dirigenta, nastavnika muzičke kulture u osnovnoj školi.
- Dečje manifestacije koje neguju muzičko stvaralaštvo takođe afirmišu pedagoški rad nastavnika muzičke kulture. To se odnosi na segmenat rada nastavnika sa darovitom decom.

Dečje muzičke manifestacije - susreti	Dečje horske manifestacije
- „Radost Evrope”	- „Horfest”
	- „Fedemus”

Tabela 2: Aleksandra Pavićević

Programi dečjih manifestacija iz perioda 1958-1967. godine	Programi dečjih manifestacija iz perioda 1968-2017. godine	Programi dečjih manifestacija iz perioda 1995-2019.
Analizirajući programe dečjih manifestacija, zaključuje se da su oni imali veliki uticaj na kulturni život mladih u periodu od 1958. Kako je program dobijao druge dimenzije, sve više je okupljao sve veći broj mladih. Oni imaju za cilj da zabave decu, da ih okupe na jednom mestu. Da svoje slobodno vreme što kvalitetnije provedu zajedno. Angažovali su se i animatori i kompozitori, horovi i pesnici. Vremenom programe pišu scenaristi, te oni postaju kvalitetniji.	Programi susreta, priredbi dece Evrope, u početku su bili druženje, neformalnog karaktera, susreti sa drugom decom, upoznavanje raznih kultura. Vremenom, programi takvih manifestacija dobijaju na kvalitetu, jer se pišu prigodne pesme za tu manifestaciju. Prvi put se piše „himna”, angažuju se školovani muzičari, kompozitori, tekstopisci, pisci za decu koji pišu prigodne tekstove, stvaraju. Dečje stvaralaštvo se zapaža u oblasti likovne kulture, dramskog stvaralaštva. Na dan održavanja manifestacije, naš grad postaje centar okupljanja dece Evrope, interkulturalnih dijaloga.	Manifestacijska koncepcija programa je vremenom dobijala na kvalitetu. Programi su bili skromni, muzičke kompozicije odabrane od strane dece autora su bile raznovrsne po kvalitetu, bilo je i skromnih pokušaja, a i onih koji zavređuju pažnju. Vremenom, kada dete postaje i autor teksta, instrumentalista izvođač svog autorskog dela do kraja, vokalne kompozicije se izvode i na međunarodnim festivalima u Makedoniji i Sloveniji. Koncepcija manifestacija koje u sebi uključuju samo horsko izvođenje se menjala. U početku je imala zadate kompozicije, a kasnije izbor kompozicija je bio slobodan. Dečje manifestacije koje u sebi uključuju igru, scenski pokret koriste savremena tehnička sredstva: multimedijalni elementi na sceni (sinergija).

Tabela 3: Aleksandra Pavićević

Zaključak

Na osnovu uvida u literaturu o dečjim manifestacijama, možemo sagledati nekoliko segmenata: analiza menadžmenta i marketinga manifestacija, istraživanja u kojima se repertoar manifestacija i diskursi o manifestacijama čitaju kao odraz društveno-političkih zbivanja u određenoj zajednici, analiza manifestacione publike, istoriografske studije, kritike i prikazi manifestacija. Svaki od ovih

pristupa je manje ili više parcijalan jer se autori fokusiraju samo na određene aspekte manifestacija. U analizama kulturne politike manifestacija, ne uzimaju se u obzir umetnički, društveni i politički aspekti, dok je u muzikološkim, etnomuzikološkim i istoriografskim pristupima fokus uglavnom na repertoaru manifestacija i proceni njegovih umetničkih dometa. Antropološki i sociološki radovi su najčešće usmereni na problematiku recepcije manifestacija, a analiziranje repertoara je u drugom planu ili sasvim izostaje.

U literaturi o muzičkim manifestacijama do sada nije bilo pokušaja da se ustanovi teorijski model koji bi objedinio sve pomenute pristupe i omogućio da se istraže repertoarska politika, kulturna politika i recepcija manifestacija i da se one interpretiraju u određenom društveno-političkom kontekstu. Jer samo na taj način manifestacije bi se mogle sagledati kao kompleksni umetnički, kulturni, društveni, politički i ekonomski fenomen.

Novo sagledavanje muzičkih manifestacija potvrđuje nam da one nemaju samo veliku turističku ulogu, budući da promovišu destinaciju u kojoj se održavaju, posmatrano sa stanovišta turizmološke teorije i ekonomskog turizma, već imaju i sociološke, kulturne funkcije u društvu, posmatrano sa stanovišta muzikologije, antropologije, kulturne politike. Bitni su i socijalni, kulturni, vaspitni, obrazovni aspekti muzičkih manifestacija, gde veliku pedagošku ulogu imaju nastavnici muzičke kulture koji osmišljavaju programe i prave koncepciju muzičkih manifestacija.

Manifestacije počivaju na „interdisciplinarnoj *propustljivosti* granica muzikologije, na njenoj principijelnoj otvorenosti prema svim ostalim naučnim disciplinama” (Veselinović-Hofman, 2007:47). Pristupi su i koncepti kritičke muzikologije² ukršteni sa odabranim metodološkim sredstvima antropologije, studije kulture, menadžmenta u kulturi i etnomuzikologiji. Takav, interdisciplinarni utemeljen teorijski model, predviđen je za primenu u *muzikološkoj* analizi muzičkih festivala i manifestacija. Prednost takvog pristupa, u odnosu na dosadašnje muzikološke pristupe muzičkih festivala i manifestacija, jeste u tome što omogućava analizu svih aspekata koji čine jedan muzički festival i manifestaciju, te razumevanje festivala i manifestacije kao muzičkog, ali i kao umetničkog, kulturnog, društvenog, ekonomskog i političkog pojma.

² Kritička muzikologija se definiše kao nauka koja kontinuirano preosmišljava muziku kako bi izbegla velike narative, i kritički i filozofski razumela muzička dela i prakse.

Literatura

- [1] Vujaklija, M. (1980) *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd
- [2] Ožegović, S. (1977) *Manifestacije kao motiv i sadržaj programa turističkog boravka*, Magistarski rad, Biblioteka Geografskog fakulteta u Beogradu
- [3] Ritchie, B. (1984) Assessing the Impact of Hallmark Event: Conceptual and Research issues, *Journal of Travel Research*, Vol. 23 1
- [4] Socher, K. Tschhurtschentaler (1987) *The Rolle and Impact of Mega Events: Economic Perspectives-The Case of the Winter Olympic Games 1964 and 1976 in Innsbruck*, AIEST Conference Report 37, Vol. 28, p. 103-119
- [5] Getz D., *Festivals* (2008) *Special Events and Tourism*, New York, 2008.
- [6] Benckendorff P. & Pearce P., *The links between organizational characteristics and planning*, *Journal of Travel Research*, 2003; Prentice R. & Andersen V.: *Festival as creative destination*, *Annals of Tourism Research*, 2003.
- [7] Šešić, M. D. (1994) *Kultura-menadžment, animacija, marketing*, Clio, Beograd, str. 31.
- [8] Veselinović-Hofman (2007), *Istorija srpske muzike*, Zavod za udžbenike, Beograd, str. 47
- [9] Dragičević-Šešić, Milena, Mičić Hristina i Jovičić Svetlana (2007) „*Strateška analiza beogradskog sistema kulture*” u: *Zbornik radova Fakulteta dramskih br.* 11-12, ur. Vladimir Jevtović, Beograf, FDU, 277-318.

**CHILDREN'S MANIFESTATIONS
IN THE PERIOD 1958-2019. YEARS:
Analysis of the Content of the Program of Events
and Consideration of Their Social Importance**

Summary: *The paper deals with children's music manifestations that have great significance and influence on the music culture of Serbia. We can see the theoretical definition of the concepts of children's manifestation and children's festivals as a cultural activity, where the communicative, as well as the fun function of the event, is emphasized, and the event is also public. It is necessary to emphasize that the role of the social community is very significant when holding the event. The manifestations themselves raise people's awareness, as well as highlight the cultural value of the local community where the ceremony is taking place. It is essential to hold a quality manifestation in a particular locality because in that way we express the tendencies of globalization, multiculturalism and multiethnicity, and the performance itself directs participants and tourists to get to know the culture of the local community. „Radost Evrope” („Joy of Europe”), as an excellent example of a children's solemn performance, which also nurtures interculturalism, brings with it a consideration of other aspects of children's manifestations such as social, educational, cultural, socio-cultural aspect.*

Keywords: *manifestation, „Radost Evrope” („Joy of Europe”), the social aspect of a children's manifestation, educational aspect, cultural aspect and socio-cultural aspect of children's manifestations*

ANALIZA KNJIGE ŽAN MARI ŠEFER „ZAŠTO FIKCIJA?”

Sažetak: U knjizi *Zašto fikcija?* (*Pourquoi la fiction?*) Žan Mari Šefer (Jean-Marie Schaeffer) objašnjava prirodu fikcionalnog polazeći od tradicionalnih formi društvenosti, uvodeći genetičku psihologiju, naučne uvide u prirodu mentalnih predstava formi oponašanja, do prodora fikcijskog u eri kiber kulture, virtualne i digitalne stvarnosti. Autor veoma temeljno navodi faze razvoja pojma mimezis, ontološku zasnovanost u ljudskoj kulturi, a pri tom navodi stavove o ovom pojmu od Platona (Πλάτων), Aristotela (Αριστοτέλης), do modernih i najnovijih teorijskih razmatranja Meca (Mec), Gudmana (Goodman), Ženeta (Genette), a posebno istražuje problem fikcionalnog u književnosti, pozorištu i filmu. Značaj knjige je u izučavanju problematike fikcionalnog i imaginarnog ali ne kao izdvojenog problema unutar umjetnosti, već i kao društvenog i kulturnog fenomena. Kako je naša savremena kultura u velikoj mjeri izgrađena u okviru fikcionalnog tako je istraživanje ovog pojma veoma važno za razumijevanje razvoja i karakteristika savremene kulture i umjetnosti.

Ključne riječi: fikcija, stvarnost, mimezis, umjetnost, estetika, tumačenje.

* E-mail: tosic16@gmail.com

Uvod

Žan Mari Šefer jedan je od značajnijih savremenih francuskih estetičara u čijem istraživačkom opusu se nalazi analiza estetičke recepcije i definicije umjetnosti. Bavi se istraživačkim radom u CNRS (CNRS-Centre national de la recherche scientifique (Nacionalni centar za naučno istraživanje)) i direktor je studija na EHES-u (EHESS - L'École des hautes études en sciences sociales (Škola viših studija društvenih nauka)). Od 2002. do 2012. bio je direktor CRAL-a (CRAL-a Center for Research on Arts and Language) na EHES-u gdje je zamijenio Estebana Buha (Esteban Buch). Šefer je profesor na Sorboni i autor je knjiga *Šta su to književni žanrovi?* (*Qu'est-ce qu'un genre littéraire?*, 1989), koautor je *Novog enciklopedijskog riječnika nauke o jeziku*, sa Osvaldom Dikroom (Oswald Ducrot) (*Nouveau Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage (avec Oswald Ducrot)*, 1995), *Zašto fikcija?* (*Pourquoi la fiction ?*, 1999), *Umjetnosti, stvaranje, fikcija* (*Art, création, fiction*, 2004), *Pismo Rolandu Bartu* (*Lettre à Roland Barthes*, 2015) kao i još nekoliko značajnih knjiga koje se bave pitanjima estetike i teorijom umjetnosti. Istraživanja Žan Mari Šefera mogu se podijeliti na dva pristupa i to na: filozofsku analizu iz oblasti estetike i umjetnosti (istoriju filozofske estetike, konceptulanu analizu umjetničkih i estetskih koncepata) i na drugi pristup kojeg čini studija određenih objekata iz oblasti umjetnosti: fotografske slike, fikcije, naracije, književni žanrovi... Sva njegova istraživanja su podstaknuta metodološkim aparatima strukturalne analize i analitičke filozofije i zasniva se na dostignućima "naturalističke" filozofije uma, kognitivne nauke i antropoloških radova. Njegova poslednja interesovanja se fokusiraju na razvijanju kognitivnih osnova na estetskim odnosima, o interakciji između umjetnosti i estetike, kao i na veze između fikcionalnih kompetencija zamišljenih kao psihološka svojstva i umjetnost fikcije.

Baviti se pitanjima fikcije i istine (stvarnosti) prisutan je od početka stvaranja filozofije i rasprava koje su započeli sofisti, Sokrat i Aristotel. Ona nisu uvijek imala odgovarajuće odgovore koji su se mijenjali tokom razvoja kulture, filozofije i nauke. Kako bismo odredili status fikcije u odnosu na stvarnost i njenu ulogu u umjetničkom stvaralaštvu neophodno je odgonetnuti pitanja o mimezisu (oponašanju) kao mogućeg načina stvaranja fikcije ili realnosti. Filozofi su na različite načine davali odgovore na ova pitanja a oni koji su se mnogo bavili ovim pojmom su Platon i Aristotel.

Aristotel je tvrdio da mimezis predstavlja *conditio sine qua non* (uslov zbog kojeg ne biva) tj. uslov zbog kojeg se ne može, i koji je neophodan činilac svakog umjetničkog stvaralaštva pa su tako sve lijepe umjetnosti (tragedija, komedija, ep i ditiramb) definisane činjenicom da u „cjelini prikazuju imitirajući” (Aristotel, 2005:45). Ako bismo ovo tumačili savremenom teorijom filozofije po Aristotelu

se umjetničko stvaralaštvo pozicionira unutar polja reperezentacije, u odnosu na koje isitina i (ili) stvarnost predstavljaju model koji umjetnik treba da oponaša. Na osnovu ove tvrdnje umjetničko djelo postaje jedna vrsta udvojene stvarnosti i funkcionira „kao da” je stvarno, ono predstavlja simulaciju stvarnosti. I tako u odnosu na istinu Aristotel misli da: „pjesnikova zadaća nije u izlaganju onog što se istinski dogodilo nego onog što se moglo dogoditi, i što je moguće po zakonima vjerovatnosti ili nužnosti” (Aristotel, 2006: 48). Za razliku od Aristotela, Platon je branio antimimetičke pozicije zbog sposobnosti umjetničko stvaralaštva da posmatrača udalji od istine imitirajući svijet koji je već imitacija *Ideja* (www.matica.hr). Ovaj filozof vidljivoj stvarnosti dodaje posebnu nevidljivu i duhovnu stvarnosti- ”svijet ideja”, tj. nepromjenljive, objektivno postojeće entitete u kojima su smješteni odgovori na pitanja o pojedinim predmetima mišljenja. One čine modele prema kojima su stvorene stvari a njihovim saznanjem otkriva se i istovremeno suština stvari (www.znanje.org).

Žan Mari Šefer u svojoj knjizi *Zašto fikcija?* istražuje pitanja fikcije, mimezisa i pojavnog svijeta u okvirima estetskog diskursa. Tokom opširne analizire pojma fikcije naročito ističe njenu centralnu ulogu u ljudskoj kulturi, istovremeno objašnjavajući umjetnost fikcije i antropološki značaj mimetičkih umjetnosti u različitim mjerama i različitim načinima djelovanja. Knjiga se sastoji od četiri poglavlja i veoma opširnog zaključka koji redefiniše i ističe sva ona pitanja o fikciju koja su razmatrana u poglavljima: *Ko se boji podražavanja još, Mimezis: podražavanje, varka, predstavljanje i spoznaja, Fikcija, O nekoliko fikcionalnih mehanizama*. U samom centru istraživanja je filozofski pojam mimezisa (μίμησις (*mīmēsis*)) koji predstavlja podražavanje, sličnost, varku, iluziju. Tumači se još i kao imitiranje stvarnosti u umjetničkim djelima a činjenice koje označava često se proglašavaju nespojivim sa „istinskom” umjetnošću. Šefer želi upravo istaknuti njihovu centralnu ulogu u velikom broju umjetničkih djelatnosti. Ipak, po njemu sve umjetnosti nisu predstavljачke i rasprave o mimezisu ne mogu biti osnova opšte teorije umjetnosti jer pretjerano je poistovjetiti predstavljачke umjetnosti sa mimetičkim mehanizmima koje koriste. Sa druge strane, predstavljanje nečega ne može se nikad svesti na podražavanje nečega čak i ako se služi mimetičkim mehanizmima. Suprotno od ovog stava, fikcija je po autoru „emergentna” stvarnost odnosno, specifični intencionalni fenomen koji se ne može svesti samo na određene osnovne mehanizme.

Šefer ima viziju reafirmacije veze između „svakodnevnih” mimetičkih aktivnosti i fikcije kao i mimetičkih umjetnosti koje postoje i često se zaboravljaju. Jedini način da se otkrije zajednička osnova mimetičkih umjetnosti je potraga za odgovarajućim antropološkim osnovama mimetičkih aktivnosti, a to nam omogućava da sagledamo prvobitni izvor privlačnosti koji oduvijek oduševljava ljude.

1. Analiza prvog poglavlja

Kako bi teoretski potvrdio svoje stavove Šefer je mnogobrojne probleme koji se tiču fikcije i mimezisa u knjizi podjelio u pet odvojenih cjelina a njih čine četiri poglavlja i zaključak. Rasprava počinje sa pitanjima o „digitalnoj revoluciji” u uvodnom dijelu a kako bi čitalac shvatio značaj mimezisa i fikcije neophodno je prvo dezaktivirati antimimetičku argumentaciju koja je toliko duboko u korijenu naše kulturne tradicije da utiče i na one teorije koji brane fikciju. Za Šefera riječ „dezaktivirati” ne znači „odbaciti” nešto, u ovom slučaju stavove Platona (i njegovih sljedbenika) već ih dobro objasniti navodeći pretpostavke na kojima su nastali. One su objašnjene u prvom poglavlju, *Ko se boji podražavanja još*, kao pretpostavke antimimetičke pozicije vezane za nerazumijevanje mimetičkih djelatnosti zbog poistovjećivanja fikcije i lažljive iluzije.

U ovom početnom stadijumu razmišljanja o fikciji Šefer navodi kako su prve mete antimimetičke argumentacije slikarstvo i dramska i narativna književnost već odavno dobile status kanona u našoj kulturi da bi bilo koji pokušaj platonskih primjedbi protiv njih bio neefikasan pa se zato napad pomjera prema novijim vidovima mimetičke umjetnosti (koja počinje prvo sa pojavom fotografije, zatim se prelazi na film i televiziju i na kraju na digitalnu umjetnost). Savremena kultura stvara i konzumira ogromnu količinu fikcija u najraznovrsnijim oblicima a digitalna fikcija je samo privremeni i najnoviji mimetički ishod. One ne odgovaraju specifičnim upotrebama digitalnih sredstava koje ne prave razliku između „simulakruma” i „stvarnosti” a sama efikasnost sredstava ispoljavanja imaginacije pretpostavlja i njenu ispravnost i zbog toga digitalna fikcija zauzima veoma važno mjesto u Šeferovoj raspravi o fikciji. Osim iznošenja razmišljanja i stavova o digitalnoj fikciji u središtu rasprave nalaze stavovi o mimezisu i fikciji između filozofa, Aristotela i Platona. Ako bi se razmatrali Platonovi stavovi o mimezisu, navedeni u knjizi, važno je istaći da on ovaj pojam doživljava kao „bolest” koja se prenosi različitim tehnikama podražavanja a iz toga proizilazi da su nivoi djelovanja fikcije i filozofskih diskursa različiti. To znači da fikcija ne djeluje apstrahovanjem opštih koncepata već mimetičkom interiorizacijom, ne na nivou misaonog obrazovanja vjerovanja već na nivou interiorizovanih shema u vidu opštih *gestalts*. Platonovu polemičku poziciju autor pokušava objasniti interpretirajući je iz pozicije epistemologije gdje mimetičko „prenošenje” čini jedan vid znanja. Po Šefreu, Platon griješi jer ne pridaje značaj mimezisa kao način djelovanja spoznajne prirode. S druge strane, za Aristotela je mimezis „podražavanje kao spoznaja” a fikcija je: „specifična struktura predstavljanja naracije koja predstavlja činjenice koje mogu biti neosporne, vjerodostojne ili moguće” (Žan-Mari Šefer, 2001). Za njega nema ništa loše u tome što umjetnik imitira prirodu ili realne pojave i ličnosti „i u takvom

slučaju kad pjeva o onome što se istinski dogodilo, on nije manje pesnik” (Žan-Mari Šefer, 2001). Svijet fikcije je otporan na svijet istorijske fikcije i obratno, i mimezis nije podražavanje kao obmana već podražavanje kao oblikovanje. Aristotel prihvata mogućnost fikcionalizacije stvarnih događaja kao i mogućnost da umjetnik (u ovom slučaju pjesnik) unese u polje stvarnosti svoju fikcionalnu invenciju. Ono što Šefer ističe kao zaključak u prvom poglavlju jeste na koji način razumijemo fikciju. To je jedino moguće ako „uključimo” Platonovo stanovište (podražavanje kao pretvaranje) u Aristotelov model (podražavanje kao spoznajna modelizacija) jer nam samo dvostruka perspektiva omogućava da shvatimo u kom smislu fikcija predstavlja kulturalno dostignuće čovječanstva. Suština rasprave je u određivanju djelimičnog stapanja fikcije i potpunog stapanje obmane jer na taj način fikcija može biti ostvarena. Autor ističe da odgovor na Platonovo vječno pitanje šta je „zaozbiljno ili kobajagi” možemo pronaći pri rekonsturisanju prelaska sa nestabilnog stanja između fikcije i pretvaranja, do psihološki i kulturalno stabilnog stanja fikcije Aristotelove problematike.

2. Analiza drugog poglavlja

U drugom poglavlju akcent je na određivanju pojma mimezisa o njegovoj vjekovnoj zbrci, mimetizmu, od sličnosti do podražavanja, od podražavanja do varke, od predstave do mimetičke predstave i mimezisa kao sredstva spoznaje. Kako autor ističe za pojam fikcije vezujemo pojmove podražavanja, simulacije, pretvaranja, simulakruma, predstavljanja, sličnosti... Iako oni igraju značajnu ulogu u našem načinu razgovora o fikciji ipak se rijetko upotrebljavaju uvijek u istom značenju pa je i zato pojam fikcije „neuhvatljiv” a zbog toga je i veoma važno njegovo određivanje i pojašnjenje. Na taj način bi fikciju postavili u globalni kontekst načina pomoću kojih predstavljamo svijet i stupamo u interkaciju s njim. Zbog ovog stava Šefer navodi različite odlike i načine javljanja mimezisa i u samom početku analize pojma počinje od najelementarnijih i najrasprostranjenijih pojava u živom svijetu a završava sa objašnjavanjima ponašanja koja su najsloženija i najsvojstvenija ljudskoj vrsti.

Objašnjavanje značenja i nastanka pojma mimezisa autor započinje sa „podražavanjem” kod životinja sa takozvanom mimikrijom (mimicry) kao početnom fazom razvoja pojma, zatim slijedi „podražavanje” kao „urođeni pokretački mehanizmi” (Niko Tinbergen (Nikolaas *Tinbergen*), (Šefer, 2001)) i na granici je etiologije i psihologije a predstavlja reprodukciju osnovnih motoričkih ponašanja po principu „ogledala” (ovakvo ponašanje primjećuje se kod novorođenčadi). Zatim slijedi „opservacijsko iniciranje” (obesrvational priming) kao način oponašanja na osnovu posmatranja jednog ili više članova jedne grupe srodnika, a nakon ovog

dolazi učenje posmatranjem (*observational learning*) i socijalnog učenja (*social learning*) a kao poslednji domen podražavanja jeste vještačka inteligencija, tačnije rečeno simulacija. Na kraju razmatranja svih pojmova mimezisa Šefer izdvaja tri tipa odnosa: mimezis kao podražavanje u pravom smislu riječi, tačnije kao stvaranje nečeg što liči na nešto drugo i što nešto preslikava u smislu podražavačke radnje kao reinstanciranja podražavane radnje (učenje posmatranjem). Druga grupa činjenica odnosi se na mimezis kao varku i stvaranje nečega za šta se misli da je ono nešto što podržava, tj. nešto nije reinstanciranje toga nečega (mimikrija). Treći tip mimetičkih činjenica predstavlja mimezis kao predstavu i stvaranje mentalnog i simboličnog modela stvorenog na osnovu odnosa sličnosti između dva predmeta.

U daljim razmatranjima drugog poglavlja autor ističe da je podražavanje određenih činjenica i njihovo ostvarivanje način da se podražavana stvar spozna. To znači da ono nije pasivan odraz podražavane stvari već obrazovanje modela tih stvari. Zaključak glasi da je odnos između predstave i stvarnosti u interakcijskom odnosu i kroz podražavanje je moguće otkriti svojstva podražavanog predmeta. U drugom poglavlju autor veoma iscrpno i detaljno istražuje pojmove mimezisa i njihove načine djelovanja kako u pojavnom svijetu tako i u umjetnosti ali on ne donosi konkretnu definiciju o mimezisu i fikciji. Ipak jasno iznosi stav da je samo ljudska vrsta sposobna da „konzumira” fiktionalne predstave a to je uvidio još Aristotel: „podražavanje čovjeku urođeno još od djetinjstva i on se od ostalih stvorenja razlikuje po tome što najviše naginje podražavanju i što prva svoja saznanja podražavanjem stiče” (Šefer, 2001). Šefer u završnom razmatranju drugog poglavlja naglašava da u mehanizmu funkcionisanja fikcije izgled i stapanje čine prenosioc koji omogućavaju pristup fikcijskom univerzumu. Kada fikcija postane način mimetičkog učenja, stvaranje fikcijskih modelizacija dostiže kognitivni domet. Ipak, tvrdnja da fikcija „rađa” neki izgled a univerzum koji projektuje ne postoji izvan čina projekcije, podstiče još pitanja kao što su: šta je fikcija?

3. Analiza trećeg poglavlja

U trećem poglavlju autor raspravlja o podražavanju, obmani, pretvaranju i fikciji kao i njenoj filogenezi, ontogenezi fiktionalne kompentacije, o stapanju ka fikcijom i fiktionalnoj modelizaciji. Ono započinje o uticaju fikcije na publiku navodeći primjer knjige o Mocartovoj biografiji od Wolfganga Hildeshajmera (*Wolfgang Hildesheimer*, 1977) gdje pisac postiže da svoje neupućene čitaoce zatvori u neželjenu zamku obmane umjesto da ispita jedan vid fikcije. Rasprava se nastavlja sa pitanjima o obostranoj ludičkoj varci i pitanjima fikcije koja počiva na tri uslova. U prvom je neophodno razdvajanje između mimetičkih postupaka i *mimicry* vidova ponašanja, drugi uslov je postojanje veće mentalne organizacije

koja pravi razliku između istine i neistine i treći uslov podrazumijeva postojanje jedne društvene organizacije u kojoj je ludička varka moguća jedino ako mimetičke tehnike nisu u službi manipulatorskog odnosa (lova ili samoodbrane) već je transparentna između onoga ko stvara mimeme i onog ko je pozvan da se igra.

Rasprava se nastavlja sa pitanjima o filogenezi i ontogenezi fikcionalne kompetencije kao i o stapanju sa fikcijom gdje Šefer ističe da se fikcionalni model može (re)aktivirati samo preko mimetičkog stapanja sa već postojećim fikcionalnim svijetom. Da bi se pristupilo fikcionalnom djelu potrebno je ući u svijet koji stvara (shvaćen kao mimetički model) a da bi se to ostvarilo jedini put je stapanje sa fikcijom. Nakon analize stapanja sa fikcijom slijedi veoma opširno izlaganje o fikcionalnoj modelizaciji u kojem stapanje aktivira ili reaktivira proces fikcionalne mimetičke modelizacije i tako pristupamo fikcionalnom svijetu što predstavlja stvarni cilj svakog mehanizma fikcije. Šefer navodi teorijske analize Gudmana, Ženeta i drugih teoretičara i filozofa kako bi objasnio na koji način se fikcionalni mehanizmi odnose prema stvarnosti. Analize fikcije se u ovom dijelu knjige svode na analizu denotacijskog statusa fikcionalnih iskaza (onih iskaza koji bi trebali da impliciraju fikcionalne predstave koje poput kinematografske ili pikturalne fikcije, nemaju strukturu iskaza) i na analizu ontološkog statusa fiktivnih entiteta.

4. Analiza četvrtog poglavlja

U posljednjem, četvrtom poglavlju Šefer navodi i tumači neke vidove mimetičke umjetnosti, procjenjuje konkretne suvislosti koncepcije fikcije i teorijskom analizom pokušava razumjeti i njen antropološki značaj. Fikcija se javlja u raznim oblicima ali autor će objasniti samo one po njegovom mišljenju najznačajnije. Između ostalog, njeno opisivanje sadrži fikcionalne igre ali i fikcije u utvrđenom smislu riječi (pozorište, grafičko predstavljanje kao što su strip, slika, zatim bioskop i verbalne priče). Ova razmatranja su u posljednjem poglavlju razvrstana u nekoliko podpoglavlja kao što su: *Igre, sanjarenje i umjetnost, Prenosnici i način stapanja, Pripovjedačka fikcija, Pozorišna fikcija, Vizuelno predstavljanje i fikcija, Kinematografija i Digitalne fikcije*. U ovom poglavlju on preispituje mentalne stavove, inetcionalne kompetencije, psihološke mehanizme, pragmatičke pretpostavke koje nam omogućavaju da stvorimo i razumimo fikciju. Zbog toga su prisutna razmatranja o funkcionisanju mehanizama fikcije jer samo oni mogu objasniti zašto stvaramo fikcije, zbog čega nas zanimaju i zašto nam stvaraju zadovoljstvo. Iz ovih razloga knjiga se više zanimala za ono što povezuje „raditi-kao-da” djece ili fikcionalne igre Tom Rajder (*Tomb Raider*) i njene junakinje Lare Kroft (*Lara Croft*). Na kraju analize o fikciji za Šefera svijet „velike” umjetnosti i „beznačajnih” igara nisu u suprotnosti i suprostavljeni već u odsustvu jednog ne postoji ni drugo.

Zaključak

Knjiga *Zašto fikcija?* veoma opširno i u različitim domenima filozofije, nauke, psihologije, antropologije istražuje pojam fikcije i njene uloge u ljudskom društvu. Autor ne postavlja konačne definicije prilikom analize ovog estetskog problema već navodi mehanizme, procese i načine njene realizacije s otvorenim strukturama koje mogu da se mijenjaju i dopunjuju. Na taj način ostaju otvorena pitanja o fikciji (zbog čega se ona javlja, mehanizme djelovanja i ulogu u društvu) koja se mogu redefinisati i dopuniti novim teorijskim raspravama. Najveći dio knjige je posvećen pokušaju da se odgovori na pitanje o statusu mehanizama fikcije, a u zaključnom razmatranju autor navodi još dva pitanja o: imanentnoj fikciji ili njenom značaju i pitanje eventualnih transcendentálnih funkcija.

Značaj knjige je u njenoj opširnoj i dobro argumetovanoj analizi fikcije kao problema koji se javlja ne samo u umjetnosti već i kao mnogo širi društveni i kulturni fenomen. *Zašto fikcija?* nudi raznovrsne odgovore na veoma kompleksna pitanja o umjetničkom stvaranju i kao takva predstavlja jednu bogatu vizuru potpunog doživljaja umjetnosti. Na kraju treba naglasiti da je analiza pojma fikcije veoma važna za razvoj i napredak svih oblika savremene kulture koja je u najvećoj mjeri oblikovana u svijetu fikcionalnog.

Literatura

- [1] Aristotel (2005): *O pjesničkom umijeću*; Zagreb: Školska knjiga.
- [2] Borjev, Jurij (2009): *Estetika*; Novi Sad: Prometej.
- [3] Šefer, Žan-Mari (2001): *Zašto fikcija?*; Novi sad: Svetovi.
- [4] Šuvaković, Miško (2011): *Pojmovnik teorije umetnosti*; Beograd: Orion Art.
- [5] Šuvaković, Miško. Erjavec, Aleš. (eds). (2009): *Figure u pokretu - Savremena zapadna estetika, filozofija i teorija umetnosti*; Beograd: Atoča.

Vebografija

1. <http://www.znanje.org/i/i26/06iv09/06iv0919/platon.htm>
2. <http://www.znanje.org/i/i26/06iv09/06iv0919/platon.htm>
3. http://www.uzelac.eu/Knjige/10_MilanUzelac_Uvod_u_estetiku.pdf
4. Mirčev, Andrej. „Genološke kušnje” <http://www.matica.hr/kolo/309/genološke-kusnje-20520/> , (pristupljeno 1.7.2017.god.)

ANALYSIS OF THE BOOK „WHY FICTION?“ BY JEAN-MARIE SCHAEFFER

Summary: *In the book „Why Fiction?“ (Pourquoi la fiction?) Jean-Marie Schaeffer explains the nature of the fictional, starting from traditional forms of sociability, introducing genetic psychology, scientific insights into the nature of mental representations and forms of imitation, to the penetration of fiction in the era of cyber culture, virtual and digital reality. The author thoroughly analyzes the stages of development of the concept of mimesis, ontologically grounded in human culture, while quoting views on this notion from Plato and Aristotle, to modern and recent theoretical considerations of Metz, Goodman, and Genette, especially exploring the problem of the fictional in literature, theater and film. The significance of the book is in the study of the problem of fiction and the imaginary not as a separate problem within art, but as a social and cultural phenomenon. Since our contemporary culture is largely built within the fictional realm, researching this concept is crucial for understanding the development and characteristics of contemporary culture and art.*

Keywords: *fiction, reality, mimesis, art, aesthetics, interpretation.*

Bojan Pavić*

<https://orcid.org/0009-0000-5719-5900>

Vojislav Todorović**

<https://orcid.org/0009-0009-7242-1764>

UDK: 658.8:[355.231.1:356.22

DOI: 10.5937/MegRev2403053P

Stručni članak

Primljen: 11.05.2025.

Odobren: 17.07.2025.

UTICAJ PROMOTIVNIH AKTIVNOSTI MINISTARSTVA ODBRANE NA UPIS KADETA

Sažetak: *Promotivna aktivnost je deo marketing komuniciranja i predstavlja namernu razmenu ideja, mišljenja, informacija, instrukcija sa ciljnim grupama putem različitih simbola, kako bi se postigli ciljevi organizacije. U ovom slučaju popularizacija vojnog poziva kod dece ima tačno određenu ciljnu grupu, koja predstavlja učenike srednjih škola u Srbiji, a sa ciljem obezbeđivanja kvalitetnog kadra potrebnog za kontinuirano povećanje ljudskih resursa za potrebe Vojske Srbije. Za pozicioniranje marketinga Vojske Srbije prema određenim grupama, koje želi da pridobije u svoje redove, potrebno je formirati ponudu za te ciljne grupe, pa zatim razvije određenu marketinšku strategiju. Vojni poziv pruža mladim ljudima prestiž i atraktivnost u poslu kojim bi želeli da se bave i koji im omogućava da razvijaju svoja znanja i veštine, ali i da dožive neka nova iskustva i nauče neke nove stvari, sve sa ciljem odbrane zemlje. Mladim ljudima je odsluženjem vojnog roka omogućeno da zasnaju radni odnos kao profesionalna vojna lica u Vojski Srbije. Ministarstvo odbrane i Vojska Srbije se trude da svoje kanale komunikacije koriste na način koji je istinit, tačan i koje nudi obaveštavanje javnosti na objektivan način, koji podrazumeva promovisanje i popularizaciju vojnog poziva kroz snimanje dokumentarnih i igranih filmova i kroz izdavačku delatnost.*

Ključne reči: *popularizacija, promocija, Ministarstvo odbrane, Vojska Srbije, komunikaciona strategija, marketing, učenici, srednja škola*

* Fakultet za kulturu i medije, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: pavicbojan33@yahoo.com

** Fakultet za kulturu i medije, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: vojotodorovic@gmail.com

1. Proces marketing komunikacije u Vojski Srbije

Osnovna svrha marketing komunikacije u Vojski Srbije je da se ona prikaže kao poslodavac koji je atraktivan, i koji popunjava svoje jedinice profesionalnim vojnicima u skladu sa svojim potrebama. S obzirom na to da je profesionalizacija vojske jedan dugačak i složen proces koji zahteva doslednost, moraju se uspostaviti dugoročni ciljevi komunikacije. Kada je reč o mladima kao ciljnoj demografskoj grupi kojoj se obraća Vojska Srbije, cilj je da se što više njih prijavi za pozicije profesionalnih vojnika u Vojski Srbije, ili kao kadeti na Vojnoj Akademiji gde bi nastavili školovanje za oficire. Cilj da se vojska predstavi kao privlačno okruženje za zasnivanje radnog odnosa i da se razvije jak i povoljan imidž u javnosti o njoj (Foster et al., 2010; Edwards, 2010). Milošević (2011) navodi da su opšti ciljevi integrisanog komunikacionog programa obezbeđivanje dovoljnog broja kadrova u vojsci, promovisanje Vojske Srbije kao poželjnog poslodavca i promocija vojne profesije u okviru savremenog pristupa organizovanju oružanih snaga.

Glavni cilj Vojske Srbije u privlačenju novih kadrova za vojnu profesiju predstavlja edukacija ciljnih grupa za koje je ovaj poziv namenjen, kao i na koji način vojni poziv može da zadovolji očekivanja i želje budućih profesionalnih vojnika i oficira. Da bi se ovi uslovi ispunili i da bi vojska privukla potencijalne kandidate, potrebno je da se unapredi reputacija vojske kao poslodavca koji je poželjan, a to se može uraditi na način gde će se kvalitetno upravljati i iskordinirati integrisani proces marketing komunikacije, uz pomoć alata za odnose s javnošću (Kostić-Stanković, 2011).

Aktuelni pristup integrisanim komunikacijama zasnovan je na promenama i novim trendovima koje se javljaju u okviru institucionalne komunikacije, a koji su imali uticaj na razvoj Interneta i novih komunikacionih tehnologija, kao i na tradicionalni način povezivanja sa ciljnom grupom. Zbog značajno veće upotrebe novih instrumenata koji na dosta bolji način se odnose prema zahtevima organizacija i ciljnih grupa, tradicionalne metode komunikacije su počele sve više da gube na značaju (Sterling, 2008). Integrisana komunikacija ima za cilj da se svi naponi usmerene prema određenoj publici (Shin, 2013). Integrisane komunikacije u sistemu vojske predstavljaju način na koji vojska upravlja mnogim komunikacionim instrumentima sa ciljem da bi mogla da pošalje jasnu poruku o sebi kao organizaciji i uslovima rada koji vladaju u njoj. Od 2008 godine do danas odvija se proces profesionalizacije Vojske Srbije, što je gledajući na ceo period dovelo do značajnih promena u kompletnom funkcionisanju sistema vojske i koji je utro put ka nekim budućim reformama.

Promene do kojih je došlo na svetskom planu, a koje su proizvod procesa globalizacije i tranzicije, kao i brzi napredak koje su doživele brojne nauke i tehnologije

posebno u poslednje dve decenije, kao rezultat su imale inovacije u skoro svim društvenim i korporativnim oblastima, uključujući operacije vojnih organizacija.

Reč je o inovacijama koje predstavljaju rezultat jednog kontinuiranog unapređenja svih poslovnih aktivnosti u okviru vojske, sa posebnim osvrtnom na razvoj i unapređenje komunikacionih strategija koje su ključne za podizanje svesti o ulozi i značaju ovih organizacija među ciljnim grupama i njihovo pozicioniranje kao poželjnih poslodavaca. (Soulez, Guillet-Soulez, 2011). Kao rezultat toga, dobro osmišljene i sprovedene integrisane strategije komunikacije su od suštinskog značaja za postizanje planiranih rezultata i privlačenje kvalifikovanih kandidata za vršenje delatnosti profesionalnog vojnog lica ili kadeta na Vojnoj Akademiji. S obzirom da su odgovarajući ljudski resursi jedan od primarnih aspekata u procesu uspostavljanja konkurentne prednosti organizacija, privlačenje učenika završnih razreda srednjih škola kao glavne ciljne grupe nameće se kao jedan od imperativa delovanja Vojske Srbije. Komunikacija i oglašavanje putem tradicionalnih medija i veb-sajtova namenjenih regrutovanju potencijalnih kandidata za vojni poziv takođe su se ispostavile kao jako bitne tehnike za privlačenje novih kandidata u vojnu službu.

Iako aktuelni trendovi u marketingu govore da se efikasnost konvencionalnih medija smanjuje, reklamne poruke koje se šalju na ovaj način ostaju važna komponenta u procesu privlačenja kandidate za vršenje vojne službe. Kada se stavi akcenat na srednjoškolce kao primarnu ciljnu grupu kojoj je vojska okrenuta, onda se dolazi u situaciju da je mnogo češći slučaj da se komunicira preko interneta, odnosno uglavnom putem društvenih mreža. Ovo je logičan sled, s obzirom da je razvoj novih tehnologija i njihova upotreba u komunikaciji svakodnevno sve prisutnija. Takođe, nove tehnologije omogućavaju personalizovaniju komunikaciju, kao i veću mogućnost prilagođavanja ciljnih grupa, odnosno njihovo sužavanje (Hess, Doe, 2013).

Kao rezultat, zaposleni u sistemu vojske koji vrše pramociju biće u situaciji da na mnogo bolji način prime poruke od potencijalnih kandidata i veću verovatnoću da će dosta tih poruka rezultirati pozitivnim komentarima i odgovorima od strane članova ciljnih grupa, tj. srednjoškolaca (Miller, Rollnick, 2012). Baumova i Kabstova (Baum, Kabst, 2014) istraživanja su, s druge strane, istakla značaj i pozitivne efekte upotrebe različitih audio-vizuelnih materijala kao veoma bitnog alata u procesu interakcije sa mogućim kandidatima u procesu regrutovanja u vojnu službu. U većini situacija reč je o štampanim reklamnim materijalima koji su namenjeni promociji vojne službe i koji čine kombinaciju teksta i grafike sa ciljem da privuku pažnju ciljne grupe kojoj su namenjeni.

Iako takvim oglasima često nedostaje dovoljno informacija kako bi na direktan način uticali na potencijalne kandidate (Gerras, Wong, 2013), oni podižu svest

vojske kao poslodavca u ovom slučaju. Međutim, uvode se brojne inovacije kad je reč o ovom promotivnom alatu, kao što je povećana distribucija tematskih filmova sa prikazima vojnih vežbi, koji izazivaju povoljne emocionalne reakcije kod ciljnih grupa jer se na ovaj način mogu bolje dočarati živopisna vizuelna i lična iskustva (Baum et al., 2015). Primena metoda komunikacije za izgradnju odnosa sa različitim ciljnim grupama pomaže vojsci da projektuje pozitivan imidž i ugled u javnosti.

Kombinovanjem marketinške komunikacije i instrumenata za odnose s javnošću, do potencijalnih vojnih regruta može se doći na direktniji i efikasniji način. Izloženost različitim alatima za komuniciranje omogućava da se efikasnije prihvate bitne informacije i motivišu pripadnici ciljne grupe da odreaguju na odgovarajući način. Kad je reč o komunikaciji, fokus Vojske Srbije mora da bude na razumevanju i proceni uticaja različitih sistema komunikacije prema pojedincima, a ne prema širem auditorijumu. Zbog toga, Vojska Srbije se trudi da maksimalno prati trendove koji se odvijaju u sistemu marketing komunikacije i da u skladu s tim ima uvek spreman plan za promociju vojne službe i njenu popularizaciju kod novih kadeta.

Autori Kostić-Stanković et. al. (2015) navode više razloga koji su značajni za implementiranje marketing komunikacije:

- bolja transparentnost rezultata, kojom prilikom se predstavljaju sva sredstva koja su uložena i potrošena u sistemu odbrane, čime se unapred opravdavaju neka buduća ulaganja;
- privlačenje što više mladih i obrazovanih kadrova koji će činiti okosnicu profesionalne vojske;
- uspostavljanje odgovarajućeg i efikasnog sistema komunikacije prema međunarodnim subjektima u sistemu odbrane;
- predstavljanje oružanih snaga Vojske Srbije na međunarodnom nivou, sa ciljem jačanja kako ugleda i imidža Vojske Srbije, tako i međunarodne pozicije zemlje.

Eksternu javnost predstavlja niz ciljnih grupa kojima je namenjena komunikacija Vojske Srbije, uključujući mlade od 18 do 30 godina, koje treba informisati i motivisati za vojni poziv, ali isto tako treba motivisati i širu javnost da razvija pozitivan stav o profesionalnoj vojnoj službi, što nosi sa sobom brojne koristi kako za sistem odbrane tako i za državu uopšte (Milošević, 2011). U skladu s tim, pre određenog vremena bila je aktivna kampanja Vojske Srbije pod nazivom „Budi profesionalac” čiji je cilj bio da privoli mlade ljude na vojni poziv.

2. Popularizacija vojnog poziva kod učenika srednjih škola

U sveobuhvatnoj naučno tehnološkoj eri digitalizacije, koja danas vlada i koja je zahvatila sve uzraste, potrebno je Vojsku Srbije učiniti razumljivom i omiljenom među populacijom. U ovom slučaju pod populacijom se misli na učenike srednjih škola. Ovom uzrastu treba razumljivo, prikazati prednosti Vojske i učiniti dostupnim Vojsku Srbije, do te mere da ona postane omiljena među njima. Na taj način deca treba da sledeći susret sa Vojskom Srbije iščekuju sa nestrpljenjem, a ne da im to predstavlja opterećenje. Rešenje za sve ove navode je popularizacija Vojske Srbije u osnovnim i srednjim školama kao osnova popularizacije vojnog poziva.

Primarnu eksternu ciljnu publiku čine mladi srednjoškolci koji su zainteresovani za karijeru u vojsci. Komunikaciona strategija Vojske Srbije za ovu grupu je da koristi ciljane taktike integrisane komunikacije za privlačenje pripadnika ovih organizacija. Strateški plan Vojske Srbije je da unapredi efikasnost procesa regrutovanja i obezbedi dovoljan broj odgovarajućih kandidata ugrađivanjem najbolje prakse kao modela za testiranje i ocenjivanje i postepenim prilagođavanjem standardu za stupanje u profesionalnu vojnu službu (Milošević, 2011). Pošto su srednjoškolci primarna ciljna grupa Vojske Srbije, kojoj se promoviše vojni poziv, od ključne je važnosti da se razumeju komunikacioni obrasci po kojima funkcioniše ova ciljna grupa (korišćenje društvenih mreža i razmena informacija putem interneta, gledanje filmova, slušanje muzike), kako bi se uspostavio korektan odnos sa njima i ispunili zacrtani ciljevi.

U cilju promovisanja vojne profesije i privlačenja kandidata i kandidatkinja, u Republici Srbiji se organizuju javne tribine, emisije u medijima, profesija se promoviše putem magazina *Odbrana*, izrađuju se promotivni video prilozi povodom konkursa za vojne škole i promocije najmlađih oficira Vojske Srbije. Za učenike završnih razreda osnovnih i srednjih škola u većini mesta se sprovode kampanje za školovanje u Vojnoj gimnaziji, Srednjoj stručnoj školi i Vojnoj akademiji. Zainteresovanim mladićima i devojkama se nudi mogućnost sticanja besplatnog obrazovanja i ishrane, celokupna nastavna literatura, besplatno korišćenje Sportskog centra, biblioteke i Internet centra. Tokom školovanja stiču oficirska zvanja i siguran posao. Ženama je omogućeno školovanje na svim nivoima kao i prijem na obuke za profesionalne vojnike. Akcija «Otvorena vrata» u okviru koje srednjoškolci posle raspisivanja konkursa za prijem nove generacije kadeta i učenika, imaju mogućnost da obidu Vojnu gimnaziju, Srednju stručnu vojnu školu ili Vojnu akademiju doprinosi popularizaciji vojnih škola. Ova je tradicionalna akcija i prilika da učenici, sami ili u prisustvu roditelja, posete škole i lično se uvere u kvalitet smeštajnih, nastavnih i sportskih kapaciteta.

Današnji srednjoškolci predstavljaju generacije koje su odrasle okružene modernom tehnologijom, od detinjstva su koristili kompjutere, video igrice, video kamere, mobilne telefone i druge digitalne sprave. Kao rezultat ovoga, očigledno je da današnji

mladi ljudi razmišljaju i obrađuju informacije značajno drugačije od ranijih generacija kao rezultat digitalnog okruženja u kojem žive i ukupne količine interakcije sa ovim okruženjem (Prensky, 2001). Zbog navedenih kvaliteta, opravdano je zaključiti da vojska značajno napreduje u povezivanju sa ovom ciljnom grupom kroz davanje informacija putem interneta, pre svega preko zvaničnog sajta Vojske Srbije. Što je veći stepen informisanosti o vojnom pozivu i što su bolje informisani srednjoškolci, to je veći stepen usklađenosti ovog zanimanja sa željama srednjoškolaca, što dovodi do većeg zadovoljstva u obrazovnom procesu za tu profesiju i kasnije. Motivisati potencijalne kandidate za vojnu obavezu je dosta komplikovano, a na to utiču brojni aspekti koji se odnose na vojsku kao i njene pripadnike. Koliko će vojska moći da odgovori na sve komplikovanije i strože zahteve savremenih vojnih organizacija, pre svega zavisi od intelektualnih, voljnih i psihofizičkih sposobnosti srednjoškolaca koji se prijavljuju na konkurs Vojne akademije.

S obzirom na društveno-ekonomske prilike u zemlji, potrebno je stvoriti uslove da se na konkurs prijavi mnogo veći broj kandidata kako bi postojao širok i kvalitetan izbor, te da bi se na konkurs primili najkvalifikovaniji pojedinci. Za to je potrebno da se srednjoškolci kao ciljna grupa informišu o procesu upisa na Vojnu akademiju, načinu života i rada vojske i da se podvuku dobri elementi vojnog poziva u odnosu na druge izbore. Kao rezultat toga, nivo znanja srednjoškolaca i izvođenje efikasne komunikacije su glavni elementi koji utiču na entuzijazam kandidata da ostvare vojnu karijeru (Šaranović et. al., 2008).

Pošto sadašnje tehnologije postaju sve važnije u poslovnom razvoju svih kompanija, uključujući i vojsku, mladi ljudi kao ciljna grupa mogu pomoći vojsci u prilagođavanju novim promenama. S obzirom na sklonosti mladih kao ciljnih grupa, ključno je shvatiti šta im se dopada i šta utiče na njihovu odluku da se pridruže profesionalnoj vojsci.

3. Promotivne aktivnosti Vojske Srbije na popularizaciji vojnog poziva

U Vojsci Srbije se koriste različiti komunikacioni kanali u promovisanju i popularizaciji vojnog poziva, specijalizovane emisije, razne vrste informativnog i promotivnog materijala (publikacije, brošure, poster, promotivni video proizvodi, multimedijalne prezentacije itd.). Internet i direktna komunikacija sa mladima kroz tribine, debate, posete školama i drugi događaji (npr. dani otvorenih vrata). Mediji (štampani i elektronski: svetski, nacionalni, lokalni i onlajn) predstavljaju ciljnu grupu koja je posebno važna za Vojsku Srbije jer mediji utiču na druge ciljne grupe. U ovom okruženju, ključno je da se informacije kanališu kroz medije koji dopiru do ciljnih grupa na najefikasniji mogući način (Milojević, 2011).

Vojska, kao organizacija koja se finansira isključivo iz budžeta i kojoj je primarni cilj sprovođenje njene odbrambene misije, a ne ostvarenje profita, može se smatrati neprofitnom organizacijom. Vojska samostalno školuje i razvija kadrove za sopstvene potrebe u okviru Srednje stručne vojne škole, Vojne gimnazije i Vojne akademije (VA). Specifičnosti školovanja na Vojnoj akademiji, uslovljeni su prirodom poslova za koje se kadar i školuje, a zatim i u inoviranju i obogaćivanju sadržaja školovanja. U tom smislu, svrsishodno je istaći da sam pojam akademija podrazumeva ne samo znanja, već i njihov spoj sa veštinama i sposobnostima. Ne treba zapostaviti ni ulogu, neke vrste kreditiranja pri realizaciji i naplati utvrđene cene. Naime, naplata nije novčanog karaktera, sem u slučajevima kada dođe do prekida saradnje u pružanju usluge (što zavisi od volje i osećaja odgovornosti kadeta). Konkretnije, kako je usluga školovanja na Vojnoj akademiji usluga visokog kontakta, koja zahteva prisustvo i angažovanje korisnika u procesu pružanja usluge, i sam kadet ima odgovarajuće obaveze. Za uzvrat, omogućeno mu je da cenu isporučene usluge plati po njenoj realizaciji, i to ne novcem, već svojom radnom angažovanošću u predviđenom periodu.

U uslovima globalizacije medija, kada je postignuto trenutno i neposredno obaveštavanje o zbivanjima u svim delovima društva, javno mnjenje se brzo formira i menja. Imajući to u vidu, ali i činjenicu da je uticaj javnosti na vojsku sve veći, nastojanja savremenih vojski da pridobiju poverenje ciljnih grupa u društvu postaju izraženija. Usko vezan sa nastojanjima da se pridobije naklonost javnosti jeste i imidž vojne organizacije. U skladu s tim, sistem komuniciranja vojne organizacije sa javnošću ima komponente usmerene na interno i eksterno komuniciranje.

Postoje posebni timovi u službama za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane i Generalštaba Vojske koji su odgovorni za obezbeđivanje uverljivih i tačnih podataka i informacija u odnosima sa ciljnim grupama, ali i za izbor pravog načina prenošenja tih informacija. Ljubojević (2006:323) ističe da „posebno važnu ulogu može odigrati adekvatan oblik tzv. misionarske promocije, kojom bi se povećao publicitet i stekla pozitivna društvena reputacija Vojske (apelovanjem na patriotizam, tradiciju, humanost i šire društvene vrednosti)”.

Popularizacija profesije, kao i rodne ravnopravnosti u Vojsci Srbije postiže se i kroz TV seriju Vojna akademija, koju realizuju Ministarstvo odbrane, RTS i produkcijska kuća Nira pro. Serija doprinosi afirmaciji i života kadeta i vojnog poziva. Imala je za cilj prikazivanje teškoća vojničkog poziva, a da to s druge strane deluje privlačno. Serija prikazuje način na koji se profilišu oficiri Vojske Srbije, od momenta ulaska u Vojnu akademiju kao kadeta pa do završetka studija, kada treba da postane odan svojoj zemlji. Serija je stekla ogromnu popularnost u javnosti, tako da je do sada snimljeno nekoliko sezona. Serija je uspela da navede mnoge mlade ljude, kako muškarce, tako u velikoj meri i devojke da upišu Vojnu akademiju.

Osim toga, Vojska Srbije, a nekada JNA i Vojska Jugoslavije, već decenijama ima samo jednu televizijsku emisiju nedeljno „Dozvolite” i to u terminu i na programu koji nije preterano gledan. Emisija „Dozvolite...” koja se emituje na Radio televiziji Srbije, a zajednički je realizuju RTS i Vojno-filmski centar «Zastava film» govori o temama iz oblasti odbrane, bezbednosti, životu i radu pripadnika vojske, kao i o vojnoj istoriji, odbrambenoj industriji i specijalnim emisijama. Zanimljivo je analizirati moguće efekte obogaćivanja i modernizovanja sadržaja te emisije, i preispitati promenu termina i programa emitovanja, a možda i televizije na kojoj se emituje (Ljubojević, 2006).

Informacije o konkursima za prijem u vojne škole objavljuju se na internet stranici Ministarstva odbrane i Vojske Srbije. O ovim informacijama javnost se može upoznati i putem društvenih mreža i magazina „Obrana”, kao i posredstvom pisanih i elektronskih medija. Način obaveštavanja javnosti u štampanim, elektronskim i drugim medijima Vojske Srbije uređena je Zakonom o vojsci („Sl. glasnik RS», br. 116/07, 88/09 i 101/10i dr.) i Zakonom o odbrani („Sl. glasnik RS», br. 116/07, 88/09, i dr.). Ministarstvo odbrane i Vojska Srbije svoje prisustvo na novim medijima i društvenim mrežama ostvaruje kroz zvanične veb-sajtove, blogove, forume i stranice i profile na društvenim mrežama.

Popularizacija vojnog poziva kod žena realizovana je kroz medijsku kampanju za prijem žena na sve nivoe školovanja i obuke na Univerzitetu odbrane. Tako je Uprava za odnose sa javnošću, u 2011. godini, snimila spot za kampanju „Budi profesionalac” uz učešće profesionalnih glumica. U okviru kampanje za promociju dobrovoljnog služenja vojnog roka, poseban naglasak je stavljen na činjenicu da je uvođenjem dobrovoljnog služenja vojnog roka prvi put omogućeno devojkama da služe vojni rok, a samim tim i mogućnost prijema u profesionalnu vojnu službu. Takođe, značajna je bila medijska pažnja posvećena prvoj generaciji žena oficira i ona je vođena u kontinuitetu, od njihovog upisa na Vojnu akademiju, pa sve do promocije u oficirske činove, koja je održana septembra 2011. godine ispred Doma Narodne skupštine u Beogradu. Uprava za odnose sa javnošću je podstakla interesovanje medija i za prve devojke pilote u Vojsci Srbije, a posebni promotivni spotovi i plakati koji su emitovani na TV stanicama i postavljeni na bilborde, bili su posvećeni upravo budućim potporučnicama. Novinari magazina «Obrana» i snimatelji VFC «Zastava film» propratili su okrugle stolove, konferencije i druge aktivnosti posvećene promovisanju značaja rodne ravnopravnosti u sektoru bezbednosti, o čemu su objavljeni tekstovi i video zapisi u magazinu „Obrana” i na web prezentaciji Ministarstva odbrane.

Aktivnosti Vojne akademije treba usmeriti ka pojedinim srednjim školama i njihovim najboljim učenicima. Na osnovu rezultata školovanja studenata Vojne Akademije, iz više generacija, analizom baze podataka kojom raspolaže Vojna

Akademija, moguće je utvrditi konkretno koje srednje škole daju kvalitetan potencijalni kadar i zatim, ka tim školama usmeriti težište svojih promotivnih aktivnosti. Svoju ponudu najboljim učenicima tih škola Vojna akademija može prezentovati poštom (raznim katalogima i drugim štampanim medijima), telefonom, e-mailom (Ljubojević, 2006). Od ostalih oblika promocije moguće je i organizovanje plaćenih poseta najboljih srednjih škola Vojnoj Akademiji, odnosno, poseta marketing-timova Vojne Akademije određenim srednjim školama, kao vid lične prodaje i sl.

4. Promotivne aktivnosti Uprave za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane u popularizaciji vojnog poziva

Uprava za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane je pokretačka snaga razvoja kvalitetnog informacionog sistema i savremenog integrisanog modela komunikacije. Misija Uprave za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane je unapređenje i stvaranje savremenih komunikacionih i informacionih sistema kako bi se pomoglo Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije da ostvare svoje ciljeve (Bošković, 2007). Stvaranje i jačanje pozitivnog imidža sistema odbrane, afirmacija procesa reforme sistema odbrane, profesionalizacija vojske i međunarodna saradnja su među glavnim ciljevima Uprave u cilju što boljeg razumevanja i dobijanja podrške za ove procese od unutrašnje i eksterne javnosti.

Osnovni zadaci i veštine Uprave za odnose sa javnošću su sledeći (Ponoš, 2007):

- promocija sistema odbrane Vojske Srbije u zemlji i svetu;
- informisanje javnosti o delovanju Vojske Srbije i Ministarstva odbrane;
- planiranje promotivnih aktivnosti na popularizaciji vojnog poziva;
- kontakt sa medijima.

Za Upravu za odnose sa javnošću organizaciono i funkcionalno vezane su sledeće organizacione celine:

- Medija centar „Odbrana”,
- Vojnofilmski centar „Zastava film”,
- Umetnički ansambl Ministarstva odbrane „Stanislav Binički”,
- Vojna štamparija.

Medija centar „Odbrana” je specijalizovana vojna ustanova Uprave za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane Republike Srbije koja izvršava zadatke u okviru novinsko- informativne i izdavačke delatnosti i organizacije događaja u zgradi Doma Vojske Srbije.¹ Između ostalih delatnosti centra, novinsko-informativna delatnost obuhvata izdavanje magazina «Odbrana» i uređivanje portala

¹ Medija centar „Odbrana”. Preuzeto 20.02.2022.
http://www.odbrana.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=259

Ministarstva odbrane i Medija centra «Odbrana». Pored toga centar obuhvata i izdavanje vojnostručne, nastavnoobrazovne, vojnonaučne i publicističke literature i vojnih časopisa «Vojno delo», «Vojnotehnički glasnik» i «Novi glasnik».

Marketinški proizvodi su:

- video i audio proizvodi (televizijski spotovi, promotivni filmovi, kratke video forme, radio džinglovi i sl.).
- filmski proizvodi (TV serije, dokumentarni i igrani filmovi),
- štampani promotivni materijal (brošure, flajeri, informatori, vodiči i sl),
- promotivni materijal u vojnim objektima i na javnim površinama (baneri, bilbordi, foreksi, pultovi, roll-up baneri, plakati i sl.) i oglasi, konkursi, javne nabavke i obaveštenja.

Vojnofilmski centar „Zastava film» proizvodi informativne, filmske, video i multimedijalne proizvode za informisanje javnosti o aktivnostima Ministarstva odbrane i Vojske Srbije. Istorija «Zastava film»-a počinje u leto 1948. godine. Profil, struktura i iskustvo visokoobrazovanog kadra u „Zastava filmu» obezbeđuje kvalitetnu žanrovsku raznovrsnost i obimnu produkciju, koja zadovoljava potrebe Vojske Srbije.

U svrhu produkcije obezbeđuju inače teško dostupne vojne resurse, atraktivne lokacije, naoružanje i vojnu opremu.² Video i audio proizvode izrađuje Vojnofilmeki centar «Zastava film», samostalno ili u saradnji sa spoljnim saradnicima (producentским kućama, rediteljima, glumcima, scenaristima i dr.). Emitovanje video i audio proizvoda se vrši na lokalnim, regionalnim i nacionalnim televizijama, radio stanicama, internet sajtu Ministarstva odbrane i Vojske Srbije, društvenim mrežama, a može biti sponzorisano od strane Ministarstva odbrane ili emitovano bez naknade. Ministarstvo odbrane i Vojska Srbije pružaju tehničku, logističku i stručnu pomoć i učestvuju u kreiranju, izradi i promociji kinematografskih proizvoda, u saradnji sa producentским kućama i nacionalnim televizijama, koje afirmišu Ministarstvo odbrane i Vojsku Srbije kao i druge pozitivne tradicionalne vrednosti od interesa. Promocija filmskih proizvoda vrši se putem organizovanja premijera filmova ili emitovanjem na televizijskim kanalima.

Štampanje knjiga, periodike, časopisa, obrazaca i drugog štampanog materijala za potrebe Ministarstva odbrane i Vojske Srbije u nadležnosti je Vojne štamparije „Beograd”. U okviru poslova izdavačke i štamparske delatnosti funkcije odnosa sa javnošću u ministarstvu odbrane određen je zadatak «marketing». Marketinšku delatnost čine zadaci i aktivnosti koje se preduzimaju u cilju planiranja, organizacije i vođenja promotivnih kampanja za Ministarstvo odbrane i Vojsku Srbije,

² Vojnofilmski centar Zastava film – Produkcija Zastava filma. Preuzeto 20.02.2022. http://www.zastavafilm.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=729.

radi popularizacije vojnog poziva u najširem smislu. Štampani promotivni materijal izrađuje Bojna štamparija, na osnovu grafičke pripreme koju dostavlja Medija centar «Odbrana». Sadržaj promotivnog materijala dostavlja nadležna jedinica za odnose s javnošću, a vizuelno i tehnički uređuje Medija centar „Odbrana”. Štampani promotivni materijal može se distribuirati na događajima koji promovšu Ministarstvo odbrane i Vojsku Srbije, prilikom otvorenih dana, organizovanih poseta školama i dr. Promotivni materijal se može distribuirati i putem štampanih listova (incertacija, oglašavanje ili objava PR tekstova), u tom slučaju štampu ne vrši Vojna štamparija nego odabrani list.

Štampanje i oglašavanje promotivnog materijala u vojnim objektima i na javnim površinama vrše spoljne agencije, na osnovu sklopljenog ugovora sa Upravom za odnose sa javnošću. Uprava za odnose sa javnošću dostavlja grafičko rešenje promotivnog materijala za štampu i vrši odabir mesta i proizvoda za oglašavanje. Takođe, pojedini marketinški proizvodi (baneri, foreks table, zidne folije i sl.) koriste se za uređenje vojnih objekata i prostorija, u skladu sa vizuelnim identitetom Ministarstva odbrane i Vojske Srbije. Oglašavanje može biti na javnim površinama (bilbordi, baneri, plakati), u štampanim medijima (dnevni i nedeljni listovi, magazin „Odbrana”) i na internetu (sajt Ministarstva odbrane, društvene mreže, internet portali). Oglašavanje podrazumeva postavljanje oglasa, konkursa, javnih nabavki i obaveštenja. Uprava za odnose sa javnošću vrši odabir štampanih medija u kojima se vrši oglašavanje.

Popularizacija vojnog poziva, kao strateški cilj obavljanja marketinške delatnosti u Ministarstvu odbrane i Vojski Srbije, ostvaruje se realizacijom pojedinačnih marketinških aktivnosti i više specijalizovanih promotivnih kampanja. Njihovom kombinacijom, u dužem vremenskom periodu, utiče se na izgradnju pozitivne slike u javnosti o Vojski u celini. Specijalizovane promotivne kampanje realizuju se radi uticaja na pojedinačne oblasti života i rada ili konkretne aktivnosti u Vojski sa ciljem informisanja ili izgradnje pozitivne slike u javnosti u vezi sa konkretnom pojedinačnom aktivnošću, odnosno segmentom koji je u vezi sa Vojskom Srbije. Specijalizovane promotivne kampanje mogu se realizovati kao: promocija konkursa za upis u vojne škole i akademije, popularizacija služenja vojnog roka, promocija obaveze uvođenja u vojnu evidenciju, popularizacije pojedinih specijalnosti u Vojski, promocija izdavačke delatnosti u Vojski Srbije, popularizacija učešća Vojske u multinacionalnim operacijama, promocija značajnijih vojnih vežbi, sportskih takmičenja i kulturnih događaja, promocija odbrambene industrije, druge kampanje po odluci ministra odbrane, načelnika GŠ VS, načelnika Uprave za Odnose s javnošću. Promotivna kampanja podrazumeva primenu različitih marketinških aktivnosti i alata koje se planski i kontinuirano sprovode u određenom vremenskom periodu radi postizanja specifičnog cilja kampanje

Kreativni ansambl Ministarstva odbrane „Stanislav Biniki” učestvuje u aktivnostima vezanim za učešće na najvišim nivoima državnog i vojnog bontona, kao i obeležavanje značajnih događaja u Republici Srbiji i Ministarstvu odbrane.

Pored realizacije promotivnih kampanja, na popularizaciju vojnog poziva u najširem smislu utiče i niz pojedinačnih marketinških aktivnosti koje se preduzimaju sa ciljem informisanja javnosti o različitim događajima u MO i VS. Primera radi, za najavu koncerta, izložbe, promocije knjige i druge vojne, sportske i kulturne manifestacije ne sprovodi se čitav proces planiranja i sprovođenja promotivne kampanje, već se događaj medijski najavljuje i afirmiše odabirom jednog ili više marketinških proizvoda (baner, oglas, spot i sl.).

Radi planiranja i realizacije marketinške delatnosti u Ministarstvu odbrane i Vojski Srbije, organizacione jedinice Ministarstva odbrane, Generalštab Vojske Srbije, komande operativnog i taktičkog nivoa Vojske Srbije, kao i vojne ustanove u Ministarstvu odbrane i Vojski Srbije, Upravi za odnose sa javnošću dostavljaju predloge aktivnosti koje treba marketinški podržati.

Uprava za odnose sa javnošću, kao stručni nosilac marketinške delatnosti u Ministarstvu odbrane i Vojski Srbije, nadležna je da samostalno odlučuje o načinu sprovođenja promotivnih kampanja i Organizacione jedinice Ministarstva odbrane i Vojske Srbije dostavljaju tromesečno analize i izveštaje o pealizaciji marketinške delatnosti na svom nivou koje Uprava za odnose sa javnošću objedinjuje na nivou Ministarstva odbrane i Vojske Srbije.

5. Zaključak

Reč popularizacija sama po sebi znači: širenje u narodu, rasprostiranje u narodu, činjenje pristupačnim narodu, činjenje razumljivim širokim narodnim slojevima, omiljavanje naroda, omiljenost u narodu. Analiziranjem dosadašnjih aktivnosti na popularizaciji Vojske, smatra se da je potrebna promena promotivnih aktivnosti. Sve prethodno pomenute promocije popularizacije Vojske i vojnog poziva su već godinama manje više iste i očekivane. Ništa novo se ne saznaje iz njih. Prisustvo Vojske u medijima je jednosmeran oblik komuniciranja, što za njihovu popularizaciju nije povoljno. Zapostavljeni su direktni, grupni nivoi informisanja, pa je na taj način komunikacioni proces podložan formalizaciji, a informacije koje se iz tog procesa dobijaju su neinteresantne za javnost. Uspostavljanje kvalitativnih odnosa sa javnošću, koji bi obezbedili kadrove potrebne Vojski Srbije, zahteva prisustvo promocije u pravom trenutku i na pravi način. Direktni marketing treba da bude stalnog karaktera, a ne kao što je do sada slučaj samo privremeno. Povećanje publiciteta i pozitivne reputacije Vojske treba da se usmeri apelovanjem na patriotizam, tradiciju, kao i humanost. Mediji treba da budu pažljivo odabrani i prilagođeni ciljnoj grupi, tj.

u ovom slučaju mladim ljudima, srednjoškolcima. Televizijske programe potrebno je obogatiti modernizovanijim sadržajem i u terminima u kojima bi delovali baš na ciljnu grupu, kao i na drugim programima, koji mladi više gledaju.

Ministarstvo odbrane je maksimalno angažovano na promociji vojnog poziva kroz brojne objave u medijima, izdate knjige i brošure, časopise itd, koji za cilj imaju da u redove Vojske Srbije privole mnoge mlade ljude, mladiće i devojke, učenike koji već uče u Vojnim školama, rezervne oficire, vojnike koji su na dobrovoljnom odsluženju vojnog roka.

Svake godine neposredno pre nego što se raspiše konkurs za prijem na Vojnu akademiju, predstavnici Vojske Srbije obilaze srednje škole i komuniciraju sa učenicima završnih razreda predstavljajući im vojni poziv kao mogućnost za nastavak njihovog školovanja i građenja uspešne karijere.

Promocija vojnog poziva pokazala se kao veoma dobar metod za predstavljanje vojnih škola i utiče na povećanje odziva zainteresovanih kandidata na konkurs. U toku 2019. i 2020. godine promociju vojnog poziva pratilo je više od 16.000 mladih ljudi.

Literatura

- [1] Baum, M., Kabst, R. (2014): The effectiveness of recruitment advertisements and recruitment websites: Indirect and interactive effects on applicant attraction, *Human Resource Management*, 53, pp. 77 – 84.
- [2] Baum, M., Schafer, M., Kabst, R. (2015): Modeling the impact of advertisement-image congruity on applicant attraction, *Human Resource Management*, DOI: 10.1002/hrm.21652.
- [3] Edwards, M.R. (2010): An integrative review of employer branding and OB theory, *Personnel Review*, 39(1), pp. 5-23.
- [4] Forca, B. (2011): Strateški menadžment u sistemu odbrane, *Vojno delo*, Beograd.
- [5] Foster, C., Punjaisiri, K., Cheng, R. (2010): Exploring the relationship between corporate, internal and employer branding, *Journal of Product & Brand Management*, 19 (6), pp. 401-409.
- [6] Gerras, S.J., Wong, L. (2013): Changing minds in the army: Why it is so difficult and what to do about it, *Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, Carlisle Barracks, PA*.
- [7] Hess, M., Doe, P. (2013): The marketer's dilemma: focusing on a target or a demographic? The utility of data-integration techniques, *Journal of Advertising Research*, 12, pp. 231-236.
- [8] Kostić – Stanković, M. (2011): *Integrisane poslovne komunikacije*, Fakultet organizacionih nauka, Beograd.

- [9] Kostić – Stanković, M., Stojanović, Lj, Nenadović, G. (2016): Integrisane komunikacije u podršci ostvarivanja misije sistema odbrane Republike Srbije (Rad u štampi u časopisu „Bebednost”).
- [10] Ljubojević, S. (2006): Strategija marketing-miksa u obezbeđivanju kadrova saobraćajne službe vojske, Vojnotehnički glasnik, br. 3.
- [11] Miller R.W., Rollnick S. (2012): Motivational interviewing: Helping people change, Guilford Press, New York.
- [12] Milošević, H. (2011): Komunikaciona strategija za popunu Vojske Srbije profesionalnim vojnicima, Vojno delo, 63, str. 256-276.
- [13] Prensky, M. (2001): Digital natives, digital immigrants, MCB University Press, 9(5), pp. 67-81. (14). Shin, K.-Y. (2013): The Executor of Integrated Marketing Communications Strategy: Marcom
- [14] Manager's Working Model, Springer Heidelberg, New York.
- [15] Soulez, S., Guillot-Soulez, C. (2011): Recruitment marketing and generational segmentation: A critical analysis based on a sub-segment of generation Y, Recherche et Applications en Marketing (English Edition), 26(1), pp. 39-55.
- [16] Sterling, C.H. (2008): Military Communications from Ancient Times to the 21st Century, ABC- CLIO, Santa Barbara, California.
- [17] Šaranović, J., Milenković, S., Đorđević, A., Višacki, T. (2008): Maturanti o profesiji oficir, Institut za strategijska istraživanja, Beograd.
- [18] Zakon o Vojsci, Službeni glasnik RS, br. 88/09 od 26. oktobra 2009. godine

THE INFLUENCE OF PROMOTIONAL ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF DEFENSE ON CADET ENROLLMENT

Summary: *Promotional activity is part of marketing communication and represents the deliberate exchange of ideas, opinions, information, instructions with target groups through various symbols, in order to achieve the goals of the organization. In this case, the popularization of military conscription among children has a precisely defined target group, which represents secondary school students in Serbia, with the aim of providing quality staff necessary for the continuous increase of human resources for the needs of the Serbian Armed Forces. In order to position the marketing of the Serbian Army according to certain groups, which it wants to win over to its ranks, it is necessary to form an offer for those target groups, and then develop a specific marketing strategy. The military call-up offers young people prestige and attractiveness in the job they would like to do and which allows them to develop their knowledge and skills, but also to have some new experiences and learn some new things, all with the aim of defending the country. By completing their military service, young people are enabled to establish a working relationship as professional military personnel in the Serbian Army. The Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces try to use their communication channels in a way that is true, accurate and that offers information to the public in an objective way, which includes promoting and popularizing military service through the recording of documentaries and feature films and through publishing activities.*

Keywords: *popularization, promotion, Ministry of Defense, Serbian Army, communication strategy, marketing, students, high school*

SPOMEN NA MILOŠA ŠOBAJIĆA

U vreme pandemijske pošasti srpska kultura ostala je bez brojnih umetnika, naučnika i kulturnih radnika. Među njima je i naš kolega Miloš Šobajić, istaknuti slikar i vajar, prvi dekan našeg Fakulteta za umetnost i dizajn. Od posledica korone Šobajić je umro, u 76. godini, 24. aprila 2021.

Šobajić je završio Likovnu akademiju u Beogradu 1970. Od 1972. do 2005. živio je i stvarao u Parizu, gde je stekao svetsku slavu. Tada se na poziv našeg rektora Miće Jovanovića, vraća u Srbiju i postavlja temelje Fakulteta za umetnost i dizajn. Predavao je do odlaska u bolnicu „Dragiša Mišović” u Beogradu, iz koje nije izašao živ. Bio je profesor po pozivu i na kineskoj Akademiji lepih umetnosti. Izlagao je u najprestižnijim galerijama a njegova mnogobrojna dela pripadaju kolekcijama poznatih muzeja širom planete. Dobitnik je uglednih nagrada, uključujući i Vukovu. Bavio se i publicistikom. Objavio je dve knjige: „Mojih devet života” i „Slikaj i čuti”. Sahranjen je u Aleji zaslužnih građana na Novom groblju u Beogradu.

O slikarskom i vajarskom delu Miloša Šobajića objavljeno je u Srbiji i svetu više stotina prikaza, eseja i studija. Jedna od pet obimnih monografija, ona iz pera čuvenog engleskog kritičara Edvarda Lusi Smita, promovisana je aprila 2013. u velikom amfiteatru Megatrend univerziteta. Lusi Smit rekao tada, između ostalog, kako su Šobajićeve

dela ispunjena „uraganskom energijom koja nam pomaže da dotaknemo obalu spasa”. Pesnik Matija Bećković kazao je da Šobajićevo slikarstvo predstavlja „junaštvo na platnu koje pre njega niko nije tako neponovljivo i tako ubedljivo izrazio”. Na tragu davno izrečene ocene Peđe Milosavljevića, korifeja modernog srpskog slikarstva, Nikola Kusovac, istoričar umetnosti, naglasio je na promociji na Megatrendu kako Šobajić spada u tzv. vizantijski krug naših umetnika, u živoj vezi sa srpskim srednjovekovnim slikarstvom. „Šobajić je u suštini umetnik ikone a ne slike, duše a ne tela, ideje a ne materije, vere a ne interesa”, ocenio je Kusovac. „U njemu živi duh zografa koji je spreman da deformiše radi pravilnosti da pristane na stilska i formalna rešenja nametnuta aktuelnim estetskim zahtevima, ali da istovremeno ne dovede u pitanje onaj nadumni esteski asketski simbolizam što proističe iz duhovnosti i svetosavlja ikone”.

I drugi kritičari primećivali su kako Šobajićevo slikarstvo kipti od snage, originalnih ideja i buntovničkog duha. Mnogo od tog duha prepoznaje se i u Šobajićevim čestim javnim nastupima, intervjuima i u dvema spomenutim knjigama.

Posle Šobajićeve smrti, u Beogradu je osnovano udruženje s njegovim imenom, koje vodi umetnikova supruga Maja Iskjerdo, i sama profesor i likovni stvaralac. Tokom maja, juna i jula 2022. Maja Iskjerdo priredila je izložbu Šobajićevih slika i započetih, a nezavršenih radova, u galeriji Doma Vojske Srbije u Beogradu.

Mnogo energije iz tog neiscrpnog izvorišta Šobajić je preneo na generacije svojih studenata. To je, uz slike rasute po muzejima i galerijama na svim meridijanima planete, i uz radove izložene u holu Megatrend univerziteta, trajni znak sećanja na Miloša Šobajića kao umetnika, pedagoga i čoveka.

M.P.

NOVA MUZEOLOŠKA NAČELA I DELATNOST MUZEJA AFRIČKE UMETNOSTI U BEOGRADU

Apstrakt: *Nasleđena prošlost, i njena veza sa sadašnjim i budućim vremenom, predmet su brige muzeologije kao pomoćne istorijske nauke. U pojedinim slučajevima ustanove zadužene za čuvanje, obradu, istraživanje i prezentaciju prošlosti nazivaju se arhivima ili muzejima, u drugim slučajevima zavodima za zaštitu spomenika kulture, u trećim – nacionalnim bibliotekama, kinotekama, datotekama, nototekama i slično. Sve te ustanove ostvaruju nezamenljivu društvenu, kulturnu, naučnu, obrazovnu pa i političku ulogu u životu mnogih nacionalnih zajednica i država. Ovaj rad bavi se kulturno-istorijskim i leksikografskim određenjima muzeja i arhiva, s posebnim pogledom na položaj i programsku koncepciju Muzeja afričke umetnosti u Beogradu – jedinstvene muzejske ustanove ne samo u Srbiji već i regionu. Njegova uloga nije samo da afirmiše vrednosti i kulturni identitet afričkih naroda, već i da istražuje preplet kulturnih ostvarenja afričkog kontinenta sa srpskim i evropskim.*

Ključne reči: *muzeji, afrička umetnost*

* Fakultet za kulturu i medije Megatrend univerziteta; Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
E-mail: mateja2001@gmail.com

1. Leksikografski i kulturno-istorijski pogled na muzeje i arhive

„Arhivi i arhivski materijali su živi i bogati i stvarni isto tako i isto toliko koliko i tzv. živi i stvarni život sam. Upravo, živi su onoliko koliko mi imamo duha i stvaralačke snage da im udahnemo, sa koliko pronicljivosti umemo da ih pročitamo i da shvatimo njihovu važnost za život našeg društva, za sadašnje i buduće naraštaje”.

Ivo Andrić

Ovaj rad počinjemo podsećanjem na Andrićevu reč o arhivima, u nemogućnosti da pronađemo njegovu odgovarajuću misao o muzejima. Uistinu, sve ono što je ovaj veliki pisac, istoričar i istraživač baštine kazao o arhivima u kojima je nalazio dragoceno blago za svoje knjige, može se odnositi i na muzeje. Arhive – dakle, i muzeje – Andrić sagledava ne kao mrtva mesta u kojima je istorija zakovana u prošlost i zaboravljena, već naprotiv – kao bogata i živa stecišta podataka i ideja. Kada se ti podaci oplemene kreativnim duhom plodnog i dokumentima prilježnog pisca kao što je Andrić, budućim naraštajima prošlost se oživljava kao svestan pojedinačni, grupni ili kolektivni odnos prema istoriji, sadašnjosti i budućnosti.

Andrić je svoj stav o značaju arhivske građe izneo 1960. u kratkom, prigodnom članku pod naslovom „Kad je reč o arhivima”; taj fragment navodi se u vrlo pouzdanoj knjizi Slobodana Glumca *Andrićev azbučnik* (1975:8), a spominje ga i Žaneta Đukić Perišić u obimnoj monografiji *Život i priča*¹ (2012: 398). U trinaestom tomu *Sabranih dela* Ive Andrića koja je 1981. objavila beogradska „Prosveta”, u knjizi pod naslovom *Umetnik i njegovo delo*, naš jedini nobelovac takođe govori o svom

¹ Autor beletrističkog dela slobodan je da u ponekom detalju odstupi od istorijskog izvora, ili da se u prozi sretnu istorijske ličnosti koje nisu živele u istom vremenu. To je uradio, na primer, austrijski pisac Tomas Bernard spojivši u svojoj knjizi *Gete na samrti* (Beograd, 2017) Getea i Vitgenštajna, iako je između smrti poznatog pesnika i rođenja takođe slavnog filozofa bilo prošlo pola stoleća. To je više tema za književnu teoriju, koja dopušta primenu različitih ironijskih alata i tehnika. Nešto o tome pisao je Milivoje Pavlović u knjizi *Pisma s dvostrukim dnom* (2018:15). Sličnu proznu tehniku primenio je i Svetislav Basara u romanu *Kontraendorfin*, koji je 2020. dobio NIN-ovu nagradu. U spomenutoj knjizi Žanete Đukić Perišić, koja spada u najpouzdanije biografije Ive Andrića, piše da umetnost često počinje tamo gde pisac odstupa od izvora, ali ne na banalan, već na kreativan način. Stvaralac svojim imaginativnim kapacitetom prokrvljuje, obogaćuje i menja ono što je istorijski fakat, piše autorka (2012:399). Ona napominje da se autor može delimično ogrešiti o povesna fakta, ali dodaje da sve dok su postupci junaka motivisani i dok im čitalac veruje, sve dok postoji sklad između uzroka i posledice u okviru specifične logike književnog teksta, umetnik ima slobodu i da istoriju delimično prerađuje. Bosanskohercegovački profesor Midhat Šamić objavio je knjigu *Istorijski izvori „Travničke hronike”*, a Viktor Šklovski pisao je o građi i stilu u Tolstojevim romanima. Oko legitimnosti korišćenja i prerade dokumenata u Srbiji je vođena veoma oštra polemika između Danila Kiša i Dragana M. Jeremića, povodom sumnji u originalnosti Kišove knjige *Grobnica za Borisa Davidovića* (1976). Postupak koji je 1976. primenio Kiš, danas se smatra legitimnim.

radu u arhivima, naglašavajući kako ga je manje interesovala oficijelna dokumentarna građa, a više sekundarni, prateći podaci, jer pisac „traži pojedinost, često i beznačajnu sitnicu, koja je slučajno ušla u arhiv uz istorijske događaje” (13:334). Time se objašnjava kako su mrtva slova na staroj hartiji izveštaja Pjera Davila (u *Travničkoj hronici*), ili pojedine depeše i telegrami u raznim u raznim Andrićevim pričama i romanima, iz majstorske radionice našeg nobelovca izlazili u drugom obličju, slikajući duh vremena i atmosferu koja dobija umetničku dimenziju. Ne gubeći svoju istorijsku dokumentarnost, naoko suve i proverene činjenice u mašti talentovanog pisca plode se kreativnim duhom i dobijaju širi, univerzalni smisao.

Ono što je nasleđena prošlost, na više načina se povezuje sa sadašnjošću i budućim vremenima, pa se o njihovom prikupljanju, obradi, čuvanju i istraživanju stvara čitav niz kulturnih i naučnih ustanova. U nekom slučaju takve ustanove nazivaju se arhivima ili muzejima, u drugom zavodima za zaštitu spomenika kulture, u trećem nacionalnim bibliotekama, kinotekama, fonotekama, datotekama, nototekama, itd. Sve te ustanove ostvaruju nezamenljivu društvenu, kulturnu, naučnu, obrazovnu pa i političku ulogu u životu mnogih nacionalnih zajednica i država.

U našoj leksikografiji i istoriografiji govori se najčešće o muzejima i arhivima, ali i o njima ne previše. Na primer, u prilično bogato opremljenoj knjizi *Kulturna riznica Srbije* iz 1996. ne postoji ni površna istorija srpske muzeologije i arhivistike, iako se navode najvažnije ustanove – od Narodnog muzeja u Beogradu, za koji piše da je najstarija i najuglednija muzejska ustanova u Srbiji (osnovana 1844), do Afričkog muzeja, jednog od najmlađih (otvoren 1977), kao zaveštanje Vede i Zdravka Pečara (1996:262). Arhiv Srbije (osnovan 1900) jedva se spominje, kao i Arhiv SANU, i to u okviru priče o Knez-Mihajlovoj ulici i zdanjima u njoj (u toj ulici je smeštena SANU).

Istorija srpske kulture, delo grupe autora koje je imalo više izdanja (prvo 1994), ne sadrži odrednice o Narodnom muzeju, Arhivu Srbije i SANU, iako se mnogi tekstovi (iz književnosti, slikarstva, muzike, filma, radija i televizije, i sl.) snažno oslanjaju na kulturnu baštinu. U veoma instruktivnom *Sociološkom rečniku*, koji je u Beogradu objavljen 2007, nema odrednica o muzejima i arhivima, ali ima *kulture sećanja* (2007:27). U podužoj odrednici detaljno se razrađuje ova nova međugrantska disciplina u užem i širem značenju. Kultura se ovde osvetljava u dvostrukom smislu: kao „skladište i nosilac znanja”, i kao „jezgro moderne istorije” (str. 271). U zaključnom delu autor ove odrednice Todor Kuljić piše kako je krajem HH veka u Istočnoj Evropi „eksplozirala potisnuta prošlost”.

Zanimljivo je da Miško Šuvaković, teoretičar umetnosti, u svom *Pojmovniku moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, koji je objavljen 1999. u suizdavaštvu SANU i novosadskog „Prometeja”, donosi instruktivnu odrednicu

o muzejima (nema ničega o arhivima i kulturnoj baštini, ali ima *arhetipske umetnosti*), Šuvaković određuje muzej kao „državnu ili privatnu instituciju koja sabira, čuva, klasifikuje i izlaže umetnička dela” (2017:199). U zaključku autor napominje kako je institucija muzeja izdržala sve kritičke udare i potvrdila svoju ključnu vrednost i istorijsku funkciju.

Dvotomna *Enciklopedija društvenih nauka*, čiji su autori brojni ugledni naučnici iz celog sveta, okupljeni oko engleskog izdavaštva Routledge (izdavač na srpskom „Službeni glasnik”), takođe ne sadrži odrednice o muzejima, arhivima, kulturnoj baštini i muzeologiji, ali ima, u prvom tomu, koristan članak „Istorija kulture”, čiji je autor Piter Berk sa univerziteta u Kembridžu. Ovaj istraživač govori o proširenom pojmu kulture i novim relacijama između tradicionalne kulture i društva, a spominje i nove fenomene poput susreta i sukoba kultura (2007:541).

2. Kultura sećanja kao nova međugranska disciplina

U knjizi *Kultura*, s podnaslovom „Menadžment, Animacija, Marketing”, koja je imala više izdanja i koristi se i na našem fakultetu, u relativno kratkom poglavlju „Menadžment kulturne baštine” (2017:170) autori Milena Dragičević Šešić i Branimir Stojković pišu o arhivima (definišući ih kao „ustanove u kojima se čuvaju zbirke rukopisa i rektih štampanih dokumenata”), kao i o kulturnom turizmu („putovanje u istoriju”), ali ne i o muzejima.

Znatno detaljnije o arhivima i muzejima piše nemački autor Ralf Šnel u svom *Leksikonu savremene kulture*, objavljenom na srpskom jeziku 2008 (nemačko izdanje pojavilo se 2000. godine). Prema ovom *Leksikonu*, arhivi, muzeji i biblioteke su pojmovno prilično detaljno razdeljeni. Arhivi, stoji u ovoj knjizi, pored važnih administrativnih spisa čuvaju i „sekundarne medije” i dužni su da ih učine dostupnim, a spominje se i obaveza čuvanja i obrade elektronskog oblika tih materijala (konzerviranje, restauriranje i prenošenje s papira na elektronski zapis) (2007:48). Nešto kasnije, na strani 438, ovaj *Leksikon* definiše muzej kao „javno, svima dostupno mesto prezentacije zbirke eksponata”. Ekspoziti su, navodi se dalje, mahom predmeti umetničke vrednosti, ali i objekti od značaja za istoriju, etnologiju, tehniku ili kulturu u najširem smislu te reči. Kao važan zadatak muzeja navodi se ne samo čuvanje i zaštita građe, već i obaveza da se prezentuje široj javnosti u okviru stalnih ili povremenih izložbi.

Ovaj nemački leksikon govori i o novom, modernijem poimanju muzejske prezentacije i recepcije od strane *nove publike*. Svoje ekspozite, stoji u ovoj knjizi, muzeji su dužni da prezentuju u novim, institucionalno određenim kontekstima, nužno ih „muzealizujući”. Ideja muzeja jeste u tome – stoji u *Leksikonu* – da prikazuje originale i autentične predmete koje razdvaja od replika, rekonstrukcija i

faksimila, naglašavajući autentičnost i ojačavajući auru dela koje čuva (2007:439). Na primeru nemačkih muzeja, koji su krajem prošlog veka bili zapali u ozbiljnu krizu, *Leksikon* navodi niz novih, atraktivnih izložbi (npr. berlinska izložba moderne umetnosti) koje su ukazale na skrivene i dotle nedovoljno korišćene mogućnosti privlačenja nove publike. Ova knjiga sadrži i vrlo zanimljivu odrednicu o *imaginarnom muzeju* (Musée imaginaire), pojmu preuzetom iz istoimenog eseja poznatog književnika i kulturnog radnika Adrea Marloa, napisano 1947. godine. Suština Marloove ideje (on je bio i ministar kulture u vreme De Gola) sastoji se u naporu da se umetnost drugih naroda i drugih vremena sabere u jedan idealan prostor i da umetnička dela, i njihov preplet – bez obzira na geografsko, nacionalno i istorijsko poreklo – sabere u jedan idealan prostor i po potrebi, od prilike do prilike, kombinuje, grupiše, upoređuje, proučava i kontekstualizuje.

Neka vrsta malog imaginarnog muzeja, koja dela izvlači iz izvornog prostora i okruženja, delimično oduzima njihovu ukrasnu, magijsku ili religijsku funkciju, i na nov način, pred novom publikom, izlaže u novom ambijentu, posebno građenom i negovanom da bi bio moderna muzejska ustanova – jeste iskustvo Muzeja afričke umetnosti u Beogradu.

3. Afrika sa pet lica, a u Beogradu

„Dan nema lica, nema neba. Sparina. Sve se rasplinjava. Sve. I u meni... Slušam Radio Dakar. Slušam Afriku. Nepoznatu, uzbudljivu tim tajanstvom, preteću. Nikad neću zaboraviti taj mukli, neshvatljivi tam-tam. Pesma, igra, šifrovana poruka, doziv, noćni razgovor crnih ljudi?... Čujem Sezera... A gde je naš Rastko Petrović? Hoću li naći njegovu Afriku?“

Tako počinje dnevnički zapis Dobrice Ćosića sa putovanja po afričkim zemljama, s ondašnjim predsednikom Titom, 1961. godine. Datum u dnevniku: 24. februar 1961. Dnevnik je objavljen u okviru četvorotomne edicije *Lična istorija jednog doba*, prva knjiga. U istom tomu, Ćosić podseća da je pesnik Rastko Petrović prvi srpski pisac koji je putovao Afrikom tridesetih godina prošlog veka (2009:152). Na poslednjim stranicama Petrovićeve knjige *Afrika*, Ćosić je našao i ovaj opis:

„U Afriku me vukla moja čežnja, čežnja celog mog pokolenja, toliko evropskog, da se otkinem od svega onoga što je Evropa“. U nastavku Petrović navodi pet lica Afrike koja je video: „Afrike beskrajne prirodne lepote na Komoi; Afrike čedne i čiste, nage oko Banfora; Afrike divlje i lude oko Mana; Afrike misterija u Kulikoru i Afrike ropstva na Gorsu“.

Naš današnji naraštaj, u Srbiji i regionu, može da vidi sva najvažnija lica, najlepša lica Afrike, ovde u Beogradu, u Muzeju afričke umetnosti.

Muzej afričke umetnosti – zbirka Vede i dr Zdravka Pečara – plod je u nas neo-bičnog spoja ljubavi, misionarske posvećenosti, strpljenja i kompetentnosti bračnog para Pečar, koji je, u klimi koju je stvorila ondašnja jugoslovenska spoljna politika – pre svega politika nesvrstanosti – tokom više od dvadeset godina diplomatske i kulturne aktivnosti otkrio Afriku kao „Terra incognita”, sakupljao dotle mahom nepoznato i neistraženo umetničko blago i odlučio da ga pokloni Beogradu, Srbiji, Jugoslaviji. Naš glavni grad tako ima privilegiju da je domaćin dragocene zbirke od oko dve hiljade predmeta, jedinstvene u ovom delu sveta. Ovom donacijom obogaćena je ne samo kultura naše zemlje već i čovečanstva: mnogi domaći i strani istraživači u prilici su da, izučavajući bogate fondove Muzeja, menjaju brojne okoštale stereotipe iz kulturne istorije sveta, pre svega onaj po kome se povest civilizacije od starog veka na ovamo ispisivala samo na tlu Evrope i izvirala jedino iz helenističke tradicije. Novija istraživanja, pak, pa i ona na koja se naslanjala kolekcionarska, zadužbinarska i naučna delatnost dr Zdravka Pečara i njegove supruge Vede, pokazuju da je i na tlu „crne Afrike”, u slivovima velikih reka Nigera, Senegala, Konga i drugih zemalja, nastala civilizacija koju u našem vremenu objedinjuje sintagma „afrička umetnost”. O prirodi i dometima te civilizacije – koja se oko dve hiljade godina samorodno razvijala bez ikakvih uticaja sa strane – možda najbolje govori činjenica da su Afrikanci gotovo čitav milenijum pre naše ere proizvodili gvožđe, a nešto kasnije ove veštine znatno usavršili izradom predmeta od zlata i bronz.

Opštiji pogled na kulturnu istoriju Afrike i sveta svedoči o naporima da se kulturni identitet afričkih naroda uključi u borbu za nacionalno oslobođenje i ukupni društveni razvitak. Kao što je poznato, kolonijalna dominacija, uz nju ekonomska i politička, prerastala je i u kulturnu hegemoniju, u nastojanje da se zaustavi kulturno-duhovni razvoj afričkih naroda, da se iskoreni kulturna tradicija i uguši svaki oblik autentičnog kulturnog ispoljavanja. Reč je o pokušajima da dođe do vidova kulturnog obezličanja, i do potčinjavanja kroz nametanje afričkim narodima kulture koja nije njihova, već je kultura kolonizatora. O takvoj klimi možda najbolje govore reči Džulijusa Njererea, tanzanijskog predsednika, izgovorene (1962) na zasedanju Nacionalne skupštine Tanzanije:

„Od svih zločina kolonizatora, nijedan nije gori od pokušaja da nas uvere da nemamo sopstvenu kulturu ili, što je još gore, da je to nešto čega bi trebalo da se stidimo”.

Afirmacija kulturnog identiteta afričkih naroda stoga je korišćena ne samo kao simbol afričkog jedinstva, već i kao snažan instrument u borbi protiv rasizma i kolonijalizma, protiv ideoloških i drugih podela koje nisu utemeljene na naučnim i umetničkim osnovama, protiv stereotipa u gledanju na kulturu drugih, udaljenih, „divljih” i ekonomski manje razvijenih naroda i država (kao što znamo iz domaćeg, srpskog iskustva, predrasude i stereotipi nisu usmereni samo ka narodima drukčije boje kože).

Uvereni da kolonijalna dominacija na kulturnom planu dovodi do depersonalizacije većeg dela afričkih naroda, do potcenjivanja i potiranja afričkih vrednosti, bračni par Pečar video je snažnu pokretačku snagu u afričkoj umetnosti, koja je po svojoj suštini narodna i demokratska. Putujući po Africi, gde su na odgovornim diplomatskim dužnostima proveli veliki deo života, i razgovarajući sa državicima i kulturnim radnicima zemalja zapadne Afrike, Veda i Zdravko Pečar utirali su put kulturnoj politici koja je različita od dominantnog modela kolonijalne kulturne politike. U središtu te nove kulturne politike bila je namera da se objedini, istraži i revitalizuje kulturno nasleđe zemalja koje su bile pod dominacijom kolonizatora, kao i da se uobliče načela kulturne politike koja bi bila usaglašena s potrebom bržeg ukupnog ekonomskog, društvenog i obrazovnog razvoja.

Bogato kulturno nasleđe i stremljenja u društvenom razvoju morali su uputiti zemlje afričkog kontinenta da ne kopiraju druge, pre svega vrednosti koje dolaze iz imperijalne metropole, već da trasiraju sopstvene puteve autentičnog kulturnog razvoja, naslanjajući se na ogromne vlastite kreativne i pokretačke potencijale.

Na talasu takvog opredeljenja, kod Vede i Zdravka Pečara rodila se ideja da se u Beogradu stvori ustanova koja bi ne samo čuvala i proučavala artefakte koje su oni doneli iz Afrike, već bila i istraživački centar koji će analizirati tokove društvenog razvoja u izmenjenim okolnostima (pre svega u uslovima da su na put kulture stupili narodi koji su iz nje ranije bili isključeni) i emitovati ideje i projekte koji će, vremenom, dovesti do preraspodele kulturno-duhovne moći na planeti.

Sasvim u skladu s nekadašnjom vizijom bračnog para Pečar – ekspanzija duhovne energije sa područja koja su nekada, u vreme dominacije evropocentrične koncepcije sveta, smatrana nekulturnim i besplodnim, i narastanje demokratske kulturne svesti u zemljama u razvoju (među koje spada i Srbija), postale su danas činjenice od prvorazrednog značaja. Savremeno društvo imaće još veću potrebu za uključenjem kreativne energije koja dolazi iz tih zemalja, pa i zemalja Afrike, pošto se pokazalo da su stari modeli nedostatni u pokušajima da se razreše nagomilane ekonomske, društvene i druge protivurečnosti.

Privilegija je Srbije i Beograda da imaju jednu ovakvu riznicu afričkih vrednosti (koje nisu samo estetske, već i filozofske, humane i šire društvene).

Prvi eksponat s kojim se sreće namernik kad kroči u Muzej afričke umetnosti u Beogradu je ribarski čamac poklonjen ambasadoru Zdravku Pečaru od jednog seoskog starešine u Gani. Pošto nije bio salonski diplomata kakve svet viđa u filmovima, već je stalno obilazio predele zemalja u kojima je bio akreditovan, ambasador Pečar bio je posebno uvažavan od tzv. običnog sveta „Crnog kontinenta”. Na tom skromnom plovilu stoji natpis indikativne sadržine:

„Nijedan čovek ne može opstati sam”.

To je, kako je zabeležio ambasador i istraživač Pečar, bila popularna lokalna ribarska izreka. Izložena u našem muzeju, ta mudra narodna misao (koja korespondira s poznatim stihom engleskog pesnika Džona Dona po kome „nijedan čovek nije ostrvo”) dobija znatno šire, gotovo univerzalno značenje.

Taj čamac, zajedno s hiljadama drugih eksponata u MAU, legitimise našu zemlju i naše ljude u veoma dobrom svetlu. Pogotovu ako se imaju na umu posledice orkestriranih medijskih kampanja u svetu tokom poslednjih decenija. Ta poruka našla je prirodno ležište u svesti srpskog naroda i svih naših građana, koje su medijski konzumenti u spomenutom periodu videli prvenstveno kao agresore, a ne kao žrtve – još manje kao sredinu koja će se solidarisati s onima koji su u još većoj nevolji.

I sam bogat izbegličkim iskustvom, i iskustvom tranzicionog gubitništva u vreme sudara i ukrštanja različitih geopolitičkih strategija na koje ne može bitno da utiče, naš narod pokazao je visok stepen empatije za položaj ljudi koje su još veće teškoće dovele na ovo balkansko parče Evrope.

Ali, pre tih ljudi, ovde su stigli artefakti koji svedoče o njihovoj velikoj kreativnoj nosivosti, o stvaralačkoj energiji koja je, razlivajući se meridijanima, dovela u pitanje mnoge površne evropocentrične ideje o izvoristima civilizacija i njihovim dometima.

Muzej afričke umetnosti u Beogradu metodološki uverljivo pokazuje da Srbija oduvek, i znatno pre nego je dospela u epicentar migrantske krize, mešanje naroda tretira kao akt kulture, ali i čin ljudskosti (to se nedavno dobro videlo tokom izložbe „Granica je zatvorena”). Delatnost ove ustanove stoga, osim uže muzeoloških, ima i naglašenu antropološku, sociokulturnu, etičku, psihološku pa i geopolitičku dimenziju.

Literatura

- [1] Glumac, Slobodan (1975): *Andrićev azbučnik*; Novi Sad: Matica srpska
- [2] Dragičević Šešić, Milena – Stojković Branimir (2007): *Kultura*; Beograd: Klio
- [3] Đukić Perišić, Žaneta (2012): *Pisac i priča*; Novi Sad: Akademska knjiga
- [4] *Enciklopedija društvenih nauka*, I-II; Beograd: Službeni glasnik (2009)
- [5] *Istorija srpske kulture*; Gornji Milanovac: Dečje novine, (1994)
- [6] *Kulturna riznica Srbije*, uredio Jovan Janićijević (1996); Beograd: Ideja
- [7] Prnjat, Branko, (2009): *Uvod u kulturnu politiku*; Novi Sad
- [8] *Sociološki rečnik*; Beograd: Zavod za udžbenike (2007)
- [9] Šnel, Ralf (2008): *Leksikon savremene kulture*; Beograd: Plato
- [10] Šuvaković, Miško (1999): *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*; Beograd i Novi Sad: SANU i „Prometej”
- [11] Ćosić, Dobrica (2009): *Lična istorija jednog doba*; Beograd: Službeni glasnik
- [12] Marstin, Dženet (2008): *Nova muzejska teorija i praksa*; Beograd: Klio
- [13] Makdonald, Šeron (2009): *Vodič kroz muzejske studije*; Beograd: Klio

NEW MUSEOLOGICAL PRINCIPLES AND ACTIVITIES OF THE MUSEUM OF AFRICAN ARTS IN BELGRADE

Abstract: *The inherited past, and its connection with the present and future time, are the subject of concern of museology as an auxiliary historical science. In some cases, institutions in charge of preserving, processing, researching and presenting the past are called archives or museums, in other cases, institutes for the protection of cultural monuments, in others - national libraries, cinematographs, files, nototheques and the like. All these institutions fulfill an irreplaceable social, cultural, scientific, educational and even political role in the life of many national communities and states. This work deals with cultural and historical and lexicographic definitions of museums and archives, with a special focus on the position and program conception of the Museum of African Art in Belgrade - a unique museum institution not only in Serbia but also in the region. Its role is not only to affirm the values and cultural identity of African peoples, but also to explore the intertwining of the cultural achievements of the African continent with Serbian and European ones.*

Keywords: *museums, African art*

DIGITALNA PISMENOST KAO NOVI SOCIOKULTURNI IZAZOV

Apstrakt: *Sintagma digitalne pismenosti je jedna od najfrekventnijih u našem vremenu, posebno u informatičkom društvu: indikativno je da naš Sociološki rečnik (2007), prilično pouzdan u mnogim stvarima, ne beleži niti određuje nijedan od ovih pojmova. Ali, većina drugih izvora, posebno Enciklopedija društvenih nauka (englesko izdanje iz 2004, srpski prevod iz 2009), saglasni su u oceni da se ovi – kako navode – „širokoobuhvatni pojmovi”, koriste od sedamdesetih godina XX veka, a odnose se sve više na centralno mesto opreme, tehnike i praktičnog znanja (know-how) u društvenom i ekonomskom razvoju. Od devedesetih godina prošlog veka istraživači u oblasti informatičkog društva ovim pojmovima dodaju i pojam komunikacija. Razvoj i proširenje interneta dali su dodatni podstrek ovakvom poimanju stvari. Autori priloga u društvenim naukama sve češće koriste ove pojmove kada misle na umreženo društvo (ni ove odrednice nema u Sociološkom rečniku, kao ni u korisnoj knjizi Bukvar medijske pismenosti S. Reljića (2018)... U ovom radu, koji je deo veće celine, pokušavamo da osvetlimo neke dimenzije digitalne pismenosti i procvata informatičkog društva, da iznesemo svoje viđenje koncepta digitalne pismenosti i pokušamo da bar naznačimo posledice razvoja digitalne tehnike na društveni razvoj, posebno na promene u odnosima moći.*

Ključne reči: *kultura, mediji, odnosi s javnošću, digitalizacija, pismenost, marketing.*

* Fakultet za kulturu i medije, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: mvlajkovic@megatrend.edu.rs

1. Uvod

Problematika *digitalne pismenosti*, mada prisutna u mnogim teorijskim radovima i praktičnim pristupima na primeni interaktivnih alata i postupaka zasnovanih na mreži i korišćenju tehnologija kao što su e-pošta, veb pregledači i baze podataka za „rešavanje zadataka vezanih za informacije”, ipak se odlikuje maglovitim definicijama i ograničenim istraživačkim studijama, koje su često usredsređene na pojedine segmente u ovoj oblasti. Naime, krajem dvadestog veka, nametnula se potreba, da se u novoj epohi digitalnog okruženja od svakog čoveka zahteva da koristi sve više različitih tehničkih, kognitivnih i socijalnih veštine za izvršavanje zadataka i rešavanje problema u digitalnom svetu, a što je definisano kao „digitalna pismenost” (Gilster, 1997). Ali kao i svaki novi izraz, i „digitalna pismenost” uživa široko rasprostranjen opseg upotrebe u literaturi, od pojmovno teorijskog objašnjenja, do tehničkih aspekata, a zatim do kognitivnih, psiholoških, ili socioloških značenja (Gilster, 1997; Tapscott, 1998).

Opšti stav istraživača je, da se samo kontinuiranim istraživanjem može doći do konsenzusa o tome koji su to zahtevi i veštine, kao i koje su metode procene veština digitalne pismenosti koje su pouzdane, validne i lako dostupne. Zatim istraživači moraju razmotriti kako bi razumevanje niza veština koje obuhvataju digitalnu pismenost moglo biti korisno za učenje pismenosti u obrazovnim okruženjima. Prosvetni radnici, pisci kurikuluma i kreatori politike mogu tada započeti sa potrebnim prilagođavanjem kurikuluma pismenosti koji se predaju u školama¹.

Diskurs savremenog digitalnog doba neizostavno sadrži pojam globalnog građanstva, koji dobija novo značenje u obrazovnim kontekstima kao pogled na svet ili skup vrednosti koji priprema mlade za globalno ili svetsko društvo, i pri tome se zasniva na visokim digitalnim kompetencijama, i pretpostavkama o vrednovanju višestrukosti u promovisanju nastave pismenosti zasnovane na korišćenju savremenih tehnologija učenja. Takođe se tvrdi da dostupnost novih tehnologija zamagluje razlike po socijalnom statusu, poreklu, u kući, školi, zajednici, na mreži i van nje, što zahteva ponovnu procenu odnosa između svih koncepata².

¹ „Sve to čini tvoju priču. Jednu od mnogih tvojih priča. Jednu od mnogih omama koje kruže tvojim mozgom, poput čoveka koji se našao u ogromnom napuštenom gradu. I nemoj da lupaš glavu oko toga da li je ona istinita ili nije. Priče se ne razlikuju, jedna od druge, po tome koliko istine ima u njima, već kolika je hrabrost potrebna da bi se saslušale do kraja, ili ispričale od početka.” Vladašić, Slobodan (2021), *Omama*, Laguna, Beograd.

² J.M. Carroll (1990) opisuje primer istraživačkog pristupa učenju, kako koristiti program za obradu teksta. Materijali za obuku uključivali su set od 25 kartica koje su zamenile 94 stranice uputstva. Svaka kartica je odgovarala značajnom zadatku, bila je samostalna i uključivala je grešku. Informacije date na kartici nisu bile potpune specifikacije korak po korak, već samo ključne ideje ili nagoveštaji o tome šta treba uraditi. U eksperimentu koji je uporedio upotrebu kartica sa priručnikom, korisnici su naučili zadatak za otprilike polovinu vremena sa karticama, podržavajući efektivnost minimalističkog dizajna (Carroll, 1990).

Međutim, još 70-ih godina prošlog veka, uočen je sve veći jaz između više i niže obrazovanih ljudi, a teoriju *jaza* u znanju prvi su predložili (Tichenor et al, 1970) sa Univerziteta Minesota. Oni smatraju da povećanje informisanosti u društvu nije ravnomerno, jer ljudi sa višim socio-ekonomskim statusom imaju tendenciju da imaju bolju sposobnost sticanja informacija. Ovo dovodi do podele na dve grupe: grupa bolje obrazovanih ljudi koji znaju više o većini stvari i onih sa niskim obrazovanjem koji manje znaju. Ljudi sa nižim socio-ekonomskim statusom, imaju malo ili nimalo znanja o pitanjima javnih poslova, isključeni su iz vesti i važnih novih otkrića, i obično nisu zabrinuti zbog nedostatka znanja. Pokušaj da se poboljša život ljudi informacijama putem masovnih medija možda neće uvek imati dobre efekte, tako da bi masovni mediji mogli imati efekat povećanja razlika između pripadnika društvenih klasa.

Ovi autori predstavljaju pet razloga za povećanje *jaza* u znanju: ljudi višeg socioekonomskog statusa imaju bolje komunikacijske veštine, obrazovanje, čitanje, shvatanje i pamćenje informacija; ljudi ovog statusa mogu lakše uskladištiti informacije ili zapamtiti temu iz osnovnog znanja; zatim imaju relevantniji društveni kontekst; bolji su u selektivnom izlaganju, prihvatanju i zadržavanju; čak je i priroda samih masovnih medija takva, da su usmereni ka osobama višeg socioekonomskog statusa. Mediji koji prezentuju informacije treba da shvate da ljudi višeg socioekonomskog statusa dobijaju njihove informacije na drugačiji način od niže obrazovanih ljudi. Čak i u situacijama masovne medijske kampanje, ljudi sa višim nivoima obrazovanja verovatno će naučiti više od onih sa niskim nivoom obrazovanja, a informacioni jaz između dve grupe će se proširiti.

Što se tiče akademskog znanja, smatra se da je pre digitalne ere, naučno znanje tradicionalno bilo organizovano oko premise da je znanje iscrpljivo, a njegovi artefakti materijalno ograničeni. Rukopisi i knjige kao artefakti znanja su iscrpni i skupi za proizvodnju i distribuciju. Digitalni sadržaj je, međutim, postojan, repliciran i pretraživ, artefakti digitalnog znanja mogu se distribuirati sa zanemarljivim troškovima izvorniku ili korisniku, a da se pritom ne konzumira ili smanjuje. Tako široko rasprostranjen i sve mobilniji pristup artefaktima digitalnog znanja u „svetu informacija u izobilju neprestano se menja” (Jenkins, 2006); označava prelazak iz ere oskudice znanja u eru izobilja znanja, čak i iako pristup ostaje nejednako raspoređen.

Artefakti digitalnog znanja koji kruže mrežama imaju tendenciju da budu raznovrsniji i često iterativniji od onih koji su prošli kroz konvencionalni proces čuvanja kapije, ne samo zato što je čuvanje kapije zaobiđeno, već i zato što digitalni artefakti ne moraju biti finalizovani kao što moraju biti štampani artefakti, mogu se stalno ažurirati kako se ideje pojavljuju. Tako se, uz tradicionalne markere naučnog kvaliteta, kao što su visoko rangirani časopisi ili elitne brend institucije,

posebno vrednuje i nagrađuje istraživački rad i sposobnost da se proceni vrednost usred obilja znanja. Neguje se tehno-kulturni naučni sistem strukturiran prvenstveno oko individualnih veza, a ne institucija, navodi B.E. Stewart (2015).

Epoha, u kojoj *zvon* primarnog, od početne do krajnje pismenosti, mora odzvanjati kao jedan, celovit i jedinstven. [„Što god ljudi na ovome svijetu izmislili, ništa se ne može isporučiti s pismom. Prijatelju ili znancu svome, koji je nadaleko preko bijelog svijeta, poslati misli svoje na komadu artije; čitati što su drugi pisali prije dvije iljade godina, i napisati, da mogu drugi poslije nekoliko iljada godina čitati; to je nauka koja um ljudski gotovo prevazilazi, i moglo bi se reći, da je onaj, koji je prvi nju izmislio, bio više Bog, nego čovek. Pismo je otvorilo put umu ljudskome, da se približi k Bogu po mogućstvu svome” – Vuk Karadžić u predgovoru „Prvom srpskom Bukvaru”, 1827.]

2. Od klasične ka digitalnoj pismenosti

Šta je digitalna pismenost, kavi pogledi postoje u oblasti digitalnih pismenosti, koje su nove nade i da li postoje strahovi i nedoumice u ovoj oblasti? Kako je došlo do ideje o «digitalnoj pismenosti», i u kakvom je ona odnosu prema raznim drugim «informatičkim pismenostima»? To su pitanja koja u aktuelnom trenutku savremenog čoveka zaokupljaju misao potencijalnih istraživača iz različitih naučnih disciplina. Tim pre što je *digitalna tehnologija* nekako «preko noći» postala uobičajenija, pristupačnija i prenosivija. Nezavisno od naučno-istraživačke zainteresovanosti, sve više i «običnih» ljudi, iz svih delova društva, počinje da povećava svoje onlajn i digitalno učešće. Razumevanje novih prilika, pravila i potencijalnih zamki digitalnog sveta, znači da u ovom globalno povezanom svetu nije dovoljno samo koristiti tehnologiju, već je neophodno doprineti digitalnim praksama u svom ličnom životu, poslu i učenju.

Posebno pitanje je, kakav je put od tradicionalne, ka digitalnoj pismenosti. Ako se vratimo vekovima unazad, pismenost je oduvek bila u fokusu, bilo kao jedan od faktora prosvetiteljstva i modernosti ili kao ključni momenat u konstrukcijama za upravljanje i vladanje ljudima. Pismenost kao da ima dvostruko značenje, s jedne strane, na to se gledalo kao na glavno sredstvo u rukama vladara i crkve, a s druge strane, ipak je to jedan od temelja individualnih i socijalnih emancipacija. U mnogim sredinama, i danas se smatra, da je pismen onaj, ko može da potpiše svoje ime i prezime. Ako se razmišlja o tome šta se podrazumeva pod «pisanjem», sa šireg stanovišta pismenost se može posmatrati kao praksa poučavanja i učenje uz korišćenje istorijski poznatih alata.³

³ «Običavajte, dakle, mlada srca da čuvstvuju, u najmanjem listku, travici i cvetku tvorca svoga da poznaju, u življenju i dviženju mravka i mušice opštega životodavca boga da upažaju. Učite

Rečnici opisuju pismenost kao sposobnost čitanja i pisanja.⁴ U okviru obrazovanja, pismenost se shvata kao sposobnost čitanja, pisanja i korišćenja aritmetike; naglasak je na znanju jezika i računanju. Pojam *pismenost* uvek je imao određeni status. Na globalnom nivou, zemlje se često rangiraju po stepenu pismenosti, u poređenju sa procentom odrasle populacije. Međutim, složeniji su termini pismeni ili nepismeni i mnogo toga zavisi od konteksta⁵. Noviji pristupi pismenosti, na pismenost gledaju kao na situiranu praksu. Ipak uvek ostaje veza između pismenosti i reči. To se može pripisati činjenici da se pojam tradicionalno povezuje sa jezikom odnosno azbučnom i/ili abecednom pismenošću. U popularnoj upotrebi reč pismenost sve više postaje sinonim za veštinu, kompetentnost i stručnost. Bez obzira na određenje reči pismenost, ono što je manje upitno jeste odnos između pismenosti i tehnologije. Do nedavno, pismenost je, uglavnom, bila povezana sa tehnologijom štampe. Sve značajnija uloga koju je digitalna tehnologija postepeno zauzimala u oblikovanju našeg sveta, dovela je do još jednog presudnog trenutka u evoluciji pismenosti, do «trenutka» digitalizacije.

Shodno tome, čitanje i pisanje jesu ne samo individualne veštine, već je pismenost pre svega aktivan odnos i način orijentacije ka društvenom i kulturnom svetu. Naravno, tokom vremena koncept je evoluirao, od toga da se odnosi na funkcionalne kompetencije čitanja i pisanja, da bi se danas pismenost naročito odnosila na sposobnost korišćenja različitih savremenih tehnologija i metoda. Trenutno pismenost uključuje sposobnost korišćenja različitih tehnologija iako u tom smislu nedostaju precizne definicije.⁶

Svaki oblik ljudske komunikacije mora započeti na ovaj način, tako što se koriste određene konstrukcije koje mi sami već koristimo, a koje smo uglavnom nasledili od naših roditelja, a oni od svojih predaka. Međutim, postoji potreba svake nove generacije za stvaranjem i dogovaranjem o novim načinima razumevanja sveta. Gotovo svako živo biće, bilo životinja ili čovek, pronašlo je način komuniciranja u realnom vremenu, upravo putem *svog* razumevanja sveta. Najpre je to bilo (u davnoj prošlosti) putem zvukova ili gestova. Međutim, da bi se informacije i

i[h] najpre ovima malima stvarma, dok s vremenom kadra budu k suncu i k zvezdama um svoj vozvisiti» (Dositej Obradović u: *Život i priključenija*).

⁴ Oksfordski rečnik engleskog jezika definiše izraz «pismen» na sledeći način: «onaj ko može čitati i pisati», uz dodatak: «i liberalno obrazovana ili učena osoba».

⁵ Kada je Nušić zbog stihova osuđen za uvredu Njegovog veličanstva kralja Milana Obrenovića i odveden u Požarevački kazneni zavod na izdržavanje kazne od dve godine, upravnik zatvora ga je posavetovao: „Bolje je za tebe, mladiću, da ne pišeš. Pisanje te je i dovelo u apsu. Da si bio nepismen ti bi danas bio valjan i čestit čovek i ugledan građanin, može biti, a ovako se kao kockar vučeš po apsanama.” (Nušić u *pričama*).

⁶ «Sve ljudske aktivnosti podležu habitu... ..alizaciji. Svaka radnja koja se ponovi često postaje odlivena u obrazac, koji se zatim može reprodukovati pomoću napora i koju izvođač, ipso facto, shvata kao takav šablon.» (Berger i Lukman, 2002, str. 42) (Berger & Luckmann, 2002, p. 42).

značenje svega poimanog širilo, čak i tada kada onaj koji informacije i znanja daje, nije prisutan, bilo je potrebno smisliti (pronaći) drugačije, nove pristupe. Tako se došlo i do toga da je jezik morao biti kodiran, a neposredna komunikacija postala je – komunikacija posredovana simbolima.

Simboli su se razvili iz slikovitih i «likovitih» pećinskih slika koje simbolizuju predmete ili jednostavne ideje rečenicama koje prenose značenje, što je omogućilo ljudima da prenesu apstraktne koncepte kroz društveno dogovoreni pisani jezik. Osoba koja želi da razume informacije i širenje značenja mora biti u stanju da dekodira korišćene simbole; mora imati tačan ključ da bi se otključalo nešto što je zaključano. U tom smislu pismenost počinje da uključuje i sposobnost dekodiranja simbola koji se koriste u svrhu širenja informacija i značenja, kao i obrnuto, pojedinac mora imati sredstva ne samo za dekodiranje već i za kodiranje simbola u svrhu daljeg širenja informacija i značenja.

U «fizičkoj» sferi štampanih i/ili pisanih dokumenata bilo je jednostavno razlučiti ko je «pismen» a ko «nepismen». Pripadnici svake kulture i društva imali su svoj svet svakodnevnog iskustva, posredovanog tehnologijama, tradicijom i kulturnim normama ili očekivanjima, što je određivalo šta se u tom društvu računa kao «pismeno». Definisanje pismenosti u odnosu na alate koji se koriste za kodiranje i dekodiranje simbola pokazalo se daleko težim. «Teoretičari moraju osigurati da se pismenost ne definiše preširoko, tako da uključuje skoro svaku aktivnost, ali ni previše usko, kada se gubi smislenost (u društvu potrebnog) propisivanja odgovarajućih normi» (Belshaw, 2011).

«Pismenost» se mora podjednako odnositi i na trenutne, neformalne elektronske komunikacije, kao i na stvaranje formalnih, pisanih, mukotrpno kreiranih dokumenata koji se prenose kroz generacije. To će reći da se mora naći ravnoteža između tehnologija korišćenih u prošlosti kao i onih koje će se koristiti u budućnosti (tehnologije za čitanje i pisanje) u postupku definisanja pojma pismenosti. A, «ako ovo ne može biti, onda je možda najbolje koristiti drugi termin ili način uokvirivanja koncepta», smatra D. Belšo (Belshaw, 2011). U tom smislu, proširuje se i definicija teksta, gde se uključuju slike i filmovi. Ali ima i drugačijih stavova, prema kojima «tekst» u «pismenosti» ima samo metaforički aspekt. [Smatra se da je pismenost stepenovana, slična stepeništu na koje su se popeli pojedinci.]

Zbog toga, pojednostavljeno shvatanje pismenosti kao «sposobnosti čitanja i pisanja» ne samo da stvara podvojenost između onih koji «mogu» i onih koji «ne mogu», već ne uzima u obzir ni čitanje i pisanje pomoću različitih alata i za različite svrhe.

Pismenost je pojam koji se, kako smo već rekli, različito određuje, ali se sve te definicije mogu svesti na jednu «spektralnu duž», kako bi se pokazalo, da kod različitih vrsta pismenosti postoji kontinuum. Jedan kraj spektra su funkcionalne

definicije pismenosti koje se fokusiraju na čitanje i pisanje. Gurak ove popularne definicije označava kao «performativne» pismenosti: bitna je sposobnost da se nešto učini (Gurak, 2001, str. 13). Na drugom kraju spektra su definicije sa stavovima da «pismenost jeste termin (pojam) koji koristimo kada pravimo poruke koje koriste slova kao sredstvo za snimanje te poruke» (Kress, 2003, str. 23). U jednoj od nijansi spektra pismenost se posmatra «kao kompetencija za razliku od učinka, odnosno kao kognitivna kapacitetna sposobnost da generiše brojne specifične oblike» (Rodriguez Illera, 2004, str. 49-50).

Ipak, pismenost je gotovo uvek bila bitno pitanje države i vladajućih struktura i može se reći da je to pitanje uvek bilo vezano za sam koncept socijalno-ekonomske, kao i kulturne i tehnološke osnove društva. Promene u konceptu pismenosti takođe su bile u korelaciji sa talasima socio-ekonomskih i tehnoloških promena.

Ideal pismenosti kao glavnog pokretača razvoja i zapošljavanja, kao i socijalne kohezije, rođen je posle Drugog svetskog rata. Unesko je imao centralnu ulogu u promociji pismenosti kao i merenju nepismenosti i njihovom međusobnom odnosu. Koncept funkcionalne pismenosti, pojavio se prvo u Uneskovim radovima pedesetih godina prošlog veka i odnosio se na osnovne veštine pisanja za sve, kako bi funkcionisali lakše u društvu, kao i između sebe. Od 1960-ih, u međuvremenu, značenje „funkcionalno” se promenilo, postajući sve više vezano za kriterijum ekonomskog učinka, a aktivnost kao pismenost viđena je kao sredstvo za pripremu ljudi, što nije vezano samo za individualni status, već i za produkte rada i konzumerizam.

Paralelno sa razvojem digitalnih tehnologija i novih medija mnogi su osporavali ove funkcionalne ili mehaničke poglede na pismenost na osnovama tradicije i dotadašnje konceptualizacija, a akcenat je stavljan na ideološko-sociokulturni pogled na pismenost i njeno značenje (Scribner and Cole, 1981, 2004).

Iza ovih promena stajao je takozvani „društveni zaokret” prema čoveku i napredak društvenih nauka početkom 1970-ih. Interesovanje za istraživanje je raslo, kako od pojedinaca i njihovih umnih sposobnosti ka interakciji među ljudima i njihove društvene prakse, a na kraju i između ljudi i informacija i ukupne komunikacione tehnologije. Čak se javljaju pojmovi dva različita modela pismenosti, kao „autonomni” i „ideološki”.

Autonomni model tumači pismenost kao postojeći, nezavisno od specifičnog konteksta socijalne prakse, na bazi autonomije od materijalnih akata jezika u takvoj praksi i stvaranje efekata nezavisno od kontekstualnih socijalnih faktora. Prema tome, pismenost se smatra nezavisnom i nepristrasnom prema trendovima i borbama u svakodnevnom životu, kao „neutralna” promenljiva (Lankshear, 1999).

S druge strane, ideološki model „odbacuje pojam suštinske pismenosti koja stoji izvan stvarnih društvenih praksi i uključuje tekstove i oblike koji su u

određenim kontekstima ljudske prakse” (Lankshear, 1999), što znači da je pismenost neraskidivo i kontekstualno povezana sa kulturnim, političkim i hegemonijskim strukturama moći.

U razumevanju pismenosti kao društvenog procesa, polazi se od toga, da pismenost treba shvatiti ne kao «stanje» do kojeg je pojedinac uspeo da dođe, već kao proces, sa višestrukim karakterom, pri čemu je bitna njegova socijalna dimenzija. Dalje sledi, da pismenost nije jednostavno znati kako čitati i pisati dati tekst, već je to pre primena ovog znanja za određene svrhe u određenim kontekstima, kao razumevanje stvari, pojava i procesa. „Pismenost je društvena tehnologija. Pismene zajednice razvijaju različite socijalne, jezičke i kognitivne prakse sa tekstovima. Oni zahtevaju razvoj i upotrebu oruđa, od pera i hemijskih olovaka do tastatura. Predmeti i proizvodi takvih praksi i alata su tekstovi raspoređeni na tablete, sveske ili druge vizuelne prikaze” (Tuman, 1992)

Tekst je konstruisan, donekle implicitno u zajednici, on je „napisan” koristeći jednu od brojnih tehnologija, a zatim se prikazuje. Međutim, socijalni aspekt pismenosti pokreće nekoliko pitanja i problema, kao što je etnocentrični problem, jer biti „pismen” u skladu sa normama i praksom jedne zajednice, ali ne i prema onima u drugoj zajednici, gde se govori isti ili drugi jezik, ograničava ovaj pojam. Sledeći problem je, kako identifikovati pismenost koja je zavisna isključivo od pismenosti u zajednici, jer da li je reč isključivo o pojedincima koji su „pismeni”, ili se pismenost nalazi u određenim strukturama na nivou zajednice⁷.

Takođe, ako je pismenost „kulturni izraz”, onda bi značilo, da je moguće biti pismen u jednom trenutku u kulturi, ali ne i kada se kultura razvija i menja. Naravno, pismenost se menja istom brzinom kao i kultura, što znači da pojedinci i zajednica međusobno ne zaostaju. Ovde se javlja i problem „drugih umova” - da li druga osoba misli isto što i tvorac teksta, kada ga pročitaju? Ono što se uglavnom prihvata je to, da pismenost nije samo sposobnost čitanja i pisanja, već predstavlja „aktivnost uma” koja se odvija kroz specifične tehnologije. Ova interakcija, i sposobnost da se to učini, jeste ono što čini da je pojedinac 'pismen', smatra Daglas Belšo (Douglas A.J. Belshaw, 2011). On objašnjava da se ova definicija zasniva na tehnologiji, bez obzira, da li je to olovka i papir ili digitalne tehnologije poput e-pošte. Međutim, dostupne tehnologije povezuju pismene prakse. Kretanje tekstova na velike udaljenosti brzo i lako rezultirali su kvalitativnim pomakom u komunikaciji. Ovaj autor, u daljem razmatranju, kaže, da u takvom okruženju medij postaje deo poruke, što je zapravo izjava u prilog teoriji Makluana (Makluan,

⁷ ‘Dogodilo se da smo bili potpuno sami na šetalištu, uveče, kada se kroz oblake na površinu jezera probio snop čiste, plave svetlosti. Nikad ranije nisam video, a ni slutio, da takve pojave postoje na ovom svetu...Posle nekog vremena, ta plava svetlost je, razume se iščezla...Uzalud sam pokušao da je opišem, iste večeri u svojim dnevničkim beleškama. Ali ja nisam Crnjanski.” S. Vladušić.

1971). Ako pismenost podrazumeva ne samo stvaranje tekstova, već i njihovu komunikaciju, onda za svaki način komunikacije moglo bi se reći da uključuje zasebnu pismenost. Drugi tvrde da bi pismenost poput „digitalne” pismenosti, koja bi pokrivala elemente koji su slični u prenošenju tekstova putem mobilnih telefona i računara, mogla da bude ”krovna” odrednica. D. Belšou smatra, da je grupisanje „sličnih” tehnologija i metoda komunikacije, donekle proizvoljno, te predlaže zasnivanje matrice bitnih elemenata digitalne pismenosti, o čemu će biti više reči u šestom. poglavlju.

Tokom istorije ljudskog društva, pojam pismenosti se široko koristi, kako u raznim javnim arenama i naučnim tekstovima u rasponu od politike i filozofije do religije, medicine i pedagogije, a vladajuće strukture, osim upravljanja državom, takođe ovaj pojam vide kao značajan i u problemima društvene samokontrole, vođenja porodice i dece, pa i upravljanje domaćinstvom, širim zajednicama, pa i usmeravanje duše, od „vladanje sopstva” u „upravljanje drugima” (Lemke, 2000, str. 2–3). Vlada je u tom smislu, posebno danas, skup različitih kombinacija sofisticiranih tehnologija moći koju izvršavaju države sa državnim nivoom vlasti, spajanjem koncepta oblika znanja, strategija moći i tehnologija, navodi isti autor, što objašnjava lakši prikaz trenutnih političkih i društvenih transformacija, u čijoj dubini su dah procesa dominacije i eksploatacije.

Međutim, posebno danas, digitalna pismenost ima privlačnu sliku u javnoj sferi, smatraju mnogi istraživači. U političkoj sferi, ali i sve više, u akademskim diskursima, digitalizacija se predstavlja kao najnovije dostignuće u istoriji ljudskog napretka i razvoja, poput najvećeg vrhunca u dugoj revoluciji ljudskog osnaživanja i borbi protiv sila „prirode.” Gotovo kao da digitalizacija ne samo da obećava spas od ropstva i osiromašnja, već takođe donosi rešenje za probleme inovacija i kreativnosti u globalnoj konkurenciji između nacionalnih država, i između zapada i ostalih, smatraju Lena Rantala i Juha Suoranta (Leena Rantala and Juha Suoranta, 2008).

Pored toga, opšte je mišljenje, da je digitalna pismenost vitalni sastojak kompetentnosti pojedinaca i da povećava ”prodajnu moć nacionalnog obrazovnog tržišta”, čime se ističe, da je pismenost važnija veština nego ikad, u današnjim društvima zasnovanim na znanju. Posebna prednost digitalne pismenosti jeste i individualni aspekt, jer ova pismenost daje osnovu za razvoj veština i celoživotno učenje i može pomoći svim građanima da učestvuju u nacionalnom ekonomskom prosperitetu, kao i poboljšanju njihovog kvaliteta života. Ovi pristupi su uglavnom zasnovanim na premisama teorija ljudskog kapitala, čiji je cilj da pokažu, da treba da se ulaže u pismenost i obrazovanje i da je to važnije za ekonomski rast na duži rok nego ulaganje u fizički kapital. Tako blagostanje svakog čoveka, ulazi u jednačinu opšteg boljitka. Međutim, pitanja koja se tiču digitalne pismenosti, čak i da nemaju gotovo nikakve veze sa informacionim i komunikacionim tehnologijama,

sa tim elektronskim i nevidljivim binarnim nizovima jedinica i nula, i gotovo nikakve veze sa gore pomenutim obećanjima, ali sigurno moraju imati odnos sa tehnokratskim aparatom upravljanja ljudima u globalnom svetu, ekonomskim takmičenjem i podučavanjem individualnih kompetencija „umrežavanja”, navode Lena Rantala i Juha Suoranta (Leena Rantala and Juha Suoranta, 2008).

Iz sociokulturne perspektive, pismenost je stvarna društvena praksa tako da se pismenost „najbolje shvata kao scenografija za društvene prakse i koncepcije čitanja i pisanja” (Gee, Hull & Lankshear, 1996, str. 1). Zatim se kaže, da pismenost obuhvata „skup društveno organizovanih praksi koje koriste sistem simbola i tehnologiju za proizvodnju i njegovo širenje”. Pismenost ne uključuje samo znanje kako se kodira i dekodira određena vrsta teksta, već je bitna primena ovog znanja u specifične svrhe u specifičnom kontekstu upotrebe. Ovaj pristup ima dve najvažnije implikacije, prvo da je čitanje i pisanje uvek uključivanje određenih vrsta tekstova i određeni načini čitanja i pisanja, koji se izuzetno razlikuju. Zatim, kakva god da je pismenost, ona ima neke veze sa čitanjem. A čitanje je uvek to, da se čita nešto, ali sa razumevanjem. To što čovek čita sa razumevanjem uvek je tekst, određena vrsta teksta koja se čita na određeni način. Tekst bi mogao biti strip, roman, pesma, pravni sažetak, tehnički priručnik, udžbenik iz fizike, novinski članak, esej iz društvenih nauka ili filozofije, knjiga o „samopomoći”, recept i tako dalje, i mnoge druge različite vrste teksta. Svaka od ovih različitih vrsta tekstova zahteva donekle različite ocene i donekle različite veštine. (Gee, Hull & Lankshear 1996, str. 1–2).

Predstavnici takozvane *Nove studije pismenosti* razvili su pojam „višestrukosti”, pozivajući se kako na socijalnu raznolikost savremenih oblika pismenosti, tako i na činjenicu da novi komunikacijski mediji zahtevaju nove oblike kulturne i komunikativne kompetencije. Naime, poslednje dve decenije dvadesetog veka obeležene su stavovima interdisciplinarnih grupa, koju čine Brian Street, James Paul Gee and David Barton i koji tretiraju pismenosti sa sociokulturnog stanovišta, a što je postalo poznato kao *Nove studije pismenosti*. ”Sposobnost čitanja i sposobnost pisanja nisu tretirani samo kao procesi u glavi, jer pismenost nije prvenstveno mentalni fenomen, već sociokulturni. Pismenost treba razumeti i proučavati u svom čitavom spektru konteksta – ne samo kognitivnog već i socijalnog, kulturnog, istorijskog, i institucionalnog” (Gee, 2010, str. 10).

Uloga učitelja sada se menja, to više nije putovanje na koje je učitelj mogao povesti dete do predvidivog odredišta, do nečeg tradicionalnog što je proizašlo iz razmišljanja i evolucije shvatanje sveta. Pismenost je postala, izričito konstruktivna, kaže D. Belšo. U stvari, neophodno je mnoštvo pismenosti, tvrde teoretičari nove pismenosti, jer tekstovi se mogu čitati na različite načine, kao što se *Biblija* može čitati sa religioznog, istorijskog ili hermeneutičkog gledišta, što znači da pismenost uvek uključuje ulazak u određenu zajednicu ili grupu.

I drugi autori konstatuju, da je "razmnožavanje pismenosti možda moderno, ali to pokreće neka nova značenja i pitanja. Popularne rasprave o „ekonomskoj pismenosti“, „emocionalnoj pismenosti“ pa čak i „duhovnoj pismenosti“ izgleda da produžavaju primenu tog pojma do tačke kada se gubi analogija sa svojim izvornim značenjem u odnosu na pisani jezik, smatra Dejvid Bakingham (David Buckingham).

Pojam „pismenost“ očigledno nosi određeni socijalni status, ali se koristi u povezanosti sa drugim oblicima nižeg statusa, ili u vezi sa novijim medijima, gde treba prepoznati značenje vizuelnih i audio-vizuelnih medija, tako da neki naučnici osporavaju ovo proširenje pojma, tvrdeći da „pismenost“ treba i dalje biti ograničena na carstvo pisanja, dok drugi osporavaju tu ideju da vizuelni mediji zahtevaju proces kulturnog učenja sličan onom, kod učenja stranog jezika.

Mnogi se slažu da upotreba izraza „pismenost“ podrazumeva širi oblik obrazovanja o medijima, koji nije ograničen na mehaničke veštine ili uske forme funkcionalne kompetencije. Predlaže se zaokruženija, humanistička koncepcija, šira od funkcionalnog korišćenja digitalne tehnologije. Iz toga slede nova pitanja, najpre, kakve su mogućnosti i ograničenja pojma „digitalna pismenost“? Da li je to samo otmen, savremeni način o tome kako ljudi uče da koriste digitalne tehnologije ili je to nešto šire od toga? Zaista, da li nam treba još jedna pismenost, pitaju se mnogi autori.

3. Nove perspektive pismenosti

Evidentno je, da se već neko vreme pojavljuju nove perspektive pismenosti i procesi učenja kroz koje se stiče pismenost. Uglavnom se konstatuje, da postoji saglasnost da je za opismenjavanje potreban novi skup veština 21. veka koje uključuju nove tehnologije, mada je manje konsenzusa oko toga koja su tačno znanja i sposobnosti neophodni da bi ljudi bili digitalno pismeni (Ba, Tally, & Tsikalas, 2002). Da bi se postigao konsenzus, mora postojati dogovorena definicija digitalne pismenosti, razvijen koncept i identifikacija njenih određenih kompetencija. U tom smislu potrebno je identifikovanje glavnih dimenzija digitalne pismenosti, okvira i kompetencija digitalne pismenosti, usavršavanje modela digitalne pismenosti koji uključuje vizuelnu pismenost kao osnovnu veštinu, kao i implikacije na društvene prakse koje su potrebne novim tehnologijama za informisanje i komunikaciju.

Ako se pođe od toga, šta se podrazumeva pod rečju „digitalno“, na svom najnovijem nivou, „digitalni“ je definisan nasuprot „analognim“, čine ga binarne razlike i brojevi na način na koji se primenjuju. Prema Oksfordskom rečniku, etimologija reči „digitalni“ vezuje se za postupke i upotrebu prsta (latinski: digitalis) i ima veze sa odvojenim numeričkim vrednostima.

U upotrebi je i definicija „digitalnog” u smislu samostojećih bitova i bajtova i binarnih odnosa. Međutim, ako se pod „tekstom” može razumeti i više od jednostavne zbirke štampanih reči, „digitalno” se može razumeti i na metaforične načine, jer se digitalni svet često upoređuje u nepokretnom smislu u glavnim medijima sa „stvarnim” sveta. Sve više je „digitalno” sinonim za „onlajn”, baš kao i „internet” i „WWW”, čime, kao da dobijaju poseban status.

Svrha i cilj digitalne pismenosti, prepoznaje se u svakom aspektu našeg života, jer bez obzira da li je neko đak, student, da li je zaposlen ili ulazi u penziju, sada je neophodno imati neke tehnološke veštine kako za komunikaciju sa spoljnim svetom, tako i za obavljanje administrativnih, kreativnih i obrazovnih zadataka. „Digitalno” više nije različito carstvo u koje se ulazi povremeno i što je rezervisano samo za neke pojedince, tu je sada potpuno integrisana masovna populacija, kroz razne načine širenja ličnih uređaja poput pametnih telefona, raznih digitalnih uređaja i tablet računara.

Koncepcija „digitalne pismenosti” mora u velikoj meri da uključuje neku vrstu razumevanja dobrobiti koju „digitalno” pruža. Kontinuirano povećanje i korišćenje internetskih medijskih sadržaja za prikupljanje informacija takođe izaziva učenike, kao i širu populaciju da nelinearno organizuju informacije, kao i da integrišu vizuelne medije da bi se te informacije sintetizovale, tako da se i ovaj skup veština može nazvati digitalnom pismenošću. Digitalna pismenost odnosi se na niz strategija kognitivnog razmišljanja koje koriste potrošači digitalnih informacija. U literaturi, kao i u praksi koriste se i drugi izrazi kao što je, pismenost 21. veka, internet pismenost, informatička pismenost, pismenost informacionih komunikacionih tehnologija (IKT), računarska pismenost i razumevanje čitanja na mreži. Svaki pojam ima određene definicije, ali zajedničke pretpostavke okupljaju ih pod istim teorijskim „kišobranom” novih pismenosti. Iz toga se zaključuje da većina novih pismenosti, uključujući digitalnu pismenost, počiva na četiri pretpostavke: da nove pismenosti uključuju nove veštine, strategije, dispozicije i društvene prakse koje su potrebne novim tehnologijama za informisanje i komunikaciju; da su nove pismenosti ključne za puno učešće u globalnoj zajednici; zatim, da se nove pismenosti menjaju kako se menjaju njihove tehnologije koje definišu; i da su nove pismenosti višestruke i da je neophodno razumevanje svih aspekata. Ovi autori slikovito opisuju, da nova teorija pismenosti može funkcionisati na dva nivoa - velikim slovima (Nova pismenost) i malim slovima (nove pismenosti). Digitalna pismenost deluje kao mala slova šireg inkluzivnijeg koncepta velikih slova Nova pismenost. Istraživanje sprovedeno u raznim malim slovima, poput digitalne pismenosti, informatičke pismenosti ili razumevanja čitanja na mreži, informiše veće polje novih pismenosti.

Tradicionalna štampana pismenosti je koncepcija pismenosti statički i psihološki određena, usredsređena na odnos pojedinca i interakciju sa fizičkim

objektima. Fizička knjiga sadrži ono što Lankshear & Knobel nazivaju 'tekstualnom' paradigmom, to je nešto iznad jednostavnog čina čitanja sa razumevanjem: „U zavisnosti od starosti štampanja knjige ... oblikovane koncepcije izgleda, to je bilo vrhunac tekstualnog autoriteta i igrao je centralnu ulogu u organizovanju praksi i rutine u glavnim socijalnim institucijama. Knjiga je posredovala u društvenim odnosima kontrole i moći ... Tekstualni oblici i formati bili su relativno stabilni i prema njima se tako odnosilo.” (Lankshear and Knobel, 2006).

Problem prelaska na koncept digitalnog protoka je taj što se „protok” ne vidi kao povezani, mnogo manje koegzistentan, sa „pismenošću”. Nasuprot tome, korišćenje modifikatora kao što je „informacija”, „digitalno” ili „vizuelno” ispred izraza „pismenost” daje osećaj o vrstama prakse koja je cilj. Možda je bolje započeti sa onim što smo dobili, nego pokušaj da se izdejstvuje potpuno novo područje, čak i ako bi skok iz „pismenosti” u „protok” dugoročno bio produktivniji, smatra D. Belšo (2011).

Takođe postoje pristupi, koji osvetljavaju ključni paradoks u savremenom obrazovanju, a to je da se veštine potrebne za brze tehnološke promene na radnom mestu, ne uče u školi, već izvan sfere školskog okruženja. Kako je internet postao tehnologija koja definiše ovu generaciju za opismenjavanje i učenje, učionice još uvek nisu započele internetsku integraciju u učionicu ili započele poduku o novim veštinama pismenosti koje internet zahteva (Leu et al, 2007)⁸.

U literaturi se navodi da je i sama terminologija vrlo zbunjujuća, a onda sledi pitanje, koje je mesto digitalne pismenosti u odnosu na informatičku pismenost, računarsku pismenost, IKT i e-pismenost, zatim mrežnu i medijsku pismenost, kao i odnos prema pojmovima, kao što su informativnost i fluidnost.

Mnogo je pristupa, koji pokušavaju da raščlane ove odnose, a suština je u tome, da se identifikuje suština digitalne pismenosti, kao i neki od oblika ovog obrazovanja, kao i neka od pitanja koja bi se u ovoj oblasti mogla pokrenuti. Pri tome je bitno šire poimanje „digitalne pismenosti” koja prevazilazi neke od pristupa koji su trenutno usvojeni u polju informacionih tehnologija u obrazovanju, jer novi digitalni mediji više se ne mogu posmatrati jednostavno kao pitanje „informacija” ili „tehnologije”, što se svodi i na naše sagledavanje međuodnosa pismenosti i komunikacije, a što je šire izloženo u šestom poglavlju.

4. Koncept digitalne pismenosti

U literaturi se utvrđuje da postoje očigledne činjenice o različitim pristupima digitalnoj pismenosti, da ih ima mnogo i da postoje značajne i različite vrste koncepta. Najčešće se tvrdi da digitalna pismenost uključuje „ovladavanje idejama, a

⁸ Prema Međunarodnom udruženju za internetsko učenje K-12, neke Američke države zahtevaju da studenti pohađaju kurseve na mreži da bi diplomirali.

ne pritisćima tastera”. Jednosmerno razlikovanje rastućeg niza koncepata digitalne pismenosti je u smeru da razgraniči one koji ističu ovladavanje idejama i insistiraju na pažljivoj proceni informacija i kognitivnoj analizi i sintezi, od onih koji smatraju da je najpotrebnije obezbediti spiskove specifičnih veština i tehnika za koje se smatra da su neophodne, kvalifikujući to, kao digitalnu pismenost. Pri tome se ukazuje na široku liniju razgraničenja, kao i nedoslednost između onih koji digitalnu pismenost shvataju „prvenstveno kao ono koje se bavi tehničkim veštinama i one koji je smatraju usmerenim na kognitivne i socio-emocionalne aspekte rada u digitalnom okruženju”. Poslednjih godina postoji interesovanje za to kako se tradicionalne koncepcije pismenosti menjaju usled novih digitalnih tehnologija. Bitno je da se pismenost vremenom menja zbog socio-kulturnih procesa (Scribner & Cole, 1981; Olson & Cole, 2006).

Pojam digitalne pismenosti, kao što je poznato, popularizovao je Paul Gilster, koji je u svojoj istoimenoj knjizi izveo definiciju, da je to sposobnost razumevanja i korišćenja informacija u više formata iz širokog spektra izvora kada se predstavljaju putem računara. U svom prvom proširenom određenju „digitalne pismenosti” na engleskom jeziku (Paul Gilster, 1997, str. 1) digitalnu pismenost definiše kao „sposobnost razumevanja i upotrebe informacije u više formata iz širokog spektra izvora kada su predstavljene putem računara”. Koncept pismenosti prevazilazi jednostavno znati čitati, jer to je uvek značilo sposobnost čitanja sa smislom i razumevanjem. To je osnovni čin saznanja. Digitalna pismenost takođe proširuje granice ovog koncepta, jer je to spoznaja onoga što se vidi na ekranu računara koristeći mrežni medijum. Ovde se postavljaju zahtevi koji su uvek bili prisutni, mada manje vidljivi u analognim medijima, novinama i TV. U isto vreme dočarava se novi skup izazova koji zahtevaju pristup mrežnim računarima bez predrasuda. Ne samo da morate steći veštinu pronalaženja stvari, već i vi takođe mora steći sposobnost da koristi te stvari u svom životu (Gilster, 1997, str. 1–2). Na taj način Gilster identifikuje kritičko razmišljanje, a ne tehničku kompetenciju i osnovne veštine i naglašava kritičku procenu onoga što jeste i što se može naći na Internetu, a ne tehničke veštine potrebne za pristup njemu, i čak naglašava relevantnu upotrebu veština „u vašem životu,” što znači da je digitalna pismenost više od veština ili kompetencija.

Za razliku od toga, neke standardizovane operativne definicije koje „operacionalizuju” šta je uključeno u digitalnu pismenost u pogledu određenih zadataka, performansi, demonstracije veština itd. i unapređuju ih kao standard za opšte usvajanje. Ovako široka mapa koncepata digitalne pismenosti po mnogim autorima, pruža osnovu za lociranje više koncepata o funkcionalnom internetu i digitalnoj pismenosti kao informacionom znanju, kao i razvijanje novog diskursa o digitalnoj pismenosti.

Čista raznolikost znači da se digitalna pismenost može smatrati „okvirom za integrisanje raznih drugih pismenosti i skupova veština” bez potrebe za opštim obuhvatanjem ili da služi kao, „jedna pismenost koja će njima svima vladati ” (Martin,

2006). Međutim, bitno je i to, da svaki pokušaj da se stvori krovna definicija ili sveobuhvatni digitalni okvir pismenosti, nužno uključuje pomirenje bezbrojnih koncepta digitalne pismenosti, i ukazuje na pravu lepezu digitalne pismenosti.

Slično tome, mogle bi se razlikovati konceptualne definicije „digitalne pismenosti” od „standardizovanih operativnih” definicija (Lankshear & Knobel, 2006). Konceptualne definicije predstavljaju stavove o digitalnoj pismenosti utemeljene kao opšte ideje i razumevanju informacija koje su predstavljene. Pri tome se ističe multimedijalnost i priroda digitalnih informacija i tvrdi se da digitalna pismenost podrazumeva

„Biti vešt u dešifrovanju složenih slika i zvukova, kao i sintaksičkih suptilnosti reči”. (Lanham 1995, str. 200).

U svojoj knjizi iz 1997. godine⁹ Gilster izričito kaže „radi se o *digitalnoj pismenosti* ovladavanje idejama, a ne pritiscima tastera ” čime se razlikuje ovaj koncept od „tehničke veštine”. To je, „spoznaja onoga što vidite na ekranu računara kada koristite umreženi medij. To postavlja zahteve koji su uvek bili prisutni, mada manje vidljivi u analognim medijima, novinama i TV. U isto vreme dočarava novi skup izazova koji zahtevaju pristup mrežnim računarima bez predubedenja. Ne samo da morate steći veštinu pronalaženja stvari, već morate takođe da steknite sposobnost da ove stvari koristite u svom životu” (Gilster, 1997, p.1). Pominjanje „umreženih računara” podseća na vreme prvog entuzijazma za Internet, kao i na potrebu prilagođavanja novim informacionim tehnologijama¹⁰.

Internet treba smatrati jednim od mnogih izvora ideja u tehnološkom smislu, i da se dokazi moraju prikupljati iz mnogih izvora, a ne samo na svetskoj mreži, sa zadatkom „okupljanja znanja”. U knjizi nema posebne specifične liste veština i kompetencija, one su «rasute na komade», ali spisak može biti izveden iz teksta (Bavden, 2001), koji uključuje: „skup znanja”, na osnovu „objavljene baze informacija” iz raznovrsnih izvora; veština pronalaženja, plus „kritičko razmišljanje” za donošenje informativnih sudova o preuzetim informacijama, sa oprezom u vezi sa validnošću i kompletnosti internet izvora; čitanje i razumevanje nesekvencionalnog i dinamičkog materijala; svest o vrednosti tradicionalnih alata u kombinaciji sa umreženim medijima; svest o „mrežama ljudi”; korišćenje filtera i agenata za upravljanje dolaznim informacijama.

Ipak i sam Gilster ukazuje na četiri ključne kompetencije digitalnih pismenosti, a to je istraživanje interneta, korišćenje hiperteksta, prikupljanje znanja i proces sadržaja. Pojam digitalnih pismenosti je očigledno vrlo široko postavljen,

⁹ Publication of Paul Gilster’s seminal *Digital Literacy* in 1997.

¹⁰ Gilster nije bio prvi koji je upotrebio frazu „digitalna pismenost”; bilo je autora koji su tokom devedesetih godina primenjivali taj pojam, kojim su označili u suštini sposobnost čitanja i razumevanja informativnih jedinica u hipertekstu ili multimedijalni formati koji su tada postajali dostupni (Bawden, 2001).

od specifičnih veština i kompetencija do opšte svesti i perspektive. Razvoj događaja, od sveprisutnosti Google-a do doba društvenih mreža potvrdili su listu koja u širem smislu predstavlja potreban oblik pismenosti za sadašnje vreme.

Ideja i koncept „digitalne pismenosti” mora da se objasni i sa aspekta njenog odnosa na razne druge „informatičke pismenosti”, što je tema mnogih radova, kao što su Bawden, (2001), Bawden & Robinson, (2002), Kope (2006), Martin (2006a, 2006b) i Martin & Madigan, (2006b). Njihova ideja je da digitalna pismenost, ne samo da mora da pronade svoje mesto među informatičkom pismenošću, računarskom pismenošću, IKT pismenošću, e-pismenošću, mrežnoj pismenosti i medijskoj pismenosti, već mora biti uparena sa terminima koji izbegavaju ideju „pismenosti”, kao što su informativnost i fluidnost. Zapaža se, da se u nekim slučajevima izbegava pominjanje informacija ili bilo čega sličnog, pa se govori o „osnovnim veštinama”, „pametnom internetu” ili „pametnom radu” (Robinson i sar., 2005). To se objašnjava time, da je digitalna revolucija promenila ponašanje u potrazi za informacijama do neprepoznatljivosti, jer se misli da se pomoću jednostavnih pretraživača, sve informacije čine „pametnim” u smislu da mislimo da ih možemo lako pronaći, a pri tome se nedovoljno ispituju veze između osnovnih tehnoloških veština digitalnih pismenosti, i one informatičke pismenosti, koje nam omogućavaju da procenimo i učinimo relevantnim sudove o onome što pronalazimo.

Sa rastućom konvergencijom medija, koji je vođen komercijalnim silama koliko i tehnologijom, granice između „informacija” i drugih medija postaju sve mutnije, smatra Dejvid Bakingham (David Buckingham). On posebno ističe, da su kod dece i mlađih generacija, računari mnogo više od uređaja za pronalaženje informacija, jer oni prenose slike i fantazije, pružaju mogućnosti za maštovito samoizražavanje, za igru i služe kao medij za intimne, lične odnose. Ovi mediji se ne mogu razumeti na odgovarajući način ako se posmatraju jednostavno kao stvar mašina i tehnika, ili kao „hardver” i „softver”. Internet, računarske igre, digitalni video, mobilni telefoni i druge savremene tehnologije pružaju nove načine posredovanja i predstavljanja sveta i komuniciranja. Izvan škole, deca se bave ovim medijima ne kao tehnologijom, već kao oblicima kulture, a ako se koriste ovi mediji u školama, ne treba zanemariti ova iskustva, već učenicima treba pružiti sredstva za bolje razumevanje ovih procesa¹¹, što i jeste funkcija digitalne pismenosti, smatra ovaj autor. U ovim interpretacijama, neophodno je imati u vidu još jedan aspekt digitalne pismenosti. Naime, sama reč „pismenost” uglavnom se odnosi na veštine čitanja i pisanja, a kada se uključi reč „digitalno”, ovaj termin obuhvata mnogo više.

Čitanje i pisanje su još uvek u središtu digitalne pismenosti. Ali s obzirom na nove i neprestano promenljive načine na koje koristimo tehnologiju za primanje i

¹¹ Ako želite da koristite televiziju da biste nekoga naučili, prvo ih morate naučiti kako da koriste televiziju (Umberto Eko, 1979).

saopštavaju informacije, digitalna pismenost takođe obuhvata širi spektar veština, pre svega se takođe odnosi na stvaranje sadržaja. To uključuje pisanje u digitalnim formatima kao što su e-pošta, blogovi i tvitovi, kao i stvaranje drugih oblika medija, kao što su video snimci i podcastovi, pa se govori o digitalnom autorstvu kao „obliku društvene moći” (Renee Hobbs, profesorka komunikologije na Univerzitetu Rhode Island). Dok je tradicionalno pisanje uglavnom lični poduhvat, digitalno pisanje je namenjeno komunikaciji sa drugima. Alati za digitalno pisanje su dizajnirani da to olakšaju. Alati Veb 2.0 su društveni, participativni, saradnički, jednostavni za upotrebu i olakšavaju stvaranje internet zajednice. Takvo digitalno pisanje čini se potencijalno moćnom polugom za društveno dobro, omogućavajući svima da aktivno učestvuju u građanskom društvu i doprinose stvaranju informisane i angažovane društvene zajednice.

Takođe digitalno pisanje čini se potencijalno opasnim, jer deljenje na mreži može imati posledice po učenikovo učešće, kao i svakog drugog, pre svega na sigurnost, privatnost i reputaciju, te je učenje o odgovarajućem internet ponašanju takođe deo digitalne pismenosti, kažu mnogi. Ovo upozorava i na određene kontraproduktivne efekte neprestane težnje, tokom proteklih 50 godina, a naročito tokom poslednjih 25 godina, da se kroz nove oblike pismenosti ostvare svi životni ciljevi. Uski fokus na pismenost kao sposobnost kodiranja i dekodiranja nije učinio ništa da promeni poznate obrasce akademskog uspeha i neuspeha. Istovremeno je došlo do eskalirajućeg nivoa razdvajanja od obrazovanja koje je u mnogim školama dostiglo nivo krize, a mnogo duša je teško oštećeno u tom procesu, smatra James Paul Gee (2005; 2007, poglavlje 1) i poziva i na dobrobit „duše”. Ako ljudi žele da neguju svoju dušu, oni treba da osećaju kontrolu, smisla, kao i svoju stručnost u odnosu na rizik i složenost. Oni žele i treba da se osećaju kao junaci u sopstvenim životnim pričama i da osećaju da njihove priče imaju smisla. Oni treba da osećaju da su važni i da su važni u pričama drugih ljudi. Ako se telo hrani hranom, duša se hrani smislom (Gee, 2007, str. 10). Uz to ide i pitanje, koje se često zaboravlja, a to je zadovoljstvo i učenje, kakav je to odnos. Čini se da ovo dvoje za većinu ljudi ne ide zajedno. To je zabluda koju smo shvatili u školi, gde su nas naučili da je zadovoljstvo zabavno, a učenje je rad, i samim tim, taj posao nije zabava. Ali u stvari, dobre video igre su naporan posao i duboka zabava, kao i dobro učenje u drugim kontekstima. (Gee, 2007, str. 10).

Ono što važi za video igre važi i za različite načine i oblike digitalnih prostora, blogove, društvene mreže, kreatore i animatore, sve one koji rešavaju probleme, sarađuju, dele i razvijaju stručnost i daju i dobijaju povratne informacije u svim vrstama internet prostornih afiniteta, u procesu zajedničkog učenja i usavršavanja u društvu drugih, koji dele te afinitete (Gee, 2005).

Stvar je u tome, što pismenost u opštem smislu doslovnog kodiranja i dekodiranja, nije u pravom smislu pismenost koja omogućava pristup učenju koje školsko

učenje podrazumeva i koje obezbeđuje školski uspeh. Štaviše, vrste ranih jezičkih iskustava koje koreliraju sa školskim uspehom - učenjem u oblastima sa sadržajem, a ne samo pismenošću u smislu kodiranja i dekodiranja i razumevanja na nivou teksta – nisu univerzalni unutar svakog društava, umesto toga, oni su bliže povezani sa članstvom u određenim „primarnim diskursima” (Gee, 1996). Neka deca se mnogo ranije izlažu određenim vrstama određenog usmenog rečnika i načina razgovora koji uključuju složeni jezik povezan sa knjigama i školom. To je jezičko iskustvo koje priprema mlade ljude za upravljanje jezikom koji je „tehnički” ili „specijalistički” ili „akademski” a ne samo „svakodnevni” (Gee, 2007, str. 139). Dalje ovaj autor navodi, da postoje brojna savremena popularna zanimanja koja uključuju visoko tehničke i specijalističke stilove jezika. Mladi iz čitavog socioekonomskog spektra učestvuju u tome, vežbaju jedni s drugima u neformalnim mrežama i grupama vršnjaka.

Oni takođe široko uključuju bavljenje digitalnim artefaktima ove ili one vrste, koji podrazumeva složeni rečnik i sintaksu radi razumevanja pravila za video igre, ali i za glavni koncepti za rad specifičnog softvera ili tehnologija, pa sve do znanja kako efikasno učestvovati u društvenim prostorima na mreži i kako zadovoljiti kriterijume za uspeh u praksi ili potrazi. Takve potrage pružaju mogućnosti za postizanje poznavanja određenih oblika specijalističkog i tehničkog usmenog i pismenog jezika. To je jezik, koji nije nužno akademska - bar u smislu akademske pismenosti koja se odnosi na školovanje. U mnogim savremenim popularnim zanimanjima mladi, kao i stariji ljudi, uključuju se u jezička iskustva, koja se mogu iskoristiti za duboko proučavanje prirode, kao i za obrazovno učenje koje pogoduje razvoju kompetencija u praktičnim profesionalnim aktivnostima.

Drugim rečima, dimenzije digitalne pismenosti ovih popularnih potraga pružaju paralelne oblike izlaganja vrstama jezika koje su neke društvene grupe vodile školskom uspehu. Oni se možda neće mapirati direktno na postojeće prakse u učionici, ali oni bi lako mogli da mapiraju revitalizovani školski program koji razvijaju i nadgledaju nastavnici koji imaju iskustva u iskorišćavanju učenja, principi i razumevanja iz digitalne pismenosti za formalno obrazovanje i učenje. To bi podrazumevalo znatno redefinisano akademsku kulturu koja se manje bavi sticanjem, pamćenjem i ponavljanjem sadržaja predmeta samog po sebi, i više podstiče aktivno učešće u naučnim načinima ponašanja i bivanja u određenim oblastima.

Dalje, kako tvrdi Gee, učestvovanje u praksama digitalne pismenosti poput igre, digitalne animacije, pisanje fantastike, blogovanje i slično, pruža mogućnosti za dobijanje lokalizovanog, a ne samo verbalnog ili doslovnog značenja za pojmove, procese i funkcije. Doslovno značenja su tačno one vrste značenja koje podupiru duboko razumevanje i kompetentnost, bilo u radnoj praksi ili akademskim disciplinama. Postoji razlika između pukog prepoznavanja sadržaja, što može

biti dovoljno dobro za polaganje školskih testova, ali ne i za izvođenje i razlikovanje u zadacima iz stvarnog sveta i postizanje zdravih teorijskih razumevanja i mogućnost primene u konkretnim praktičnim postavkama u smislu prikazivanja kompetentnosti, navodi dalje isti autor. Takođe, Gee pokreće dva pitanja, koja idu duboko u srž obrazloženja vezanih za digitalnu pismenosti. Naime, već se uočavaju strukturne nejednakosti u digitalnoj pismenosti, pre svega u odnosu između bogatije i siromašnije dece, uz tradicionalni jaz u pismenosti. U ovom slučaju, „bogatija deca lakše će [postići] produktivne stavove prema dizajnu i tehnološki pametnim identitetima i u većem stepenu od siromašnijih” (Gee, 2007, str. 138), stvarajući tako novi jaz u potencijalu i kapitalu koji uključuje veštine i identitete koji mogu biti presudno povezani sa uspehom u savremenom svetu.

Drugo, prepoznatljiva socio-tehnička pratnja digitalne pismenosti, besplatni sistemi za učenje koji se povezuju sa praksama digitalne pismenosti u okviru afinитета i prostora bilo koje vrste, ali uključujući popularne kulturne forme - ukazuju na mogućnost rešavanja „novog jaza (tehnološki pametnog jaza) na takav način da [istovremeno] mogu otkloniti staru prazninu, jaz u odnosu na tradicionalnu štampanu pismenost” (Gee).

U vezi sa ovim pitanjima je i sumiranje koje uvodi Claire Belisle (2006) i utvrđuje karakteristike pojedinih modela u evoluciji koncepata pismenosti i navodi tri modela, koji se razvijaju u tri faze. Funkcionalni model na pismenost gleda kao na ovladavanje jednostavnim kognitivnim i praktičnim veštinama i kreće se od jednostavnog pogleda na pismenost kao mehaničke veštine čitanja i pisanja koje omogućuju efikasno funkcionisanje unutar zajednice, što je u razvijenijem pristupu pokazao Unesco.

Model socio-kulturne prakse uzima za osnovu da je pojam pismenosti značajan u smislu svog socijalnog konteksta i da biti pismen znači imati pristup kulturnim, ekonomskim i političkim strukturama društva. Posebno se bavi obespravljenostima koju osećaju oni koji nisu pismeni u datom domenu Model intelektualnog osnaživanja tvrdi da pismenost ne pruža samo sredstva i veštine za bavljenje pisanim tekstovima i brojevima u specifičnim kulturnim i ideološkim kontekstima, već donosi duboko obogaćenje i na kraju podrazumeva transformaciju ljudskih sposobnosti razmišljanja. Intelektualno osnaživanje se dešava kad god se čovečanstvo obdari novim kognitivnim alatima, poput pisanja ili sa novim tehničkim instrumentima, poput onih koji je digitalna tehnologija omogućila (Belisle, (2006) str. 54–55).

Na ovaj način, pismenost se posmatra u širem kontekstu, najpre na nivou funkcionalnog, zatim kao osocijalno angažovanog, a na trećem transformišućem, što omogućuje da se pismenost, posebno u uslovima ”digitalno infuziranog” društva, pojavljuje kao moćno sredstvo za pojedinca i grupu, da razumeju sopstveni odnos prema digitalnom. Pristupanje digitalnoj pismenosti u ovom smislu omogućava da se izvrše analize socijalnih praksi koje identifikuju ključne tačke u kojima njihov

efekat deluje u okviru efikasnih sistema socijalno-tehničkog učenja kao i ključni principi učenja koji se mogu prilagoditi i iskoristiti za pravičnost obrazovanja i učenje. Uz to, bitno je shvatiti suštinu digitalne pismenosti, uprkos raznolikosti koja postoji među konceptima digitalne pismenosti, što može biti i pozitivno, jer se digitalna pismenost razume kao pluralni fenomen, koji sadrži mnoge digitalne pismenosti, čime se usvaja širok pogled na digitalne pismenosti i njihov značaj za obrazovanje i učenje.

5. Novije razumevanje digitalne pismenosti

Pravi podsticaji za novije razumevanje digitalne pismenosti nalaze se u našoj ne samo društvenoj stvarnosti, već i svakodnevnom životu, gde nas zapljuskuju mnogobrojni efekti pravog digitalnog carstva, u društvu sofisticiranih tehnologija, društvu znanja i revolucionarnih promena. Ne samo u Evropi, već i u mnogim drugim delovima sveta, ljudi danas žive u društvu prožetom digitalnim fenomenima i suštastvima, čija akcija se posreduje našim aktivnostima, uz korišćenje digitalnih alata, uz mnoštvo predmeti takođe digitalno oblikovanih. Najvidljiviji su mobilni telefon i MP3 plejeri, kao lični artefakti savremenog društva, uz PC kao sveprisutan ulaz u sajber-aktivnost, na poslu i kod kuće. Pa ipak, bilo bi pogrešno misliti da živimo u „digitalnom društvu”, jer to sugeriše da društvo sačinjava digitalno u svojoj tehničkoj izvornosti, a zapravo suštinske karakteristike digitalnog doba jesu u nadržastanju tog tehnološkog, koje postaje sam život čoveka, društva i svih njegovih međusobno povezanih mreža i premrežavanja (Martin, u: Lankshear and Knobel, 2008, poglavlje VII) (Okvir 5.1, Slika 5.1).

Alan Martin, u svom nezadrživom pohodu na sve „Pandorine kutije” digitalne pismenosti (Okvir 5.1) tvrdi da pojmovi „tehnološka revolucija”, i „informaciono društvo” jesu moćne metafore, ali sa obmanjujućom porukom. Najpre zbog toga što ovi pojmovi stvaraju utisak da je društvena promena određena tehnologijom, kao i da su promene iznenadne, čime se maskira suštinski kontinuitet socijalnog, ekonomskog i političkog poretka. ”Nastavljamo da živimo u hijerarhijskom i nejednakom društvu u kojem dominira ideologijom kapitalizma, ‘oslobođeno tržište’, u kojem (društvu) „digitalna podela” dodaje samo još jednu dimenziju nejednakostima koje već odavno postoje”. (Martin, 2008).

Društvo, međutim, nije statično. Zigmunt Bauman (Zygmunt Bauman, 2000, 2001), identifikuje postepeno rastvaranje klasičnog industrijskog poretka u društvo neizvesnosti i rizika, u kome se ništa ne može predvideti i dugoročno postaje besmisleno. Teška industrija, nacionalna država i institucionalizovana religija, tri stuba „modernog” poretka rastvaraju se, lišavajući pojedince izvesnosti koju su do tada imali: rada, reda i verovanja. U eri onoga što Bauman naziva „tečnost

modernosti” pojedinci se vraćaju na kratkotrajno zadovoljstvo, i privremene ciljeve. Društvo se transformiše prelaskom iz „čvrstog” u „tečne” faze modernosti, u kojima se svi društveni oblici tope brže nego što se novi stvore, te ne mogu da posluže kao referentni okvir za ljudske postupke i dugoročne životne strategije, jer njihova navodno kratka očekivanja života podrivaju napore za razvijanje strategije, što bi zahtevalo dosledno ispunjavanje „životnog projekta” (Bauman, 2005, str. 303). Za one koji ne pripadaju globalnoj eliti, život je postao individualna borba za smisao, kao i za osnovna sredstva za život u svetu, koji je izgubio svoju predvidljivost, a što Ulrich Beck naziva „Društvo rizika” (Beck, 1992). Potrošnja je postala jedina stvarnost, glavna tema TV-a i razgovora u dokolici. Načini potrošnje, određen brend, postaju statusni simboli i privremeni garanti sigurnosti i normalnosti.

U ovom aktuelnom svetskom društvu izgradnja individualnog identiteta postala je osnovni društveni čin, a raniji strukturni elementi društva, kao što je nacionalna država, institucionalizovana religija, društveni slojevi, pa čak i porodica imaju sve slabija značenijska svojstva. U tom kontekstu, rizik i neizvesnost postali su endemske karakteristike lične biografije i individualno upravljanje rizikom je akcija kao bitan element društvene akcije (Beck, 1992, 2001).

Individualizacija ima pozitivne kao i negativne aspekte. Sloboda i spremnost da se učini svoja sopstvena biografija nikada nije bila veća, i ta tema se često ponavlja u medijima, ali strukture društva i dalje distribuiraju nejednako raspoložive izbore, a cena neuspeha je veća jer je socijalna podrška sada dvosmislena i minimalna.

Jedan od elemenata kontinuiteta jeste ekonomija slobodnog tržišta, koja se u globalizovanom društvu transformisala u nadnacionalni poredak u kome se kapital razmešta globalno, krećući se prema resursima od države do države, od kontinenta do kontinenta, kontinuirano reagujući na promene cena roba, dostupnosti sirovina i transporta, i troškovi rada. U tom kontekstu, uloga države kao pružaoca usluga, i kao izvršitelja, manje je relevantna za kapitalistički poredak. Shodno tome, država je počela da se povlači iz ovih uloga, smanjujući svoju aktivnost ili prilazeći privatnom sektoru.

Tako žestoko se obrušio Alan Martin na savremeno kapitalističko društvo globalnog svetskog poretka, uz istovremenu nameru da tom istom društvu predoči kako bi *digitalizacija* mogla biti ta nova pismenost koja bi omogućila ljudskom rodu da izađe iz ćorsokaka sveopšte sebičnosti.

Postavlja se dakle pitanje, kakva jeste i kakva bi mogla biti uloga digitalne tehnologije u svim ovim procesima i promenama. U analizi uzroka navedenih društvenih promena, kao i kod svih drugih društvenih promena, poznato je, da su uzroci mnogi, a tehnologija je istovremeno i sredstvo, i medijum, i njihov odraz. Digitalna tehnologija je stoga i sredstvo i simptom društvene promene. Evidentno je, da su digitalne tehnologije omogućile globalizaciju poslovnih i komercijalnih

procesa (čak do svojevrstne nove kulturne „proizvodnje”), kao i efikasniji nadzor pojedinaca i formiranje pojedinačnih identiteta putem validnijih i efikasnije ažuriranih podataka, pripremljenih za raznovrsna njihova poređenja (sve kroz proces umatrica Alana Martina).

Digitalno, kao takvo, dobro je „umešeno” i umešano u genezu i održavanje ovog „postmodernog” društva, ali glavni akteri u tom društvu su oni koji su proces mešenja i vodili, usmeravajući ga prvenstveno na istraživanje i ulaganje u „novu tehnologiju”, kako bi se stvarali uslovi za što veće i efikasnije sticanje profita; ili su podržavali hegemonističke ekonomske i političke ambicije – tako smatra a tako u svojim radovima i piše Alan Martin.

Sledeće bitno pitanje jeste pitanje uloge pojedinca u ovim procesima i kakvi su izazovi pismenosti, ako se hoće prevazići negativnosti u ovakvom društvenom poretku, kada se kao sudbinsko pojavilo pitanje, kako zadržati određenu kontrolu nad sopstvenim sudbinama, i uzeti učešće u stvaranju pozitivnih suštastava ljudskog, u pozitivnom smislu i značenju. A, sa tako postavljenim pitanjem ne može se bez pismenosti i njenog novog drugačijeg sagledavanja nego što je to bilo do sada – sagledavanja moguće digitalne pismenosti sa pozitivnim ljuskim likom, primerenoj ka sveopštem blagostanju koju digitalizacija, *per se*, nudi.

Centralni značaj pismenosti, uprkos razlikama u načinima kojima je oblikovana, odnosi se na mogućnost učestvovanja i angažovanja svakog pojedinca, sa svim njegovim sposobnostima.

* * *

Predloženi pristupi u istraživanju digitalizacije, a posebno digitalne pismenosti i digitalne komunikacije, matični pristup Alana Martina (Allan Martin) i logički pristup Dagleasa Belšoa (Douglas Belshaw),¹² takvi kakve ih nalazimo ovde u Okviru 1, dovode nas do potrebe istovremenih daljih – i konkretizacija, i uopštavanja. Do konkretizacija, u smislu da se o svakoj od navedenih pojedinih digitalnih pismenosti mora i posebno govoriti, o njihovim specifičnostima i mogućoj relaciji sa drugim digitalnim ili nedigitalnim pismenostima. A, kad je reč o uopštavanjima, postavlja se pitanje mogućeg opšteg plana primene ova dva pristupa.

Radi se o tome da nikada do sada nismo imali, za kraće vreme, toliko novih pojmova, novih relacija i međuodnosa, kao što je to slučaj sa digitalnom pismošću i digitalnom komunikacijom. Otuda, treba naći nove istraživačke modele analize i interpretacije novih fenomena koji u nezaustavljivim talasima plave nove prostore ljudske stvarnosti. Takav, sveobuhvatno zapljuskujući fenomen svakako jeste i sveopšta digitalizacija ljudskog života.

¹² Reč je o logičkoj analizi Makluanove tetrade koju Belšo dovodi u vezu sa matricom Alana Martina (detaljnije o tome u šestom poglavlju).

Okvir 1. Daglas Belšo (Belshaw, 2011):
Tumačenje matrice pismenosti A. Martina

„Our focus should perhaps instead be upon a particular literacy as an ‘integrating (but not overarching) concept that focuses upon the digital without limiting itself to computer skills and which comes with little historical baggage’ (Martin, 2006 quoted in Bawden, 2008:26). Here Martin seems to have in mind the concept of ‘digital literacy’ although it is not the name of the term that is the issue. Instead, it is its explanatory power and utility in terms of conceptual understanding and applicability that is key.

Interestingly, Martin (2008:156-7) lists the following as ‘literacies of the digital,’ hinting that his earlier (2006) thinking has evolved towards considering literacies as an overlapping matrix:

- Computer, IT or ICT Literacy
- Technological Literacy
- Information Literacy
- Media Literacy
- Visual Literacy
- Communication Literacy
- Digital Literacy

Although he does not use the term ‘matrix,’ it seems clear that Martin has something like this in mind. If so, then the above list contains are only a few of a potential Pandora’s box of ‘literacies.’ With no-one as the gatekeeper as to what constitutes a ‘literacy of the digital’ a recursive problem occurs: there is nothing to stop a macro literacy, integrative literacy or a matrix of literacies from themselves being seen as part of a bigger picture. rms of literacy.“

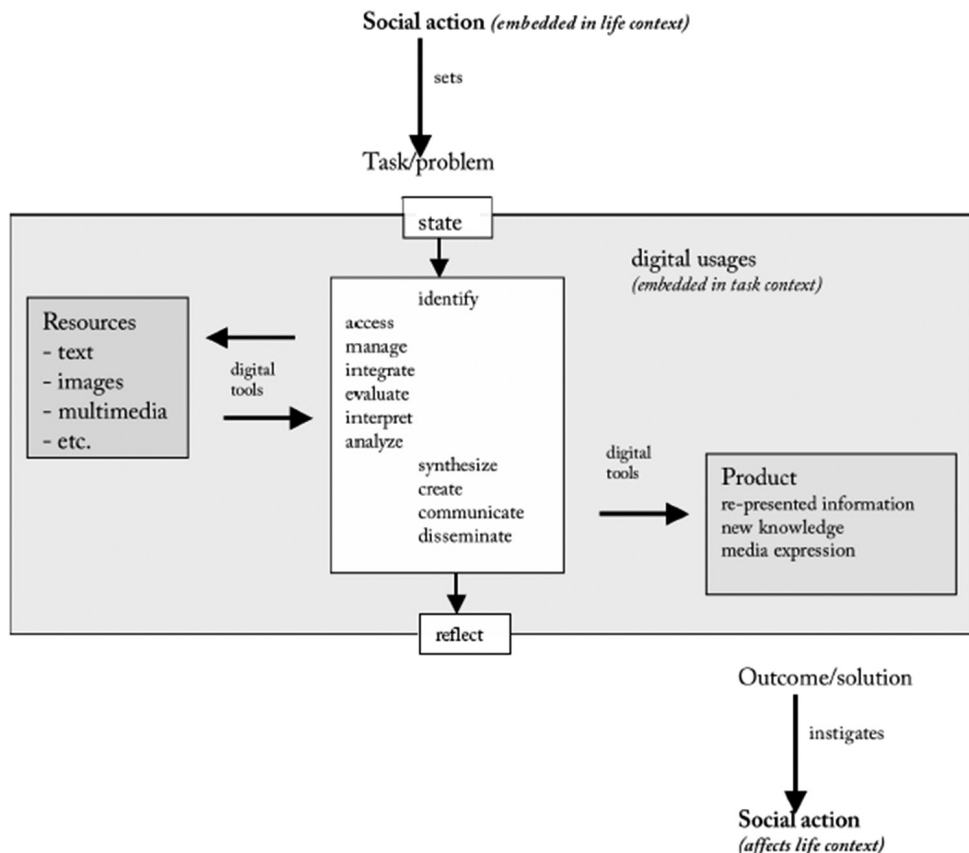
“Наш фокус би можда требало да буде на одређеној писмености као ‘интегришућем (али не и свеобухватном) концепту који се фокусира на дигитално без ограничавања на компјутерске вештине и који долази са мало историјског пртљага’ (Мартин, 2006, цитирано у: Бодин, 2008: 26). Чини се да Мартин овде има на уму концепт ‘дигиталне писмености’, нако није у питању сам термин. Уместо тога, кључна је њена моћ објашњења и корисност у смислу концептуалног разумевања и применљивости.

Занимљиво је да Мартин (2008:156-7) наводи следеће као ‘дигиталне писмености’, наговештавајући да је његово раније (2006) размишљање еволуирало у правцу разматрања писмености као матрице која се преклапа:

- Рачунарска, ИТ или ИКТ писменост
- Технолошка писменост
- Информациона писменост
- Медијска писменост
- Визуелна писменост
- Комуникацијска писменост
- Дигитална писменост

Иако он не користи термин ‘матрица’, чини се јасним да Мартин има нешто овакво на уму. Ако је тако, онда горња листа садржи само неке од потенцијалних Пандориних кутија ‘писмености’. Пошто нико није чувар капије у погледу тога шта представља ‘дигиталну писменост’ јавља се рекурзивни проблем: нема ничега што могло да заустави макрописменост, интегративну писменост или матрица матрица писмености [уматричених] самима собом, која се посматра као део шире слике.“

Slika 1. *Digitalna pismenost u akciji*
(Martin, 2008, Figure 7.3: Digital Literacy in Action).

No, bilo da su manje ili više složeni fenomeni u pitanju, svi oni zahtevaju jednostavne modele analize. A takvi modeli, prema našem mišljenju, svakako jesu matrica posebnosti i specifičnosti Alana Martina i model uopštenosti, na ovaj ili onaj način, svodiv na Makluanovu tetradu.

U potpoglavlju koje sledi ukratko predočavamo posebnosti i specifičnosti najvažnijih digitalnih pismenosti, izvučenih iz Martinove matrice (Okvir 1), kao i drugih autora, a zatim i Martinovog projektnog plana akcija digitalnih pismenosti (Slika 1). Uopštavanje pak Makluanovog modela tertrade već smo razmatrali u četvrtom poglavlju, dovodeći ga u vezu sa De Sosirovim modelom artikulacije glasovno datim u formi logičkog kvadrata, a dublje suštine iznosimo u šestom poglavlju.¹³

¹³ Kao što Alan Martin ne koristi izraz *matrica*, nego ga, kao takvog, u Martinovom istraživačkom rezultatu nalazi Daglas Belšo, tako i mi, u našem istraživanju, uviđamo da pojmovi

6. Specifičnosti pojedinih digitalnih pismenosti

Ideja pismenosti, kao što smo više puta naveli, izražava jednu od osnovnih karakteristika učešća u društvu, i time ona karakteriše sve neophodne attribute društvenog bića. Time digitalna pismenost dobija poseban entitet, i postaje ne samo sredstvo u razvoju pojedinca i društva uopšte, već i postaje način na koji pojedinac može zadržati oblik svog života u eri sve veće neizvesnosti, a digitalno postaviti na raspolaganje sopstvenim ciljevima i vizijama.

Područja i kompetencije digitalne pismenosti. Da li je digitalna pismenost više nego sposobnost efikasne upotrebe digitalnih izvora ili je to posebna vrsta razmišljanja ili puteva ka razumevanju pojava koje imaju svoj značaj u savremenom svetu i koje mogu biti transformisane u digitalni kontekst. U tom smislu, digitalna pismenost se iz područja popisa veština koje treba savladati, transformiše u sferu i ulogu koju ima u statusu i životu pojedinca, kao i širem društvenom kontekstu. Zato se može reći, da područje „digitalne pismenosti” ima relativno dugu istoriju, kao i širok opseg, a uz to i evolutivni razvoj. Videli smo da se počeci digitalne pismenosti mogu pratiti od kraja 1960-ih kada se uvidelo, da standardne definicije 'pismenosti' ne mogu obuhvatiti, sve što se događa u interakciji savremenih medija koje proizvodi društvo. "Pismenost postaje više društveno pregovarački proces kroz koji prolaze pojedinci, a ne više navika uma" kaže D. Belšo. On kaže da je digitalna pismenost kompleksan pojam zasnovan na prethodnim koracima, kao što su informaciona pismenost i poznavanje rada na računaru, a da bi istakao ovu složenost i neizvesnost u ovom procesu, uvodi „*kontinuum dvosmislenosti*” i primenjuju pragmatičku metodologiju u istraživanju.

On posebno naglašava, da se za pojam ili koncept „pismenosti” moraju ispunjavati određeni kriterijumi. Ovi kriterijumi moraju biti izvedeni iz koncepcije tradicionalne (štampane) pismenosti i srodne pismene prakse.

Prvo, definicija koja uključuje „pismenost” mora imati moć objašnjenja i mora činiti razlike u praksi, zatim mora se baviti retrospektivnom prirodom pismenosti, kako bi se objasnila istorijska komponenta i nasleđe elemenata „pismenosti.” Kod digitalne pismenosti, mora se objasniti na šta se odnosi modifikator, kao što je „digitalni” u „digitalnoj pismenosti”, tako da neka vrsta objašnjenja „digitalnog” elementa trebalo bi da bude prisutna u nekom obliku.

Javlja se i mišljenje, da postoje neke vrste „*multimedijske pismenosti*”, jer digitalni izvor može da generiše mnoge oblike informacija, kao što je tekst, slike, zvuci itd, te je potreban novi oblik pismenosti da bi se osmislili ovi novi oblici prezentacije. Iako je ovo svakako važan aspekt šireg koncepta digitalne pismenosti,

Maršala Makluana *tetrada* i *hijazam*, po svojoj suštini i logičkom sadržaju, jesu svodivi na Bulov logički kvadrat.

previše je restriktivan, a možda i previše pod uticajem tehnologije svog vremena, te nije imala uticaj, kao Gilsterova šira koncepcija.

Vizuelna pismenost se razvila iz umetničke kritike i likovnog obrazovanja, a pojam je 1969. godine stvorio Džon Debs (John Debes), osnivač Internacionalnog udruženje vizuelne pismenosti (IVLA), tako da se njegovo ime vezuje za početak određivanja područja „digitalne pismenosti.” Džon Debs je 1969. ponudio okvirnu definiciju za koncept koji je nazvao *vizuelna pismenost*. Prema njegovim rečima, „Vizuelna pismenost odnosi se na grupu vizija–kompetencija koje čovek može razvijati viđenjem i istovremeno imati i integrisati druga čulna iskustva. Razvoj ovih kompetencija je osnovni za normalno ljudsko učenje. Kada se razviju, omogućavaju vizuelno pismenim osobama da diskriminišu i tumače vidljive radnje, predmete, simbole, prirodne ili umetne, sa kojima se susreću u svom okruženju. Kroz kreativnu upotrebu ovih kompetencije, sposoban je da komunicira sa drugima. Kroz upotrebu ovih kompetencija, on je u stanju da shvati i uživa u majstorskim delima vizuelne komunikacije” (John Debes, 1997, str. 281).

Ova definicija je usko povezana sa onima koji okružuju tradicionalnu pismenost. Tu se pominje tumačenje simbola, komunikacija i razumevanje. Pismenost znači da grupa deli zadato značenje zajedničke informacije. Vizuelne slike su uvek bile moćan medij za interpretaciju informacija i komunikacije značenja, kako u nauci, tako i u umetnosti, i u rešavanju potreba svakodnevnog života. Bogatstvo i složenost vizuelnih slika koje su moguće pomoću digitalnih alata ističu snagu vizuelnog i pokazuju kako se vizuelne strukture koriste u procesima tumačenja podataka i stvaranje novih znanja.

Informaciona i računarska pismenost odnose se na opisivanje skupova specifičnih veština i kompetencija potrebnih za pronalaženje i rukovanje informacijama u kompjuterizovanom obliku. «Poznavanje rada na računaru» bio je izraz koji se koristio tokom 1980-ih zajedno sa „informatičkom pismenošću”, a posebnu popularnost stiču devedesetih. Tehnološka podloga su Apple II 1977. godine, praćen IBM-ovim prvim „Ličnim računarom” (PC) 1981. godine, koji su uskoro postali dostupni masama. Postoji simbiotska veza između hardvera i softvera dostupnih u određenom trenutku i određenih veština, kompetencije i 'pismenosti' koje prate njihovu upotrebu.

Tokom 1990-ih pojavilo se gledište, da informatička pismenost nije samo niz kompetencija koje treba savladati, već je više skup opštih znanja i stavova koje treba da poseduje informatički pismena osoba. Značajan je skup od sedam ključnih karakteristika koje je predstavio Bruce (1994, 1997), tako da je informaciono pismena osoba koja: uključuje se u samostalno učenje, koristi informacione procese i razne informacione tehnologije i sisteme, zatim ima internalizovane vrednosti koje promovišu upotrebu informacija, dobro poznaje svet informacija, kritički pristupa informacijama, ima stil ličnih podataka.

Još širi pristup je kod Shapiro and Hughes (1996), koji daju koncept i kurikulum za računarsku pismenost koja sadrži sedam komponenti: pismenost alata - kompetentnost u korišćenju hardverskih i softverskih alata; pismenost resursa - razumevanje oblika i pristup informacionim resursima; socijalno-strukturna pismenost - razumevanje socijalnog značenja informacija; istraživačka pismenost - korišćenje IT alata za istraživanje i stipendiranje; izdavačka pismenost - sposobnost komunikacije i objavljivanja informacija; pismenost u nastajanju - razumevanje novog razvoja; kritička pismenost - sposobnost procene blagodat novih tehnologija.

Donekle slični široki koncepti, kombinujući opšte znanje i stavove sa specifičnim veštinama, takođe su opisani pod naslovima „mrežna pismenost” (McClure, 1994), „informatičnost” (Neelameghan, 1995) i „medijacija” (Inoue, Naito & Koshizuka, 1997). Prvi se fokusira na digitalne informacije u umreženom obliku i sinonim su za „internet pismenost”; drugi podrazumeva tradicionalnu pismenost, plus informatičku pismenost; dok treći naglašava sposobnost bavljenja digitalnim informacijama u raznim medijima.

Termin „računarska pismenost” bio je pokušaj da se naglasi profesionalni aspekt računara i da se navede koliko bi računari mogli biti korisni u skoro svim oblastima učenja. Definicije računarske pismenosti iz 1980-ih uključuju „veštine i znanja potrebna građaninu da bi preživeo i napredovao u društvu koje je zavisno od tehnologije” (Hunter, 1984, str. 45). U drugim definicijama se potencira razumevanje računarskih karakteristika, mogućnosti i aplikacija, kao i sposobnost primene ovog znanja u veštoj i produktivnijoj upotrebi računarskih aplikacija. Smatra se da je Andrew Molnar, smislio termin, ukazujući da je „računarska pismenost”, poput „tehnološke pismenosti” izuzetno širok pojam, „Smislili smo tu frazu. To je nekako ironično. Niko ne zna šta je računarska pismenost.” Kasnije tokom decenije pokušano je da se računarska pismenost izjednači sa sposobnošću programiranja.

Martin je koncepcije „računarske pismenosti” identifikovao kao prolazne kroz tri faze. Prvo je usledila faza majstorstva koja je trajala do sredine 1980-ih, zatim faza prijave i primene od sredine 1980-ih do kasnih 1990-ih i faza refleksije, krajem 1990-ih. (Martin, 2003). U fazi majstorstva računar se doživljava kao tajnovit i moćan, sa akcentom na sticanje specijalističkog znanja i veštine za savladavanje, toga kako računar funkcioniše do toga kako ih programirati, koristeći aktuelne programerske jezike. Sledeća faza, faza prijave, započela je krajem 1980-ih pojavom jednostavnih grafičkih korisničkih interfejsa i jednostavnih aplikacija za masovno tržište, što je otvorilo računare za masovnu upotrebu. U ovoj fazi računar se smatra alatom koji se može primeniti u obrazovanju, radu, odmoru i kući. Korišćenje aplikativnog softvera postaje suština aktivnosti računarske ili informatičke pismenosti, sa težištem na praktične kompetencije više nego na specijalističko znanje.

Reflektivna faza je podstaknuta shvatanjem, da IT može biti sredstvo kroz koje je obrazovanje usredsređeno na studente, za koju se zalažu inovatori od 1960-ih, što je konačno moglo da se realizuje. Naglašava se, da je IKT pismenost interes, stav i sposobnost pojedinaca da na odgovarajući način koriste digitalnu tehnologiju, kao i alate za komunikaciju, u cilju procene informacija, konstruisanje novih znanja i komuniciranja sa drugima. Može se reći, da je „računarska pismenost” stekla konotaciju „veštine”, što podrazumeva kompetenciju sa nekoliko današnjih računarskih aplikacija, kao što su obrada teksta i e-pošta.

Međutim, zbog brzih promena tehnologije postojeće veštine zastarevaju i ne postoji put ka novim veštinama. Pismenost se ovom koncepcijom smatra fiksnim entitetom, više kao stanje nego kao proces, pa se zameralo da računarska pismenost možda nema dovoljno intelektualne moći da se uporedi sa tekstualnom pismošću. Zbog toga su se teoretičari trudili da definišu nove pojmove, pa je komunikacija postala uobičajeniji termin kao „IKT pismenost” što znači „informacione komunikacione tehnologije”.

IKT pismenost ne može se definisati prvenstveno kao ovladavanje tehničkim veštinama, već se mora proširiti tako da obuhvati i kritičke kognitivne veštine kao i primenu tehničkih veština i znanja. IKT pismenost koristi digitalnu tehnologiju, komunikacione alate i / ili mreže za pristup, upravljanje, integrisanje i stvaranje informacije, kako bi funkcionisali u društvu znanja. ETS, 2002, str. 2).

Tehnološka pismenost, kao ideja, pojavila se 1970-ih u cilju rešavanja dva vrlo različita problema: rastuću svest o ogromnom potencijalu i opasnosti od tehnološkog razvoja za životnu sredinu i čovečanstvo i rastući strah da bi neznanje o razvoju tehnologija moglo da dovede do toga radna snaga u zemljama poput SAD-a i Britanije zaostane u odnosu na konkurenciju iz zemalja sa više tehnološke svesti (Waks, L. (2006)).

Tehnološka pismenost bila je zasnovana na veštinama sa širim pristupom, pa je definisana ”kao kombinacija sposobnosti korišćenja ... ključnih sistema, da su sve tehnološke aktivnosti efikasne i odgovarajuće i da sintetizuju ...informacije u nove uvide”(Martin, 2008, str. 158) Osim što je ova pismenost bila definisana i podstaknuta ekonomskim potrebama i političkim brigama, ona je kod mladih inicirala „postmodernu svest višestrukih perspektiva”. Međutim, (Gurak 2001, str. 13) ovo je nazvao „performativnim” pojmom pismenosti, „sposobnošću za rad”, a pismenost se svela na tehnološki pismo značenje i način kako se koristi određeni deo tehnologije.

U suštini, tehnološka pismenost je sposobnost korišćenja, upravljanja i razumevanja tehnologije, što uključuje: sposobnost upotrebe tehnologije i podrazumeva uspešan rad ključnih sistema vremena, odnosno poznavanje komponenata postojećih makrosistema ili adaptivni sistemi čoveka i kako se sistemi ponašaju;

zatim sposobnost upravljanja tehnologijom uključuje osiguranje svih tehnoloških aktivnosti u smislu njihove efikasnosti; i razumevanje tehnologije što uključuje više od činjenica i informacija, ali takođe i sposobnost sinteze informacija u nove uvide. (ITEA, 1996, str.5) Glavna kritika ovog pristupa se odnosi na nedovoljno sagledavanje primene tehnologije i dublje razumevanje društvene i političke uključenosti tehnologije u društvu.

Informaciona pismenost se prvenstveno razvija u SAD od kasnih 1980-ih kao ponovno fokusiranje na „bibliografska istraživanja” u akademskim bibliotekama, prvenstveno je usredsređena na studente i nastala je u velikoj meri u preddigitalnom kontekstu. Sa sve većom percepcijom svetske mreže kao naizgled beskonačnog izvora informacija, pokret za informacionu pismenost dobio je sve veću hitnost.

Američko udruženje univerzitetskih i istraživačkih biblioteka, fokusirajući se na visoko obrazovanje, predstavlja skup pokazatelja učinka zasnovanih na pet „standarda”, tako da informaciono pismeni student: određuje prirodu i obim potrebnih informacija; efikasno pristupa potrebnim informacijama; kritički procenjuje informacije i njihove izvore i uključuje odabrane informacije u svoju bazu znanja i sistem vrednosti; efikasno koristi masovnih medija i glavna je obrazovna i istraživačka aktivnost u SAD i Evropi, po velikom broju istraživača. Prema Tineru (Tyner, K. 1998, str. 113) medijska pismenost pokušava da konsoliduje pravac komunikacione višestrukosti koji odgovaraju konvergenciji teksta, zvuka i slike, uključujući i pokretne slike. Posebno se ističe da je to interdisciplinarna, medijska pismenost i da je to neophodan i realan odgovor na složeno, stalno promenljivo elektronsko okruženje i komunikaciono izobilje koje nas okružuje. Autori koji se fokusiraju na rad u školama, predlažu novu definiciju pismenosti informacije za postizanje određene svrhe; razume mnoga ekonomska, pravna i socijalna pitanja koja su vezana za korišćenje informacija i pristupa i koristi informacije etički i legalno (ACRL, 2000, str. 8–13). [Sastanak stručnjaka za informatičku pismenost, održan je u Pragu 2003. godine gde je usvojena „Praška deklaracija” (Unesco, 2003) naglašavajući globalni značaj informacione pismenosti u kontekstu „informacionog društva”.] ACRL¹⁴

Medijska pismenost poznata je, i kao „medijsko obrazovanje”, razvila se iz kritičke evaluacija zasnovanu na idejama pokreta za medijsku pismenost, gde se posebno ističe da je učenje usredsređeno na studente, da je rešavanje problema u udružnim timovima, da je to alternativa standardizovanom testiranju i integrisani kurikulum programi (Hobbs, R. 1998, str. 8).

Uočljivo je, da postoji mnogo sličnosti između definicija medijske pismenosti i informacijske pismenosti, što znači da su generičke kompetencije veoma slične.

¹⁴ Association of College & Research Libraries.

Ipak, medijska pismenost je više usredsređena na prirodu različitih žanrova medija i način na koji se poruke konstruišu i tumače, što znači, da su karakteristike autora odnosno pošiljaoca i primaoca ključne u razumevanju značenja poruke i njenog sadržaja. Informacijska pismenost se uglavnom usredsređuje na načine pristupa informacijama i procenu sadržaja.

Komunikaciona pismenost polazi od komunikacije kao ljudske aktivnosti i osnovne socijalne interakcije, i posmatra se kao osnovni lični atribut, bilo da se posreduje usmeno ili digitalno. Teoretičari pismenosti takođe su prepoznali značaj digitalnog u oblikovanju konteksta u kojima treba razumeti pismenost. Lankshear i Knobel (2003, str. 16–17) opisuju „nove pismenosti” u vezi sa digitalnim: „Kategorija „nove pismenosti” u velikoj meri pokriva ono što se često naziva „posttipografskim” oblicima tekstualne prakse. To uključuje upotrebu i konstrukciju hiperveza između dokumenata i / ili slika, zvukova, filmova, semiotičkih jezika (kao što su emotikoni („smajlići”) koji se koriste u e-pošti, na mreži za časkanje ili u razmeni trenutnih poruka), manipulišući miš za kretanje po tekstu, čitanje nastavka datoteke i identifikovanje koji softver će „čitati” svaki fajl, proizvođači „nelinearne” tekstove, krećući se trodimenzionalno po svetovima na mreži i tako dalje.”

Uočavajući više različitih, ali međusobno povezanih pismenosti, neki autori koriste množinu izraza „pismenost”, „višestruka pismenost” ili „višestrukost”, dok drugi tvrde da je potrebno razviti novi teorijski okvir za opismenjavanje koji može da objedini njegove različite aspekte, dok Tiner (1998, str. 63–68) prepoznaje potrebu za pozivanjem na višestrukost, ali identifikuje grupe povezanih pismenosti uz zadržavanje „pismenosti” kao sveobuhvatnog koncepta. Iz toga se zaključuje, da su definicije različitih pismenosti skoro identične i samo su nijansirane u različitim pravcima, kao rezultat njihovih puteva iz preddigitalnih tačaka i evolucije pismenosti od fokusa na veštine do identifikacije generičkih kognitivnih sposobnosti ili procesa ili meta-veština. Na ovaj način digitalna pismenost se definiše, kao da se bavi primenom sličnih reflektivnih sposobnosti, ali u malo drugačijim poljima aktivnosti.

Digitalna pismenost u širem smislu je „životna veština” na isti način kao pismenost i računanje, to je sposobnost da se podrže inovacije u industrijskim, poslovnim i kreativnim procesima. Martin je ponudio „ePismenost” kao sintetizujući koncept, koji je definisao kao: svest, veštine, razumevanja i reflektivno-ocenjivački pristupi koji su neophodni da bi pojedinac mogao udobno da posluje u informacijama bogatom i podržanom IKT okruženju. (Martin, 2003, str. 18).

Martin i Madigan (2006), takođe istražuju različite koncepte digitalne pismenosti i kako su te koncepcije podržane u različitim zajednicama. Oni predlažu široku definiciju „digitalne pismenosti” i priznaju povezane „pismenosti”, poput IKT pismenosti, informatičke pismenosti, medijske pismenosti i vizuelne

pismenosti koje su stekle novu ili veću važnost u digitalnom okruženju. Digitalnu pismenost opisuju kao „sposobnost uspeha u susretu sa elektronskom infrastrukturom i alatima koji to omogućavaju u svetu dvadeset prvog veka” (Martin, A., & Madigan, D. (Eds). (2006)). Digitalna pismenost i e-učenje, kao i savladavanje elektronskih alata su presudni za uspeh u zajednicama za učenje. Digitalna pismenost je preduslov za učenje u obrazovnoj kulturi usredsređenoj na studente, ali ostaje pitanje, da li je to dovoljno. Dalje se tvrdi da studenti treba da budu „informaciono pametni” i sposobni da identifikuju potrebne informacije, kako ih locirati, i kako efikasno da se koriste. Te sposobnosti su podjednako važne, i osnovni deo procesa učenja u formalnom i neformalnom obrazovanju, kao i od suštinskog značaja za celoživotno učenje.

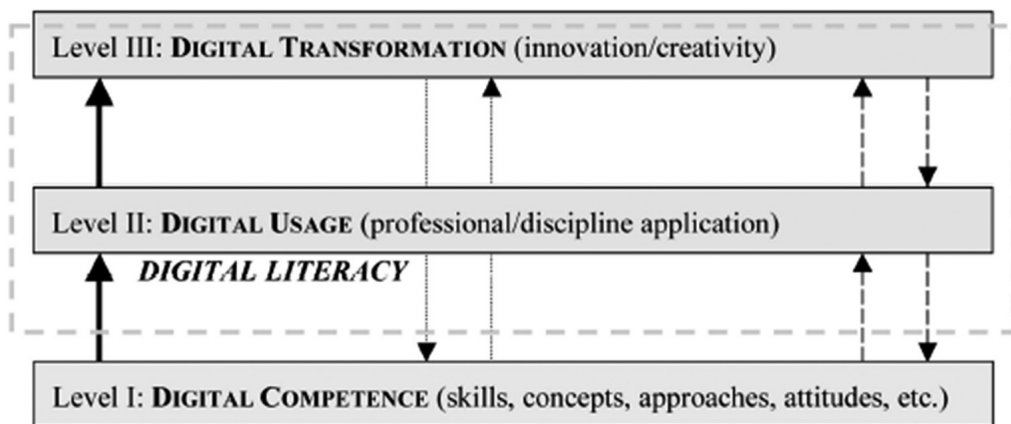
Treba pomenuti i koncept „Digitalni bildung” koji izražava holističko razumevanje kako deca i mladi uče i razvijaju svoj identitet. Kao takav, digitalni bildung predlaže integrisani, holistički pristup koji omogućava refleksiju na efekte koji IKT ima na različite aspekte ljudskog razvoja: komunikativnu kompetenciju, veštine kritičkog mišljenja i procese enkulturacije, između ostalog (Søby, M. (2003), str. 8).

I drugi autori smatraju, da digitalna pismenost uključuje nekoliko ključnih elemenata: to je sposobnost izvođenja uspešnih digitalnih akcija u poslu, učenju, slobodnom vremenu i drugim aspektima svakodnevnog života; digitalna pismenost za pojedinca je neprekidni životni proces i razvija se kako se životna situacija pojedinca razvija; digitalna pismenost je šira od IKT pismenosti i sadrži elemente izvučene iz nekoliko srodnih „digitalnih pismenosti”; digitalna pismenost uključuje sticanje i upotrebu znanja, tehnika, stavova i ličnih kvaliteta u izvršavanju i procenjivanju digitalne akcije u rešavanju životnih zadataka; takođe uključuje sposobnost da budemo svesni sebe kao digitalno pismene ličnosti i da se to odražava na sopstveni razvoj digitalne pismenosti.

Stoga se može predložiti sledeća definicija: Digitalna pismenost je svest, stav i sposobnost pojedinaca da na odgovarajući način koriste digitalne alate i objekte za identifikovanje, pristup, upravljanje, integraciju, procenu, analizu i sintezu digitalnih resursa, kao i da konstruišu nova znanja, stvaraju medijske izraze, i komuniciraju sa drugima, u kontekstu određenih životnih situacija, da se omogućí konstruktivno socijalno delovanje i da se osvrnu na ovaj proces. (Martin, 2003).

Nivoi digitalne pismenosti. Prema prethodnim odrednicama, pismenost se može shvatiti na tri nivoa, tako se i nivoi digitalne pismenosti mogu videti u istom smislu; prvo na operativnom nivou tehnike i savladavanja digitalnih kompetencija, drugo na nivou promišljene upotrebe i kontekstualno odgovarajuće primene digitalnih alata; i treće, na nivou kritičke refleksije, razumevanja transformativnog, kao i ljudski i socijalni uticaj digitalnih akcija – proces u kome se digitalna pismenost sprovodi u delo (Slika 2 u relaciji sa Slikom 1).

Slika 2. Nivoi digitalne pismenosti
(Martin, 2008, Figure 7.1: Levels of Digital Literacy).

Na slici 2. najpre nalazimo prvi nivo – *nivo digitalne pismenosti*, kao nivo digitalne kompetencije. Za svakog pojedinca ona znači mogućnost uključivanja različitih procesa u relevantnom domenu, kao što su veštine pronalaženja informacija na mreži, obrada teksta i priprema dokumenata; elektronska komunikacija, stvaranje i obrada digitalnih slika, upotreba tabela raznih proračuna; izrada prezentacija, objavljivanje na vebu, stvaranje i upotreba baza podataka, simulacija i modeliranja, objavljivanje na desktopu, digitalne i interaktivne igre, izrada multimedijalnih predmeta i ovladavanje digitalnim okruženja. Digitalne kompetencije će se razlikovati od osobe do osobe, kako se njihove situacije razlikuju i vremenom će se menjati kako se razvijaju novi alati i objekti.

Sledeći nivo je *nivo digitalne upotrebe*. Odnosi se na primenu digitalne kompetencije u određenom profesionalnom kontekstu, ili kontekstu domena, što dovodi do specifične upotrebe za pojedinca, grupu ili organizaciju. U generisanju digitalne upotrebe, korisnici se oslanjaju na relevantne digitalne kompetencije i specifičnosti profesije, domena ili drugog životnog konteksta. Digitalne upotrebe su u potpunosti ugrađene u delatnost profesionalca, discipline ili domene zajednice. Oni postaju deo kulture onoga što je Wenger nazvao „Zajednice prakse”, a to su grupe ljudi koji dele brige, skup problema, ili strast prema temi i koji produbljuju svoje znanje i stručnost u ovoj oblasti kontinuiranom interakcijom. (Wenger i sar., 2002, str. 4). Wenger, E., McDermott, R., & Snyder, W. M. (2002).

U zajednicama praksa učenja postaje prisna zajednička aktivnost povezana sa svakodnevnim praksom. Digitalne upotrebe postaju ugrađene u razumevanja i postupke koji se razvijaju u zajednici i uzrocima same zajednice da se razvija, otuda je i zajednica prakse takođe zajednica učenja. Digitalna pismenost stoga

varira među pojedincima, kao što se i njihove životne situacije razlikuju, suština je kvalitet osobe, a ne spoljno definisani prag koji treba dostići. Nema pravila „jedna veličina odgovara svima.”

Digitalna transformacija predstavlja treći nivo na Slici 2. To je krajnja faza digitalne pismenosti, i ona se postiže kada raznovrsne i razvijene digitalne upotrebe omogućavaju inovacije i kreativnost, i stimulišu značajne promene u okviru struke ili domena znanja. Te promene se mogu dogoditi na individualnom nivou ili na nivou grupe ili organizacije. Iako mnoge digitalno pismene osobe mogu postići transformativni nivo, transformacija nije neophodan uslov digitalne pismenosti. Aktivnosti na nivou odgovarajuće i informacione upotrebe, to bi bilo dovoljno da se opiše kao digitalno pismen. Nije neophodno da se prati nužno sekvencijalni put u svakoj fazi. Važno je oslanjati se na ono što je relevantno za trenutni životni projekat, obrazac je više slučajni, a ne serijski pristup, iako postoji mnogo slučajeva u kojima su neophodna određena znanja i veštine na nižem nivou, kako bi se razvio ili razumeo materijal sa višeg nivoa.

Pojedinci su takođe deo društva i pojedinačno deluju, a kada sebe oživljavaju kao ljude koji razvijaju digitalnu pismenost i odražavaju implikacije toga na svoj identitet, onda njihov život igra ulogu u izgradnji socio-kulturnih obrazaca koji daju ljudima malo razumevanja i osećaja kontrole u digitalnom, ali nestabilnom dobu. Oslanjajući se na vlastita digitalna iskustva, razmišljajući o svojoj digitalnoj pismenosti i digitalnom otisku, omogućuje se razvoj pozitivne strategije za aktivno preuzimanje kontrole nad sopstvenim digitalnim identitetom, što bi mogao da bude krajnji cilj programa digitalne akcije.

Literatura

- [1] Mimica, A. (2007). Predgovor. U: A. Mimica i M. Bogdanović (prir.), *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike, str, 8.
- [2] Reljić, S. (2018). *Bukvar medijske pismenosti*, Akademska knjiga (Novi Sad) i Univerzitet u Beogradu.
- [3] Kuper, A., Kuper, D., Krznarić, N. S., Marković, P., & Rašević, M. (2009). Enciklopedija društvenih nauka. Beograd: *Službeni glasnik*, 2. Brigs, A., & Berk, P. (2006). *Društvena istorija medija*. Clio, Beograd.
- [4] Cagtels, M. (2000) *Informatičko društvo*, Golden marketing, Zagreb, 2000.
- [5] Dragan, N. (2012). Menadžment masovnih medija, Čigoja, Beograd
- [6] Pavlović, M. (2004). *Odnosi s javnošću (PR)*. Megatrend univerzitet primenjenih nauka.
- [7] Hallahan, K. et al. (2007) *Defining Strategic Communication*, International Journal of Strategic Communication, 1(1)

-
- [8] McLuhan, M. (1978). *The brain and the media: The 'Western' hemisphere. Journal of communication*, vol. 28
 - [9] Smith, A. G. (1966). *Communication and Culture*. NY: Holt, Rinehart and Winston.
 - [10] Van Nostrand's (1983) *Scientific encyclopedia*, sixth edition, Van Nostrand's Reinhold Company, New York.

DIGITAL LITERACY AS A NEW SOCIO-CULTURAL CHALLENGE

Abstract: *The phrase digital literacy is one of the most frequent in our time, especially in the information society: it is indicative that our Sociological Dictionary (2007), quite reliable in many respects, doesn't record or define any of these terms. However, most other sources, especially the Encyclopedia of Social Sciences (English edition from 2004, Serbian translation from 2009), agree in the assessment that these - as they say - „broad terms” have been used since the seventies of the XX century. to the central place of equipment, techniques and practical knowledge (know-how) in social and economic development. Since the 1990s, researchers in the field of information society have added the term communication to these terms. The development and expansion of the Internet have given additional impetus to this understanding of things. Authors of articles in the social sciences are increasingly using these terms when they think of a networked society (these determinants are not in the Sociological Dictionary, nor in the useful book Bukvar medijske pismenosti (Primer of media literacy) S. Reljic (2018)...In this paper, which is part of a larger whole, we try to shed light on some dimensions of digital literacy and the flourishing information society, to present our vision of the concept of digital literacy and try to at least indicate the consequences of digital technology on social development, especially on power relations.*

Keywords: culture, media, public relations, digitization, literacy, marketing

Vojislav Todorović*
<https://orcid.org/0009-0009-7242-1764>
Momčilo Jokić**
<https://orcid.org/0009-0005-4036-9245>

UDK: 316.75:316.774(497.16)
316.752(497.16)

DOI: 10.5937/MegRev2403117T
Pregledni naučni članak
Primljen: 09.06.2025.
Odobren: 01.07.2025.

PROMOCIJA KULTURNOG NASLEĐA HERCEG NOVOG (Mediterranske integracije)

Apstrakt: *Primorje i južni prostori Crne Gore bogati su srednjevekovnim kulturnim nasleđem. Oblast koja je posebno bogata srednjevekovnm kulturnim nasleđem je i opština Herceg Novi kao i njena okolina. Kulturna dešavanja i festivali u pomenutom gradu već duži niz godina bude interesovanje medija kao i različitih društvenih grupa. U ovom radu se kroz kvalitativnu analizu kulturnih manifestacija, kritički osvrćemo na promociju kulture i duhovnih vrednosti ovog primorskog grada. Prostor dajemo značaju masovnih medija u cilju promocije kulture. Kroz teoriju o socijalnoj segmentiranosti masovne publike, kao i kroz prikaz relevantnih društvenih istraživanja prepoznajemo potrebu za većom promocijom kulturnog nasleđa. Konačno u samom završetku rada dajemo smernice za dalja povezivanja Hercenjg Novog sa sličnim kulturološkim centirma na obalama mediterana.*

Cljučne reči: *kulturno nasleđe, promocija, Herceg Novi*

* Fakultet za kulturu i medije, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: vojatodorovic@gmail.com

** Fakultet za kulturu i medije, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: kislea.lk@gmail.com

1. Srednjevekovno kulturno nasleđe Herceg Novog

Promocija (lat. *promotion*: unapređenje u viši čin ili zvanje.), planirano pristupanje organizovanih društvenih subjekata javnoj sferi, kao pretpostavka sticanja ili stvaranja publiciteta određenog aspekta stvarnosti: pojedinca, društvene grupe, događaja, pojave, stanja, procesa, materijalne ili nematerijalne vrednosti (Miletić, 2012: 269). Promocija kulture u XXI veku sve više zauzima mesto u medijskim sadržajima. Sve je više tematskih televizijskih kanala, kao i internet portala¹ koji izveštavaju o festivalima kulture. Festivali kulture su sve više prisutni u evropskim državama. Tu prednjače mediteranske zemlje poput Španije, Italije, Grčke koje svoj kulturni identitet grade i na festivalim kulturnog nasleđa. Posmatrajući istoriju i kulturno nasleđe ovih zemalja sigurno je da mediji imaju šta da ponude različitim društvenim grupama kao sferi njihovog interesovanja. Često se misli da prostori na Balkanu ne obiluju velikim brojem lokacija sa kulturnim nasleđem koliko ih poseduju navedene mediteranske zemlje. Međutim, prostori Srbije i Crne Gore imaju veliki broj srednjevekovnih manastira, koji su jednim delom i pod pokroviteljstvom UNESK-a. Prostor sa velikim brojem lokacija kulturnog nasleđa je i obala crnogorskog primorja. Na južnim obalama Jadrana nalazi se grad koji obiluje bogatom istorijom koja je pretočena u veliki broj crkava i manastira srednjevekovnog doba.

Radi se o Herceg Novom, srednjevekovnom gradu, na samom ulasku u Boko kotorski zaliv podno planine Orijen. Veća naselja u širem rejonu grada su: *Kamenari, Bijela, Baošići, Đenovići, Kumbor, Zelenika, Meljine, Igalo*. Po poslednjem popisu brojao je oko 40 000 stanovnika. Širi rejon grada satkan je od različitih epoha. Prisutni su ostaci antičke kulture, još iz doba Rimljana, zatim vizantijske kulture, srednjevekovne Srbije iz doba Nemaljića kao i kulture Mletačke republike. Sam grad podiže Tvrtko I Kotromanić, Bosanski kralj kao odgovor na uticaj Dubrovačke republike². Iz naučnog ugla određeni broj autora se bavio istorijom ovog predela kroz razne publikacije i naučne radove. Jedan od njih je i Tomo K. Popović, koji u svom delu „*Herceg- Novi istorijske bilješke*” navodi da Herceg Novi nastaje u srednjem veku i da ga je podigao bosanski kralj Tvrtko. „Herceg Novi je srpska trvorevina iz srednjeg vijeka. Započeo ga je graditi bosanski kralj Stjepan Tvrtko I (Popović, 1924: 6). Mnogi narodi su zauzimali grad. Nakon Turskog osvajanja, tako ga preuzimaju Mleci 1687. godine i daju mu naziv *Castel-nuovo*. Grad su takođe posedovali Španci, Turci i Austrijanci Navešćemo i *Maksima S. Zlokovića* i delo *Bijela estetsko-istorijski prikaz*³, navodi istorijsko-kulturološki značaj ovog

¹ Postoji veliki broj internet portala koji se bave promocijom kulture i kulturnih dešavanja. Manji deo je finansiran od strane države dok je većina portala nezavisne produkcije a često je i deo određenih kulturnih projekata.

² Herceg Novi i Dubrovnik imali su sukob interesa u srednjem veku oko trgovine i trgovačkih puteva. Kao interesna roba provladavala je so u tom vremenu.

³ Izvor: <https://www.rastko.rs/rastko-bo/istorija/mzlokovic/mzlokovic-bijela.html>, poseta, 13.07.2022.

mesta za sam Herceg Novi i Boko kotorski zaliv. Oba autora naglašavanju još pre drugog svetskog rata značaj srednjevekovne kulture grada. Nakon drugog svetskog rata u gradu su zaživela i kulturna dešavanja poput filmskog festivala a nakon toga i festival početka proleća - dana mimoze. Postoji li u sadašnjem vremenu⁴ i decenijama iza nas manifestacija koja promoviše veliki broj crkava, manastira, građevina iz navedene bogate istorije grada? Odgovor dajemo u nastavku ovoga rada.

Kultura čovečanstva razvijala se u određenim istorijskim epohama. Razvoj ideologija⁵ u različitim vremenima nosio je i oređene ktitorske poduhvate. Istorija samog grada satkana je od različitih epoha. Navedeni autori (Popović 1924; Zloković 1937) daju precizne podatke o vremenu nastanka i značaja različitih kulturnih građevina i lokaliteta na širem području grada. Trebamo naglasiti i šta spada u kulturno nasleđe. Postoje po Dejvidu Trozbiju (David Trosby) tri vrste kulturnog nasleđa:

- Izgrađeno ili nepokretno kulturno nasleđe kao što su zgrade, spomenici, mesta, uključujući i grupe zgrada koje nalazimo u istorijskim gradskim centrima
- Pokretno nasleđe, kao što su umetnička dela, arhive, rukotvorine, ili drugi predmeti koji imaju kulturni značaj
- Nematerijalno nasleđe, koje postoji u obliku muzičkih i književnih dela koja su nam ostala od prošlih vremena, ili kao nasleđeni postupci, jezik, obredi, veštine, ili tradicionalna zajednica i grupe prepoznaju kao kulturno nasleđe (Trozbi 2012: 107).

Prostori na kojima živimo bogati su izgrađenim i nepokretnim kulturnim nasleđem, tj. manastirima i crkvama iz srednjeg veka. U njih je utkana kultura renesanse, angažovanjem najboljih majstora iz Italije od strane srednjevekovnih srpskih vladara. Upravo je šira okolina Herceg Novog, i predeo na kome je on nastao bi jedan od oslonaca srpske srednjevekovne države. Ne prođe dugo vremena a on postade i glavnijem gradom vojvodstva svetog Save-*Dukatus Sabbae*-ili bolje današnje Hercegovine, koja se steraše pod imenom Zahumlje, sve do Novog Pazara (Popović 1924: 14). Geografsko-istorijski posmatrano kulturno nasleđe Herceg Novog prostire se kroz srce Boko-kotorskog zaliva pa sve do izlaska iz opštine u pravcu Dubrovnika. Na popisu se nalazi 89 crkvenih objekata i to :

- 74 pravoslavna
- 14 rimo-katoličkih
- 11 ruševina

⁴ Poslednja dešavanja koja su nastupila nakon specijalne vojne operacije Ruske federacije u Ukrajini (24.februar, 2022.godine), uticala su i da letnja sezona na primorskoj regiji Crne Gore ima manje turista. Ovde vidimo da na kulturu utiču geo-strateška dešavanja duboko u kontinentalnom delu Evrope, poput rata i različitih vidiva krize.

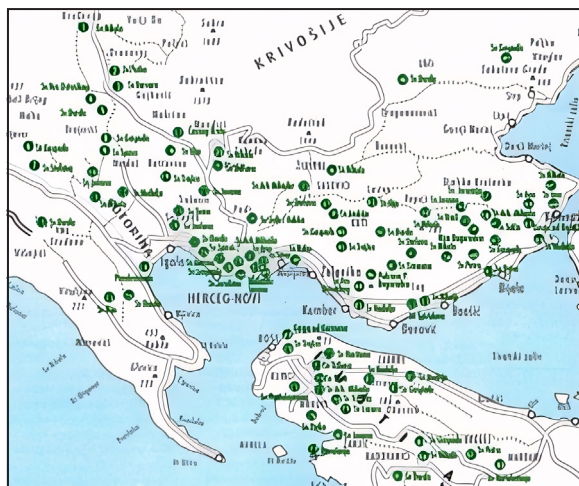
⁵ Sudar megaideologija od perioda reformacije utiče na razvoj kulture u Evropi, prvenstveno ktitorske poduhvate.

Pomenućemo i značajnije manastire i crkve širem rejonu grada. Knjiga „*Herceg Novi - 22 sage o kulturnom blagu*” Lazara Seferovića je ozbiljno delo koje opisuje značaj kulture Herceg Novog koja je građena vekovima. Ova knjiga nam daje geografsku odrednicu položaja i istorije manastira i starih utvrđenja krećući se iz naselja Lepetane (opština Tivat) u naselje Kamenari (opština Herceg Novi). Pomenutim putem nailazimo na:

- Saborni hram Svete Nedelje, koji potiče iz XVII. veka. Istorija crkve je bogata, podeljena je u dva dela, na istom mestu ranije je postojala stara crkva. Značaj ove crkve najbolje je opisao Lazar Tomanović⁶ krajem XIX i početkom XX veka. Smeštena je u idiličnom predelu, okružena borovima, sa pogledom na Boko kotorski zaliv.
- U naselju Bijela izdvojićemo izdvojićemo crkvu Sv.Nikole u Bijelskim kruševcima iz XVI veka. U istom mestu se nalazi i crkva Rize Bogorodice, podignuta je u XIX, alocirana na temeljima crkve iz XII veka.
- U Kumboru se nalazi crkva Sv.Pokrov Bogorodice, predanje govori da je sagrađena u XV veku. Takođe vrlo interesantna je i crkva Sv.Andrije u Kutima. Ona potiče iz XV veka, ali se govori da su temelji iz XI veka.
- Poluostrvo Luštica poseduje veliki broj crkava i manastira srednjeg veka. Između ostalog izdvajaju se crkva Sv.Tripuna iz XVII veka, kao i crkva Sv.Petke iz XV veka.
- Na kraju pomenućemo manastir Savinu u samom srcu grada koj potiče iz XIII veka. Ovde se čuvaju i neki predmeti koji su pripadali manastiru Tvrdoš i manastiru Manasija. Takođe manastir poseduje bogatu biblioteku o srpskom kulturnom nasleđu. Ovde smo izdvojili samo segment srednjevekovnog kulturnog nasleđa opštine Herceg Novi.
- Kanli kula izgrađena je u XVI veku (iz istorijskih izvora saznajemo da su je počeli graditi Španci 1538 godine. Prvobitna namena je bila da bude srednjevekovni bedem za odbranu grada ali je imala i ulogu da bude zatvor.
- Citadela (Macel, Mezzaluna), stara tvrđava, smatra se najjužnijim objektom u gradu od značaja za kulturnu baštinu, ozbiljno stradalo u zemljotresu 1979. godine. Nasatila je još u vreme osmanskog carstva, doživela je niz razaranja, pogotovo u bitkama Mlečana i Turaka.⁷

⁶ Lazar Tomanović (1845-1932), bio je istaknuti srpski književnik poreklom iz Lepetana, naselja u Boko Kotorskom zalivu. Školovao se u duhu pravoslavlja u Zadru, a tokom života pisao je za listove Pančevac, Zastava... Ceo svoj život posvetio je očuvanju srpskog identiteta na primorju.

⁷ Izvor: <https://www.politika.rs/scc/clanak/50551/Od-Citadele-ostalo-samo-ime>, poseta, 13.07.2022.

Slika 1: Manastiri i crkve opštine Herceg Novi

2. Festivali grada

Određen broj autora poput pomenutog *Dejvidu Trozbiju* (*David Trosby*), kao i *prof.dr Mirka Miletića*⁸ pominju značaj kulturne industrije. U industrijskim razvijenim zemljama kultura je odavno plasirana preko masovnih medija. Koristi se u svrhu edukacije, jačanja društvenog sistema, kao i plasiranja ideologije vladajuće klase. Veliki broj festivala koji promovišu kulturu grada Herceg Novog održavaju se tokom cele godine. Jedan od veći kulturnih manifestacija su *Dani mimoze*. Održavaju se još od 1969. godine. Ovaj događaj najavljuje dolazak proleća na mediteranu dok je u ostatku Evrope još uvek hladno vreme i sneg. *Hercegnovski zimski salon* je takođe manifestacija koja počinje u periodu kada i *Dani mimoze*. Obiluje velikim brojem autora koji se bave slikarstvom i drugim vidovima umetnosti. Jedna od najposećenijih manifestacija je *Hercegnovski filmski festival*. Nasledio je nakadašnji *Jugoslovenski festival filmske režije*. Naime Herceg Novi ima bogatu filmsku istoriju, iznedrio je plejadu vrhunskih filmskih stvaralaca. Tu spadaju: Anton Lukateli, Aleksandra Sekulović, Stevo Lepetić i mnogi drugi. Filmski festival se održava početkom avgusta na letnjoj sceni *Kanli kule*. Pomenućemo još i međunarodni letnji sajam knjiga, *Trg od knjige*. Održava se u starom gradu, na *Belavisti*. Postoji još par festivala koji se bave isključivo muzikom i muzičkim stvaralaštvom. U te festivale spadaju: *Guitar Art summer fest*, operски festival „*Opera-rosa*“, *Dani muzike*, *Međunarodno takmičenje solo pjevača „Bruna Špiler”* Vidimo da

⁸ Komunikološki leksikon prof. dr Mirka Miletića obiluje komunikološkim teorijama i njenim domenima u savremenom društvu. Kultura je u odnosu na nove medije definisana kao termin Kulturna industrija. U okviru kulturne industrije razvila se i masovna kultura koja je uslovljena je ideologijama vladajućih klasa.

se u okviru kulturnih dešavanja grada dešavaju razne manifestacije. Međutim ovde se postavlja pitanje: Posедуje li Herceg Novi manifestaciju koja se bavi isključivo promocijom izgrađenog tj. nepokretnog kulturnog nasleđa grada? Nešto što bi imalo sličnu dimenziju je i novoformirani *Festival folklor a s pesmom i igrom kroz herceg Novi 2022*, međutim akcenat ovog kulturnog događaja je isključivo ples i prezentacija istorije i kulture primorja, što svakako nije dovoljno da pokrije ideju o prezentaciji sveobuhvatnog srednjevekovnog nasleđa grada. Naši vidici idu dalje, oni se prostiru do promocije kulture srednjeg veka kroz festivalski opus, prikazom značaja srednjevekovnih crkava i manastira grada, ukazivanjem na vrednost antičkih građevina, promocijom u medijima kuća poznatih pomoraca itd. U nastavku rada prikazaćemo koliki je značaj jednog ovakvog festivala u svrhu promocije samog grada i njegovog povezivanja sa gradovima koji imaju slične festivale na mediteranu. Takođe prostor dajemo i vrednosti samih medija koji su najznačajniji za prikaz kulture Boke kotorske.

3. Promocija kulture kroz mediteranske integracije

Masovni mediji nose najveću odgovornost kada je u pitanju promocija kulturnih dešavanja. Iz određenih medijskih organizacija šalje se veliki broj poruka koje utiču na stavove i mišljenja određenih društvenih grupa. Štampa, radio, televizija, u novijem dobu i internet diseminiraju veliki broj poruka do primalaca. Teorija o *socijalnoj segmentiranosti masovne publike* kao i istraživanje korejskih autora (Lee, K. Y., & Lee, H. 2019), potvrđuju da se medijska delovanja na određene društvene grupe (u ovom slučaju mlade ljude), mogu uzeti kao relevantna kada je u pitanju sticanje novih znanja o važnosti kulturnog nasleđa. Takođe i istraživanje koje ukazuje da su mediji odgovorni za stavove mladih ljudi prema očuvanju kulturnog nasleđa sprovedeno je u Srbiji 2015. godine (Todorović, 2017).

Sa druge strane kulturno nasleđe jednog grada jeste jednim delom i kulturni kapital⁹. Kroz medijsku promociju kulturni kapital dobija na značaju i pruža bolji ekonomski razvoj određenih regija i zavisnosti od količine i broja lokacija i građevina koje spadaju u kulturno nasleđe. Prikazaćemo koji su mediji najbitniji kada je u pitanju promocija kulturnog nasleđa Herceg Novog. Promocija kulture i kulturnih dešavanja u najvećim delom ide preko:

- Medija sa nacionalnom frekvencijom u Crnoj Gori¹⁰

⁹ Dejvid Trozbi (David Throsby) – Ekonomika kulturne politike - na vrlo detaljan način vrši analizu koliko je kulturno nasleđe bitno za ekonomski razvoj jedne oblasti ili regije. Svaka lokacija sa kulturnim nasleđem u organizovanim manifestacijama ima svoju ekonomsku vrednost, donosi kulturne kapitalne investicije.

¹⁰ Radio-televizija Crne Gore, kao Javni servis ima najbolju produkciju. Često se na satelitskom kanalu RTCG, mogu posmatrati emisije u kojima dominira sadržaj koji prezentuje kulturno nasleđe i istoriju.

- Lokanih medija u Herceg Novom
- Takođe velikm delom mediji udrugim zemljama poput Srbije i BiH¹¹
- putem internet portala. Što se tiče internet portala, izdvajamo portal <http://hercegnovi.cool/>¹², koji se u svojim izveštavanjima detaljno bavi kulturnim dešavanjima u gradu. .

Razumevanjem pomenutih komunikoloških teorija, kao i selekcija medija u Crnoj Gori uvodi nas u oblast komunikacionih strategija. Ne postoji određena medijska strategija za prezentaciju i promociju kulture na prostorima opštine Herceg Novi. O značaju prezentacije kulture i kulturnog stvaralaštva na medijima govori i začetnik komunikologije na prostorima bivše Jugoslavije, dr Toma Jovanović. On apostrofira ulogu umetničkog dela i njegovo dejstvo na emocije, afektivnost i saznavno intelektualno kod subjekta (Đorđević, 2006). Komunistička ideologija od koja dominira od završetka drugog svetskog rata pa do pada Berlinskog zida 1989. godine nije videla umetnost i kulturu u pravcu uzdizanja duhovnih vrednosti i formiranja ličnog stava pojedinca. Uglavnom je sve bilo vezano za marksističku doktrinu, uzdizanje materijalnog i apostrofiranje novije istorije koja odgovara datom sistemu. Ovakvi režimi koji su krasili prošlo vreme uticali su i na manju mogućnost kulturno-umetničkog izražavanja u formi promocije kulture srednjeg veka ili kulture antičkog doba. Postoji li na nivou evropskih kulturnih organizacija strategija koja se kasnije prenosi i na medijski prostor? Kultura u svetu sve više dobija prostora u masovnim medijima. To potvrđuje i delovanje krovne institucije UNESK-a u medijima od 2015 godine. U UNESK-u, 2015.godine, u okviru dekade zbližavanja kultura 2013-2022, predložen je i usvojen program akcije za kulturu mira i nenasilja, kroz *Festival zbližavanja mediteranskih kultura*. Donesene su odluke na kojim će principima počivati pomenuti festival u Parizu. Ovde izdvajamo par tih principa:

- Festival će počivati na jeziku tolerancije, zbližavanju kultura mediteranskih zemalja, jačanja faktora kulturne stabilnosti i razumevanja.
 - Okupiti što više umetnika iz različitih zemalja (bez obzira na nacionalnost i religiju) koji promovišu humanističke vrednosti
 - Promovisati obalu mediterana kroz kulturu i stare zanate.

Vidimo da je potreba za povezivanjem mediteranskih kultura velika i u konstantnom je usponu. Koja bi to vrsta promocije kulture i istorije bila najbolja za područje grada Herceg Novog? To bi mogao biti novi festival koji bi u skorijoj zaživao i bavio bi se isključivo nepokretnim kulturnim nasleđem Herceg Novog,

¹¹ U Republici Srpskoj na nivou državnih i lokalnih medija dosta se izveštava o kulturnim događajima u Crnoj Gori, a posebno se apostrofiraju dešavanja u Herceg Novom.

¹² <http://hercegnovi.cool/>, vrlo bogat portal koji prati sva kulturna dešavanja u gradu, sa ažuriranim podacima, poseta 31.01.2022.

njegovom istorijom ali i propratnim kulturnim sadržajima. Oblasti koje bi jedan takav festiva objedinjavao su sledeće:

1. Ovakav festival otovrio bi još više kulturološku perspektivu Boke kotorske i samog regiona. Na jednom mestu okupili bi se vodeći naučnici iz Evrope i sveta kao što su istoričari, kulturolozi, komunikolozi, sociolozi, filozofi, umetnici različitih profila i drugi ljudi koji proučavaju značaj i opstanak kulturnog nasleđa srednjeg veka.
2. Grad Herceg Novi povezao bi se sa zemljama koje su kroz istoriju imali uticaj na razvoj kulture samog grada. U te zemlje spadaju: Italija, Španija, Francuska, Austrija, Grčka.
3. Promocija kulturnog nasleđa grada privukla bi i osnivače ostalih sličnih manifestacija u Evropi i svetu.
4. Od 2016.godine Herceg Novi je u jakim kulturološkim vezama sa italijanskim gradom Barletom (regija Pulja). Ova dva grada su ostvarila bratimljenje, gde je potpisan veliki broj dokumenata iz oblasti privredene saradnje i kulture. Ovakav vid saradnje je odlična prilika za promociju kulture grada u italijanskim medijima. Veliki broj gradova mediterana neguje manifestacije u obliku festivala kulturnog nasleđa. U Sloveniji je to *Mediterranean International Folklore Festival (MIFF¹³)* koji se održava u Portorožu. Na relacijama kulturnih manifestacija moguće je izgraditi poslovno partnerstvo kao i slične kulturno-ideološke integracije, u cilju zaštite i promocije kulture na mediteranskim prostorima.

4. Zaključak

Kulturno nasleđe mediterana može sve više dobijati na značajnosti kroz nove festivalske forme. Bogatsvo koje poseduje Herceg Novi, u obliku srednjevekovnog nepokretnog kulturnog nasleđa, retkost je koja se treba iskoristiti u jačanju kulturnog identiteta grada, kao i integraciji multikulturalnosti. Kako se kulturološki budu povezivale mediteranske zemlje tako će i rasti potreba za promocijom istorije i kulture južnih prostora Crne Gore. Ova promocija se treba odvijati na dva načina:

- neposredno klasičnim festivalskim manifestacijama
- jakom medijskom podrškom, pre i posle festivalskih događaja.

Takođe pripreme za jedan festival ovakvog karaktera treba da traju tokom cele godine, a esenciju samih događaja na festivalu treba da iznesu zemlje od kojih je satkana kultura i istorija grada.

¹³ Izvor: <https://www.miff.si/>, poseta 10.07.2022.

Literatura:

- [1] Brdar, M. (2005). *Uzaludan poziv: sociologija znanja između ideologije i samo-refleksije: slučaj Karla Manhajma i prosvetiteljstva*. Stylos.
- [2] Đorđević, T. (2006). *Estetika: komunikološki aspekt*. Institut za političke studije.
- [3] Lee, K. Y., & Lee, H. (2019). Traditional costume experience at a cultural heritage festival. *Tourism Management Perspectives*, 32, 100555.
- [4] Miletić, M., & Miletić, N. (2012). *Komunikološki leksikon*. Megatrend univerzitet.
- [5] Tomo, P. K. (1924). Herceg Novi. *istorijske bilješke*.
- [6] Trozbi, D. (2012). *Ekonomika kulturne politike*. Beograd: Clio.
- [7] Miletić, M. (2011). Komunikacione strategije–pokušaj teorijske konceptualizacije. *Godišnjak Fakulteta za kulturu i medije, Broj, 3*, 13-32.
- [8] Seferović, L. (2006). *Herceg-Novi: 22 sage o kulturnom blagu*. Sferaart.
- [9] Todorović, V. (2017). Uticaj medija na stavove omladine Srbije o očuvanju kulturnog nasleđa na Kosovu i Metohiji. *Univerzitet Megatrend*.

Vebografija:

- [1] <http://www.hercegnovi.me/en/2014-03-01-16-06-59/2014-12-09-09-18-41/1753-2016-09-16-06-05-30>
- [2] <https://eaff.eu/en/festivals/288-international-folklore-choir-nd-modern-festival-herceg-novi-2022>
- [3] <https://en.unesco.org/events/festival-mediterranean-cultures>
- [4] <https://www.hercegnovi.me/rss/grad/kulturne-manifestacije>
- [5] <https://www.miff.si/>
- [6] <https://www.politika.rs/scc/clanak/50551/Od-Citadele-ostalo-samo-ime>
- [7] https://www.rastko.rs/rastko-bo/istorija/mzlokovic/mzlokovic-bijela_1.html

PROMOTION OF CULTURAL HERITAGE OF HERCEG NOVI (Mediterranean Integration)

Abstract: *The coast and southern areas of Montenegro are rich in medieval cultural heritage. The area that is especially rich in medieval cultural heritage is the municipality of Herceg Novi and its surroundings. Cultural events and festivals in the mentioned city have been of interest to the media as well as various social groups for many years. In this paper, through a qualitative analysis of cultural events, we critically look at the promotion of culture and spiritual values of this coastal city. We give space to the importance of the mass media in order to promote culture. Through the theory of social segmentation of the mass audience, as well as through the presentation of relevant social research, we recognize the need for greater promotion of cultural heritage. Finally, at the very end of the paper, we provide guidelines for further connections of Herceg Novi with similar cultural centers on the shores of the Mediterranean.*

Keywords: *cultural heritage, promotion, Herceg Novi*

SPISAK RECENZENATA / LIST OF REVIEWERS

Prof. dr BALTEZAREVIĆ Vesna – Srbija
Prof. dr BALTEZAREVIĆ Radoslav – Srbija
Prof. dr BAZIĆ Miljojko – Srbija
Prof. dr BOGIĆEVIĆ Jasmina, vanredni profesor – Srbija
Doc. dr BRČIĆ Aleksandar - BiH
Prof. dr CVETKOVSKI Tatjana – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Gorica – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Drago – Srbija
Prof. dr DAVIDOV Vladimir – Rusija
Prof. dr DE MONSERAT LJAJO Marija – Argentina
Prof. dr ĐURĐEVIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr ILIĆ Radan – Srbija
Prof. dr JOVANOVIĆ Tomislav – Srbija
Doc. dr JOVIČIĆ Aleksandar – Srbija
Akademik KAMBOVSKI Vlado – Makedonija
Prof. dr KAPOR Nenad - Srbija
Prof. dr KOMARISOV Vladimir S. – Rusija
Dr LABOVIĆ Dragana, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr LAĐEVAC Ivona – Srbija
Prof. dr LANGOVIĆ-MILIĆEVIĆ Ana – Srbija
Prof. dr LAZAREVIĆ Žarko – Slovenija
Prof. dr LENGHARTOVA Jana – Slovačka
Prof. dr LUTOVAC Jelena – Srbija
Prof. dr LESAKOVA Dagmar – Slovačka
Doc. dr MANDARIĆ Marija – Srbija
Prof. dr MILANOVIĆ R. Milan – Srbija
Prof. dr MILIVOJEVIĆ Tatjana – Srbija
Prof. dr NIKODIJEVIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr NOVAKOVIĆ Ivan – Srbija
Akademik OČIĆ Časlav – Srbija
Prof. dr OZGERCIN Kevin V. – SAD
Prof. dr PAP Norbert – Mađarska
Prof. dr PARK Sung-Đo – Nemačka
Prof. dr PAVLOVIĆ Milivoje – Srbija
Prof. dr PERIŠIĆ Saša – Srbija
Prof. dr POPOVIĆ Borko – Srbija
Dr PREMOVIĆ Jelena, naučni saradnik
Prof. dr SALVATORE Dominik – Italija
Doc. dr SPASIĆ Dragoljub - Srbija

Prof. dr ŠANARON Žan Žak – Francuska
Prof. dr ŠARIĆ Branko – Srbija
Prof. dr ŠKULIĆ Milan – Srbija
Prof. dr TANČIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr VESELINOVIĆ Petar – Srbija
Prof. dr VUJIČIĆ Milan – Srbija
Prof. dr ZENOVIĆ Ivona - Srbija
Dr ZIMONJIĆ Marijana – Srbija
Prof. dr ŽIVANOVIĆ Vladimir – Srbija

OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU I UPUTSTVO ZA AUTORE

I. OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU

1. Opšte. – „Megatrend revija“ je naučno glasilo Megatrend univerziteta (Megatrend University).

Časopis je, prema klasifikaciji CEON visoko pozicioniran kao vodeći nacionalni naučni časopis u Republici Srbiji (M51) i prema klasifikaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (M52).

„Megatrend revija“ izlazi od 2004. godine, na srpskom i engleskom jeziku. Otvorena je za sve kvalitetne radove i autore iz čitavog sveta. Ima međunarodnu redakciju i međunarodni izdavački savet. Putem razmene i na druge načine, stiže do čitalaca i van granica Srbije.

Časopis „Megatrend revija“ je interdisciplinarni časopis iz oblasti društvenih nauka, u kojem se objavljuju radovi iz sledećih tematskih oblasti:

- Ekonomija
- Pravo
- Politika i bezbednost
- Menadžment i marketing
- Međunarodni odnosi
- Javne politike
- Informaciono društvo
- Komunikacije i kultura
- Umetnost i dizajn
- Saobraćajno inženjerstvo

2. Recenzije. - Svaki rad se recenzira od strane dva recenzenta. Radovi su podložni proverbi na plagijat.

Rad koji dobije pozitivnu recenziju oba recenzenta objavljuje se u skladu sa standardnom kategorizacijom radova u naučnim časopisima kao: originalni naučni rad, pregledni naučni članak, stručni članak, saopštenje ili osvrt, prikaz knjige i prevod.

O kategorizaciji rada odlučuju recenzenti i glavni urednik, s tim da se u slučaju sumnje prihvata rešenje koje je povoljnije za autora (ako je jedan recenzent kategorisao rad na jedan, a drugi recenzent na drugi način, prihvatiće se viša kategorizacija).

U slučaju da jedan recenzent predloži da se rad objavi, a drugi da se ne objavi, rad se daje na recenziju trećem recenzentu i njegova odluka je konačna.

3. Anonimnost autora i recenzenata. - Redakcija se strogo drži pravila o međusobnoj anonimnosti autora i recenzenata. Drugim rečima, recenzenti ne znaju ko je i odakle je autor rada, kao što ni autor ne zna imena recenzenata. Pored ostalog, autor koji nije zadovoljan načinom na koji su recenzenti vrednovali njegov rad, ima pravo da dobije na uvid recenzije, ali bez imena recenzenata.

II. ORIGINALNOST RADA I BORBA PROTIV PLAGIJATA

Molimo autore da imaju u vidu sledeće.

1. Pisana potvrda o tome da je rad originalan. - Prilikom dostavljanja rukopisa autor je dužan da u pisanom obliku potvrdi da je njegov rad originalan, tj. da već nije negde drugde objavljen. Radovi koji budu poslani bez pisane potvrde autora o tome da je reč o originalnom delu, neće biti uzimani u obzir.

2. Rad koji je već negde prethodno objavljen. - Ako iz nekog razloga kandiduje rad koji je već negde objavljen (u inostranstvu, na stranom jeziku), autor je dužan da precizno navede gde je rad objavljen (u kom časopisu, kom broju, na kojim stranama) i da priloži pisanu saglasnost redakcije časopisa u kome je rad prvobitno objavljen. Ukoliko su ispunjeni ovi uslovi, a Redakcija „Megatrend revije“ (dalje: „Revija“) zaključi da je rad iz nekog razloga posebno interesantan i da ga treba objaviti, rad će biti objavljen, s tim što će biti naznačeno gde je prvi put objavljen i da se štampa uz odobrenje.

Ukoliko je, međutim, rad već negde objavljen, a predat je za objavljivanje u „Reviji“ bez informacije o tome, rad neće biti objavljen. Uz to, kao sankcija za nekorektan odnos, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor na nekorektan način pokušao da ponovo objavi isti rad. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“.

3. Plagijat. - U slučaju da redakcija „Revije“ sama ili posredstvom recenzenta otkrije da je rad koji je predat za objavljivanje plagijat, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor predao rad koji je plagijat, i biće navedeno originalno delo iz kog je plagijat uzet. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“. Po potrebi, biće obavešteni autor čiji je rad prepisan odn. redakcija časopisa u kome je objavljen originalni rad.

III. UPUTSTVO ZA AUTORE

Radove treba pripremiti u skladu sa sledećim uputstvom:

1. Rukopis

Rukopis se predaje u elektronskom obliku (MS Word). Predviđeni format stranice je A4, font Times New Roman (veličina 12 pt za tekst, uključujući i apstrakt, bez proreda. Radovi na srpskom jeziku se dostavljaju u srpskoj latinici. Rad se šalje na e-mail adresu: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

Uz rad se obavezno dostavlja i pisana izjava autora o tome da je rad originalno delo (potpisan i skenirana izjava), ORCID broj i godine rođenja za sve autore.

Uslov da rad uđe u proceduru recenziranja jeste da u potpunosti zadovoljava tehničke kriterijume koji su propisani ovim uputstvom. Rad mora biti lektorisan, tj. mora da zadovoljava jezičke i pravopisne standarde srpskog odnosno engleskog jezika.

2. Broj autora

Prednost imaju članci koje je napisao samo jedan autor (autor pojedinac), ali redakcija sprovodi aktuelne propise (*Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja, i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS br. 24/2016 i 21/2017), po kojima se rad prihvata ako nema više od tri koautora.

3. Jezik

Tekst se predaje na srpskom ili engleskom jeziku. Ako bude prihvaćen, biće objavljen na jeziku na kome je predat.

Izuzetno, redakcija ima pravo da zbog posebno opravdanih razloga odluči da se tekst koji je predat na srpskom prevede i objavi na engleskom jeziku, ili obrnuto.

4. Obim

Članak treba da ima približno 30.000 slovnih znakova, računajući i beline (1 autorski tabak). On može da bude i nešto kraći odn. nešto duži, s tim da broj slovnih znakova sa belinama ne bude manji od 20.000 niti veći od 45.000.

Iz naročito opravdanih razloga (poseban društveni značaj teme, koautorstvo nekoliko međunarodno priznatih naučnika i sl.), redakcija izuzetno može dozvoliti i objavljivanje članka većeg obima, ali ne većeg od 2,5 autorska tabaka (75.000 slovnih znakova).

5. Tabele i formule

Tabele praviti isključivo alatom za tabele u programu MS Word. Tabele moraju da imaju naslove i biti numerisane arapskim ciframa.

Formule raditi uz pomoć editora formula u programu MS Word.

6. Grafički prilozi i fotografije

Grafički prilozi mogu se predati nacrtani na papiru ili u elektronskom obliku. Kada se crteži predaju u elektronskom obliku, to treba da je u nekom od sledećih formata: EPS, AI, CDR, TIF ili JPG. Ako autor ne zna ili koristi neki specifičan program, potrebno je da se dogovori o formatu zapisa sa tehničkim urednikom. **Ne treba crtati crteže u programu MS Word!**

Fotografije moraju biti jasne, kontrastne i neoštećene. Autoru se ne preporučuje da slike skenira sam, već da taj osetljivi posao prepusti redakciji.

Ako u verziju na papiru nisu uključeni crteži i fotografije, moraju se jasno obeležiti mesta gde treba da se nalaze. Oznake u tekstu moraju se poklapati sa onima na priloženim slikama (ili fajlovima).

Crteži i fotografije moraju da imaju potpise i da budu numerisani arapskim ciframa.

7. Organizacija rukopisa

Članak mora da sadrži sledeće elemente i to ovim redom:

1. Podatke o autoru. - Ime i prezime, zvanje (titula) autora, naziv institucije u kojoj je autor zaposlen (afilijacija); obavezno navesti e-mail adresu autora i ORCID broj.

2. Naslov rada. - Naslov treba da je jasan i precizan.

3. Sažetak (apstrakt). - To je kratak informativni prikaz sadržaja članka, koji sadrži cilj istraživanja, metode, rezultate i zaključak. Treba da je na istom jeziku na kome je napisan i sam rad. U pogledu obima, treba da ima od 100 do 250 reči odn. 4 do 8 rečenica ili od jedne trećine do polovine štampane strane i da stoji između naslova rada i ključnih reči, nakon kojih sledi tekst članka.

4. Ključne reči. - Predstavljaju termine ili fraze koji najbolje opisuju sadržaj članka. Dozvoljeno je navesti do pet reči odn. fraza.

5. Tekst članka. - Centralni deo predstavlja tekst članka u kojem autor uz upotrebu odgovarajuće aparature obrađuje određeni naučni problem.

6. Popis korišćene literature. - Posle teksta članka, daje se popis korišćene literature i to abecednim redom po prezimenima autora. Navodi se isključivo literatura koja je citirana u radu.

Popis se daje prema Uputstvu za citiranje, s tim da se godina izdanja stavlja odmah iza imena autora odn. urednika. Na kraju navođenja članka ili rada u zborniku navode se stranice na kojima se nalazi citirani rad.

Primeri:

- Knjiga: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London
 - Poglavlje u knjizi više autora: Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford

- Članak: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

Radovi istog autora navode se hronološkim redom, a ako se navodi više radova istog autora objavljenih u istoj godini, uz godinu izdanja dodaju slova "a", "b", "c" itd.

Primeri:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuria ius oritur. Are We Mowing towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30

- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and Opinio Necessitatis", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Rezime (Summary). - Na samom kraju daje se rezime tj. sažetak rada, koji može biti isti kao i sažetak (apstrakt), ali može biti i nešto većeg obima, ali ne više od 1 strane. Ako je rad pisan na srpskom jeziku, obavezno se dostavlja rezime na engleskom jeziku.

8. Nivoi naslova. - Zavisno od konkretnog teksta naslovi imaju različite nivoe, s tim da se koristi sledeći metod:

1. Prvi nivo naslova

(sredina, regular, bold, arapski brojevi)

1.1. Drugi nivo naslova

(sredina, italik, arapski brojevi)

1.1.1. Treći nivo naslova

(iznad početka pasusa, italik, arapski brojevi)

Za slučaj da ipak nešto nije jasno, autorima se savetuje da pogledaju prethodne brojeve „Megatrend revije“ ili da se obrate direktno sekretaru ili tehničkom uredniku časopisa.

Redakcija zadržava pravo da, u zavisnosti od specifičnosti teksta, a u cilju njegove bolje preglednosti, uredi naslove na nešto drugačiji način, ostajući u osnovnim okvirima izložene deobe naslova.

9. Citiranje. - Korišćenu literaturu citirati prema niže izloženom uputstvu za citiranje.

10. Adresa redakcije. - Radovi se šalju u elektronskoj formi na sledeću e-mail adresu: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

Redakcija „Megatrend revije / Megatrend Review“
Megatrend univerzitet
Bulevar Mihajla Pupina 117
11070 Beograd

IV. UPUTSTVO ZA CITIRANJE

1. Opšta pravila

1. Ime autora. - Navodi se prvo prezime, pa ime autora. Ako postoji srednje slovo, ono se navodi između prezimena i imena.

Primer: Shaw N. Malcolm

2. Više autora. - Ako postoji više autora rada, razdvajaju se zapetama.

Primer: Simma Bruno, Alston Philip

Ako je više od 3 autora rada, navodi se prezime i ime samo prvog autora i dodaje se kurzivom (italikom) *et al.* (od *et alia*).

Primer: Henkin Louis *et al.* (1993): *International Law: cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Strane. - Kada se navodi određena strana (knjige, članka), ona se navodi samo brojem bez ikakvih dodataka (s., str., p., pp., стр., S., i sl.).

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Fusnote. - Kada se navodi fusnota, iza broja strane piše se skraćenica „fn“ i onda navodi broj citirane fusnote.

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. Ponovno citiranje istog rada. - Kada se rad koji je već citiran ponovo navodi, to se vrši tako što se navodi prezime i ime autora, pa iza toga, razdvojeno zapetom, stranica koja se citira. Sve bez korišćenja op. cit., nav. delo i slično.

Primer: Akehurst Michael, 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora, navodi se prezime i ime autora, u zagradi godina u kojoj je odnosni rad objavljen i strana.

Primer: Akehurst Michael (1984), 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora objavljenih u istoj godini, radovi se u spisku korišćene literature (koji se obavezno daje na kraju rada) iza godine publikovanja dopunski obeležavaju latiničnim slovima „a“, „b“, „c“ itd. i tako navode kod citiranja u fusnotama.

Primer: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Ponovno citiranje prethodno citiranog rada. - Ako se citira podatak sa iste strane istog dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, koristi se samo latinična skraćenica *Ibid.* (od *ibidem*), bez navođenja bilo kakvih drugih podataka.

Primer: *Ibid.*

Ako se citira podatak iz dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, ali sa različite strane, navodi se Ibid, a zatim zapeta i broj strane.

Primer: Ibid, 54.

7. Strana imena. - U radovima koji se predaju na srpskom jeziku, strana imena se transkribuju na srpski jezik, kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo ime i prezime navode se u zagradi u izvornom obliku.

Primer: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Knjige

1. Opšte. - Knjige se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) njegovo ime, 3) godina izdanja (u zagradi), 4) dve tačke, 5) naziv knjige kurzivom (italikom), 6) mesto izdanja kurentom (obično), 7) strana (bez ikakvih dodataka), 8) fusnota koja se citira.

Ako se navodi i izdavač, piše se kurentom (obično) pre mesta izdanja.

Primer: Scott V. Shirley (2010): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Više izdanja. - Ako knjiga ima više izdanja može se (ne mora) navesti broj izdanja u superskriptu.

Primer: Scott V. Shirley (2010²): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (objašnjenje: 2010² - drugo izdanje, objavljeno 2010)

3. Urednici. - Ako knjiga ima jednog ili više urednika, prvo se navode prezimena i imena urednika, razdvojena zapetama, zatim naznaka „(ur.)“ odnosno „ed.“ ili (ako ih je više) „eds.“, pa godina izdanja u zagradi, dvotačka, naziv knjige kurzivom (italikom), i mesto.

Primer: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

Ako je broj urednika veći od tri, navode se podaci samo za prvog urednika, zatim se posle zapete navodi „et al.“ i posle toga se navodi „ur.“.

Primer: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Poglavlje u knjizi. - Poglavlje u knjizi koja ima urednika navodi se tako što se: 1) navode prezime i ime autora, 2) godina izdanja u zagradi, 3) dve tačke, 4) naziv poglavlja kurentom (pod navodnicama), 5) zapeta, 6) brojevi strana koje se citiraju, 7) „u“ odn. „in“, 8) prezime i ime urednika, 9) „(ur.)“ odn. „(eds.)“, 10) naziv knjige u kojoj je citirano delo, kurzivom (italikom) i 11) mesto izdanja.

Primer: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

3. Članci

1. Opšte. - Članci se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) ime autora, 3) godina izdanja, 4) dve tačke, 5) naziv članka kurentom (obično) pod navodnicama, 6) naziv časopisa (zbornika i sl.) kurzivom (italikom), 7) broj i godište spojeni kosom crtom, 8) broj strane (bez ikakvih dodataka), 9) broj citirane fusnote.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. Skraćenica naziva časopisa. - Ako je naziv časopisa (zbornika i sl.) dug, prilikom prvog citiranja u zagradi sa navodi skraćenica pod kojom će se časopis (zbornik i sl.) nadalje pojavljivati.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Propisi

1. Opšte. - Propisi se navode na sledeći način: 1) naziv propisa se navodi u kurentu (obično), 2) kurzivom (italikom) navodi se glasilo u kojem je propis objavljen, 3) na kraju se navodi broj i godina glasila u kojem je propis objavljen.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. Ponovno pominjanje propisa. - Ako se propis pominje kasnije, prilikom njegovog prvog pominjanja navodi se u zagradi njegov skraćeni naziv, s tim da se ispred skraćenog naziva stavlja objašnjenje „u daljem tekstu“.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Izmene i dopune. - Ako je propis naknadno menjan i dopunjavan, navode se jedan za drugim brojevi i godine glasila u kojima su objavljeni izvorni tekst odn. izmene i dopune.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Članovi, stavovi i tačke propisa. - Članovi, stavovi, tačke (alineje) itd. propisa navode se kroz kosu crtu, tako što se prvo navodi broj člana, zatim stava, pa alineje itd.

Primer: Konvencija UN o pravu mora (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. Tekstovi sa interneta

Citiranje tekstova sa interneta treba da sadrži: 1) ime autora citiranog teksta (ako je reč o autorskom tekstu), 2) naziv citiranog teksta pod navodnicima, 3) podatke o tome gde je tekst objavljen (ako je objavljen u papirnoj verziji), 4) internet stranicu, 5) datum pristupa stranici.

Primer: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: "Withdrawing from International Custom", *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL AND THE INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

I. GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL

1. General. – “Megatrend Review” is the scientific journal published by Megatrend University (Megatrend univerzitet).

According to the classification of CEON the journal is highly ranked amongst the leading national scientific journals in Serbia (M51) and by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (M52).

“Megatrend Review” journal has been published since 2004 in Serbian and English language. It is open to all high-quality papers and authors from around the world. It has an international Editorial Board and international Publishing Council. Through international exchange it reaches readers beyond the borders of Serbia.

“Megatrend Review” journal is a multidisciplinary journal in the fields of social sciences. Papers on following scientific fields are published:

- Economics
- Law
- Politics and Security
- Management and Marketing
- International Relations
- Public Policies
- Information Society
- Communications and culture
- Art and design
- Traffic engineering

2. Reviews. – Each paper is reviewed by two reviewers. Paper that has received two positive reviews will be published according to standard categorization of the scientific journals: original scientific paper, review scientific article, expert article, preliminary report or overview, translation and book review.

The categorization of the paper is determined by the reviewers and Editor in chief. If there is any doubt regarding the categorisation, the given higher category will be applied.

In case that one of the reviewers suggests that the paper should be published and the other that it should not, the paper is going to be given to the third reviewer whose decision is final.

3. Anonymity of the authors and reviewers. – Editorial of the “Megatrend review” journal abides by the rule on mutual anonymity between authors and reviewers. Further, if the author is not satisfied with the reviews of the paper, he / she, has the right to receive the reviews.

II. PAPER ORIGINALITY AND FIGHTING AGAINST PLAGIARISM

We kindly ask the authors to take into consideration the following:

1. Written confirmation that the work is original. - When submitting a manuscript the author is required to confirm in writing that his/her paper is original and that it has not been published elsewhere. The paper that is sent without this written confirmation by the author, will not be accepted.

2. The paper that has previously been published elsewhere. - If for any reason the author submits the paper that has already been published elsewhere (abroad, in a foreign language), he/she is obliged to specify where the paper was published (the journal, issue and number, the number of pages) and enclose the written consent of the editorial board of the journal in which the paper was originally published. If these requirements are met, and editors conclude that the paper is for some reason of particular interest and should therefore be published, it will be published with indication where it was published first and that it is republished in "Megatrend Review" with permission.

However, if the paper has already been published elsewhere, and also submitted for publication in "Megatrend Review" with no information about previous publication, the paper will not be published. In addition, as a sanction for unfairness, in the next issue of "Megatrend Review" the information that a particular author has unfairly tried to re-publish the same paper will be published in a special section. Apart from that, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future.

3. Plagiarism. - Should the editors of "Megatrend Review" journal or through reviewers discover that the paper submitted for publication is plagiarism, in a special section of its next issue the information that a particular author has plagiarized a paper will be published, and the original paper from which the plagiarism is taken will be cited. In addition, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future. If necessary, the author whose paper has been copied or the editorial board of the journal that has published the original paper will be notified.

III. INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The papers are to be prepared in accordance with the following instructions:

1. The Manuscript

The manuscript is submitted in electronic form (MS Word). Page size: A4, font Times New Roman (size 12 pt for text including abstract, line spacing: single. The papers written in Serbian language are submitted in Serbian Latin script. The papers are submitted to the following e-mail address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

A written statement by the author stating that the work is an original work (signed and scanned statement), ORCID number and year of birth for all authors must be submitted with the work.

Precondition for the paper to be accepted for the reviewing procedure is that it fully satisfies technical criteria according to the instructions given here. Also, the paper must meet the criteria regarding the language (Serbian and English) and spelling. The paper has to be proofread before submission

2. Number of authors

As a rule, papers written only by one author are preferable for publication (an author as an individual). However, if consider justified, according to current Rules of Procedure, the Method of Evaluation and Quantitative Expression of Scientific Research Results of the Researchers (*Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS no. 24/2016 and 21/2017), editors can decide to publish papers written by co-authors, but not more than three.

3. Language

The text is submitted in Serbian or English language. If accepted, it will be published in the language in which it was submitted.

Exceptionally, the editors will decide that the text submitted in Serbian language is to be translated and published in English, or vice versa.

4. Volume

The paper should approximately have 30.000 characters, including spaces (one author's sheet). Alternatively, it could be shorter or longer, the number of characters with spaces not being smaller than 20,000 nor bigger than 45,000.

Due to particularly justified reasons (the special social importance of the topic, the co-authorship of a number of internationally recognized scientists, etc.) the editorial board could exceptionally allow the publication of an article of a larger volume, but not larger than 2.5 author's sheets (75,000 characters).

5. Tables and Formulae

The tables should only be made by means of table tools in MS Word. The tables must have titles and be numbered in Arabic numerals.

The formulae should be written by means of the equation editor in MS Word.

6. Graphs, Figures and Photographs

Graphs and figures can be submitted drawn on paper or in electronic form. When the graphs and figures are submitted in electronic form, they should be in one of the following formats: EPS, AI, EPS, TIF or JPG. If the author uses these or uses a specific program, it is necessary to agree on the format with the technical editor. **Graphs and figures should not be made in MS Word!**

Photographs must be sharp, in good contrast and undamaged. The authors are not advised to scan the images themselves, but to leave this sensitive job to the editorial office.

If the version on the paper does not include graphs, figures and photographs, the spaces must be clearly marked where they should be inserted. The markings in the text must match the ones in the submitted photos (or files).

Graphs, figures and photographs must have the signatures and be numbered in Arabic numerals.

7. Organization of manuscript

The article must contain the following elements, in the following order:

1 Information about the author – Name and surname, title of the author, name of the institution where the author is employed (affiliation) and the author's e-mail address.

2. Title of the paper. – The title should be clear and precise.

3. Abstract. – This is a brief presentation of the article content, which contains the research goal, methods, results, and main conclusions. It should be in the same language in which the paper was written. In terms of volume, it should contain 100 to 250 words or 4 to 8 sentences, or a third to half of the printed page. It stands between the title and keywords, after which the text of the article follows.

4. Key words. – The terms or phrases which best describe the content of the article. It is allowed to write up to five words, i.e. phrases.

5. Text of the article. – The central part is the text of the article in which the author uses appropriate tools while processing the writing of a scientific paper.

6. List of used literature. – After the text of the article, the list of used literature is specified in alphabetical order by authors' last name.

The list is given according to the Citation instructions, with the year of publication coming right after the author's, i.e. editor's name. At the end of the information on an article or a paper in the collection of papers, the pages of the cited paper are given.

Examples:

- A book: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London

- A chapter in the book by several authors: Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford

- A paper: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

The papers by the same author are specified in chronological order. If several papers have been written by the same author and published in the same year, the year of publication is accompanied by the letters "a", "b", "c" etc.

Examples:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuria ius oritur. Are We Mowing towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30

- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and *Opinio Necessitatis*", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Summary. – Summary is written at the very end of the text i.e. It can be the same as the abstract, but could also be wider in extent, yet no longer than one page. If the paper is written in Serbian language, the summary in English language should also be submitted.

8. The levels of the titles. - Depending on the text, the titles can have different levels. Therefore the following method is used for marking different title levels:

1. The First Level Title

(centre align, regular, bold, Arabic numerals)

1.1 The second level title

(centre align, italic, Arabic numerals)

1.1.1. The third level title

(Above the beginning of the paragraph, italic, Arabic numerals.)

To achieve complete clarity about the title levels, authors are advised to refer to the past issues of "Megatrend Review" journal available in PDF forms, under Archive, or contact the Editorial secretary via e-mail.

Depending on the specific characteristics of the text, and with the aim of achieving clarity of the paper's structure, the editorial office reserves the right to edit the titles in a slightly different way, leaving the original heading divisions.

9. Citations. – The used literature is to be cited according to the instructions for citations given below.

10. The address of the Editorial Board. – The papers are submitted via e-mail to the following address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

Editorial Board
Megatrend Review
Megatrend University / Megatrend univerzitet
Bulevar Mihajla Pupina 117
11070 Belgrade, Serbia

IV. INSTRUCTIONS FOR CITATIONS

1. General rules

1. Name of the author. - In writing author's name, surname is written before the first name. If there is the middle name/letter, it is written between surname and the first name.

Example: Shaw N. Malcolm

2. Several authors. – Names of the several authors are separated by commas.

Example: Simma Bruno, Alston Philip

If there are more than three authors, only the first author's surname and first name are specified, followed by the italicized et al. words (et alia).

Example: Henkin Louis *et. al.* (1993): *International Law: Cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Pages. – When a particular page is specified (of the book or the paper), its number is written without any additions (p., pg., p., page, etc.).

Example: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Footnotes. – When a footnote is given, after the number of the page, the sign "fn" is written, followed by the number of the footnote.

Example: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. The repeated citation of the same article. – When an article that has been cited before is recited, the author's surname and first name are specified, followed by the cited page, separated by a comma, without using *op. cit.* etc.

Example: Akehurst Michael, 15.

If several papers by the same author are specified, the author's surname and first name are stated, followed by the brackets with the year when the paper has been published and followed by the number of the page.

Example: Akehurst Michael (1984), 15.

When specifying several papers written by the same author, published in the same year, papers are specified in the literature list (which is always given at the end of the paper) by adding Latin letters “a”, “b”, “c”, etc to each paper. They are also stated as such when cited in footnotes.

Example: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Recitation of the previously cited article. - If a piece of data from the same page of the same paper cited in the previous footnote is cited again, only the Latin abbreviation *Ibid.* (from *ibidem*) is used without giving any other data.

Example: Ibid.

If a piece of data cited in the previous footnote is cited again, but from a different page, the Latin abbreviation *Ibid.* is used, followed by a comma and the number of the page.

Example: Ibid, 54.

7. Foreign names. – In papers submitted in Serbian language, foreign names are transcribed, i.e. written as they are pronounced in Serbian, and when first mentioned in the text, the author's surname and first name are given in their original form within the brackets.

Example: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Books

1. General. – The books are cited in the following way:

1) author's surname, 2) author's first name, 3) the year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the book in italics, 6) place of the publication in lowercase (ordinary letters), 7) number of the page (without any additions), 8) footnote which is being cited.

If the information on the publisher is given as well, it is written in lowercase (ordinary letters) before the place of the publication.

Example: Scott V. Shirley (2010): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Several editions. – If a book has several editions the number of the edition need/need not be specified in the superscript.

Example: Scott V. Shirley (2010²): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (explanation: 2010² - second edition, published 2010)

3. Editors. – If a book has one or more editors, the editors' surnames and first names are given first, separated by commas, then the sign “ed”, or “eds” is written if there are more of them, followed by the title of the book in italics, and finally the place and year of publication.

Example: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

If there are more than three editors, the data only for the first editor is given followed by a comma, then “et al.”, and finally “ed.”.

Example: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Chapters in a book. – A chapter in a book with an editor is cited by giving the following: 1) authors surname and name, 2) year of publication in brackets, 3) colon, 4) title of the chapter in lowercase (under inverted commas), 5) comma 6) number of pages that are cited, 7) “in”, 8) editor’s surname and name, 9) “(eds.)”, 10) title of the book in which the cited text is in lowercase (in italics) and 11) place of publication.

Example: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

3. Articles

1. General. – The articles are cited in the following way: 1) author’s surname, 2) author’s name, 3) year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the article in lowercase in ordinary letters under inverted commas, 6) title of the journal (book of proceedings, etc.) in italics, 7) issue and year separated by a slash, 8) number of the page (without any additions), 9) number of the cited footnote.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. The abbreviation of the journal title. – If the title of the journal (collection of papers etc.) is a long one, when cited for the first time its abbreviation is given in brackets, which is later used when the same journal (book of proceedings, etc.) is cited again.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Regulations

1. General. – Regulations are cited in the following way: 1) title of the regulation is given in lowercase (in general letters), 2) journal/magazine in which the regulation is published is given in italics, 3) number of the issue and the year in which the journal is published are given at the end.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. If the regulations are re-mentioned. – If a regulation is mentioned again later in the text, at the place where it appears for the first time its short title is given within the brackets, with the words “hereinafter referred to as” preceding it.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Amendments. – If a regulation has been changed and amended, one by one, the numbers of issues and year of the journals are given in the original text, i.e. amendments were published.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Articles, paragraphs and items of regulations. – Articles, paragraphs and items of regulations are written separated by a slash, the number of the article comes first, followed by the number of the paragraph, and finally that of the item, etc.

Example: UN Convention on the Law of the Sea (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. The Internet texts

The citation of the text from the Internet should contain: 1) name of the author of the cited text (if it is the author's text), 2) title of the cited text under inverted commas, 3) data on where the text was published (if it is published in a printed version), 4) internet page, 5) date of the access to the page.

Example: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: “Withdrawing from International Custom”, *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

www.megatrend.edu.rs